

ROYAL ASIATIC SOCIETY
OF
BENGAL
DATE LABEL.

The Book is to be returned on
the date last stamped : _____

RECEIVED
19 MAY 1952
17 JUN 1952

N. 8. 56

1
8/0
F 294.5925
P 9854
90

3736

5/10/20
A. S. S. S.
P. S. S. S.

श्रीगणेशायनमः अथटीकाकारः समस्तग्रन्थार्थमुद्घाटयन्नुद्धारिंस्तीति स्मरणाद्गतिहतीकृत्जनयज्ञेनसद्गतेर्दत्तः सः परयाति
 मत्स्याददानिभुक्तिंसमां हरिः पातु १ उद्योतनासमाभ्रिष्टंकोस्तुमस्तवकोज्ज्वलम् स्वर्गापवर्गफलदंहरिकल्पदुग्धंनुमः २ सारसारंसमुद्घा
 त्प्रवीणहृतसंग्रहात् तत्रचेयंमयाटीकायथाभितिवितन्यते ३ अथसारोद्धारकर्ताशिष्टसंप्रदायानुसारेणमंगलमाचरति धर्महृदइति अ-
 चरत्सरूपकेणहरिंनिरूपयति मधुसूदनपादपोजयतीति यथापादपोवृक्षः पद्मिधः प्रसृतशास्त्राभिर्जलं पिबतीतिपादपः तथैवायंमधु

धर्महृदबद्धमूलोवेदस्कंधःपुराणशाखाख्यः

सूत्रोपिपादपरवपद्मां चरणाभ्यां पाति संसारादक्षति इतिपादपः संसाररूपपतितोत्तरणावलंबंभवाधिषोतं वंदे मद्वापुरुषतेचरणारवि
 दमिति भागवतवचनात् सोयंकीदृशः धर्महृदबद्धमूलः धर्मोऽवअमृतरूपोभगवद्गर्मः अदोहासर्वभूतानामित्यारभ्ययदु धर्मोऽवतमिरं
 योक्तं पर्युपासते अदधानामसस्माभक्तस्तेः तीव्रमेप्रियाइत्वंतेनगीतायांहादशाध्यायांतेः षभिः-ओकैः भगवतोक्तः स एव हृदबद्धमूलकः
 असाहचर्यमापातानुबंधस्तुच्यते अनाद्यप्रमिषाकः वृक्षीयथाहृदमूलोदिस्यस्थानेसःस्थितोभवति प्रचुररूपयन्नुपदेवैरपि ततः सस्यतः

म. सु. २

योऽप्युच्यते न च युक्तमिति तथैवायमपि भगवद्भिर्दृष्टवेदाभिः प्रत्यक्षैः प्रमाणैः तदुक्तं स्यात्तराये रमिस्मत्तद्वद्वेषान्वापयताति
श्रीभागवते विष्णुविद्वद्वेषस्य साक्षाद्भिरवशाभिर्विद्वेषोपपन्नः पण्यवशानवाधुतांश्चिपद्यः स भवति भागवतप्रधान उक्त इति
नः कीदृशः वेदस्कंधः पुराणशाखाद्यः वेदाः स्कंधाद्यस्येति पुराणान्वेषास्वास्वाभिराद्यः युक्तमिति अत्राप्ययमावः वृक्षोपवाविस्तृतस्के
शाखाभिर्दूरतरोप्युपसमीप एव दृश्यते तथैवायमपि वेदपुराणैः प्रकृतिपुरुषयोः परोऽप्युपलभ्यते यथाच वृक्षः स्कंधशाखाभिरेवोपसमागताक
बहुनरफलाणि प्रददाति तथैवायमपि वेदपुराणैस्तच्छ्रोतृवृक्षाणां धर्मार्थकाममोक्षफलानि प्रददाति यथाच वृक्षस्य शाखास्कां धेभ्य एव निःसरंति

ऋतुकुसुमोमोक्षफलोमधुसूदनपादपोजयति १

अथ च न त्वं त्वं गुणा एव भवन्ति यथा च पुराणान्यपि वेदोद्भूतानि तन्निहितान्येव च संति न तु तेष्वः पृथक् इति हासपुराणानि पंचमो वेद उच्यते इति क
यति इति नः कीदृशः ऋतुकुसुमोमोक्षफलः ऋतवोपज्ञा एव कुसुमानि यस्य मोक्षफलं यस्येति अत्राप्ययमाशयः वृक्षाद्यथा कुसुमोद्भापं परमे
शिवमपि रं करोति तथा इत्यज्ञाद्यनुष्ठानैः शब्दांतः करणस्यैव ततोमोक्षफलत्वाभो भवतीति किंचानेन मोक्षफलत्वात्पि मधुसूदनम
एव तन्मोक्षफलमिति तदुक्तं देवैर्मुमुक्षुर्दं प्रति वरं वृष्णीष भद्रं ते कने केवलमयनः एव एवै परस्वभयस्यैव पुनः पुनः इति

प्रतोमं सुदनपादपोजयति सर्वोत्कृष्टेणवत्तते अवापिसर्वभ्यां ब्रह्मादभ्याप्याधकतयावरावत्तात्ययः । एतत्प्रथमं वनस्य त-
स्य सर्वस्य महाकैतुरिव स्थित इति निरूपणात् सर्ववृक्षेभ्योधिको भवति तद्वदिति इदमार्यालुदः १ - एवमंगलकलासनीकथाप्र-
स्तावायसुतशौनकसंवादमवतारयति नैमिषइति अनिमिषक्षेत्रे अनिमिषः श्रीविष्णुः अलुसदृष्टित्वात् तस्य क्षेत्रे नैमिषारण्ये ऋष-
यः सहस्रसमाः संवत्सराः अनुष्ठानकालो यस्य तत्सहस्रसमं सत्रयज्ञमासत अकुर्वत किमर्थं स्वर्गाय लोकाय स्वर्गे गीयत इति स्वर्गायो

नैमिषे नैमिषक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः सत्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत २ त एकदा तु मुनयः प्रातर्हुतहु-
तास्यः सत्कृतं सूतमासीनं पप्रच्छुरिदमादरात् ३ ऋषय उचुः कथितो भवतासम्यक् देवमार्गः सरवप्रदः इदा
नीश्रोतुमिच्छामो यममार्गं भयप्रदम् ४ हरिः स एव लोकः भक्तानां निवासस्थानं तस्मै तत्याप्तय एव न तु स्वर्गार्थं तस्य विना

शित्नेन तु च्छफलत्वादित्यर्थः २ प्रातःकाले हुता एव हुताऽग्नयो यैस्ति मुनयः दानमानादिभिः सत्कृतं सिंहासने चासीनं सूतं इदं-
वक्ष्यमाणं आदरात् पप्रच्छुः ३ ऋषिभिस्तु अस्मिन्समस्तत्रये निरूपितस्य सद्गतिदुर्गतिप्रदस्य धर्माधर्मस्य एक एव प्रश्नः कृतो भवति क-
थित इति द्वाभ्यां भवता सर्वज्ञेन सम्यक् ते विरभिसंभवति तीवृत्युत्तं विरभिरादि देवमार्गः कथितः बहुभिः पुसणैर्निरूपितः इदानीमिति ४

ग.पु.टी.
१

तथाचसंसारदुःखादीन्यपिश्रोतुमिच्छामइतिपूर्वेणैवसंबंधः किंतत्केशक्षयसाधनंतेः संसारदुःखैर्यः केशस्वस्थक्षयसाधनंचसंसारदुःखा
नौकेशस्यक्षयः केनसाधनेनभवतीत्यापिश्रोतुमिच्छामइत्यर्थः किंचार्थः ५. अत्रोत्तरंश्रीभगवद्रुद्रसंवादेन सूतउवाच शृणुध्वमितिक्र

अ
१

तथासंसारदुःखानितकेशक्षयसाधनम् ऐहिकसुखिकान्केशान्यथावद्वक्तुमर्हसि ५. सूतउवाच शृणु
ध्वंभोविवक्ष्यामियममार्गंसदुर्गमम् सरवदंपुण्यशीलानांपापिनोदुःखदायकम् ६. यथाश्रीविष्णुनाप्रोक्तंवेनते-
यायपृच्छते तथैवकथयिष्यामिसंदेहच्छेदनायवः ७. कदाचित्सरवमासीनंवेकुंठेश्रीहरिंगुरुम् विनयावनतोभू-
त्वापप्रच्छविनतासूतः ८. गरुडउवाच भक्तिमार्गोबहुविधः कथितोभवतामम तथाचकथितादेवभक्तानां
गतिरुत्तमा ९. अधुनाश्रोतुमिच्छामियममार्गंभयंकरम् त्वद्भक्तिविमुरवानांचतत्रैवगमनंश्रुतम् १०

खदंपूर्वादिमार्गोदुःखदायकं दक्षिणमार्गमित्यग्रेवक्ष्यति ६. भगवद्वाक्यस्यातिप्रामाण्यात्संदेहो नकर्तव्यइतिभावः ७. विनयेनभवन्ने-
नयः ८. उत्तमागतिःसद्योमुक्तिः क्रममुक्तिश्चेति ९. श्रुतंसर्वशास्त्रेषु स्मृतमितिपाठेमुनिभिः कथितम् १०. ७. ७.

३

हरिस्मरणात्कलभोमोक्षः अतस्तद्रहिताननुशोचन्नाह स्रगमंपठनेकठिनंनभवति ११ अतस्तमभजतां पापिनाम् १२ अत्रोत्तरं समा
सम्भासाभ्यां श्रीभगवानुवाच षड्विध्यायेः वक्ष्येहमित्यादिनाचपुनः येनमार्गेणयेपापिनः नरकेयांति तानपिवक्ष्यामीत्यन्वयः १३ येहि-
पापरता इत्यादिपदानांपततिनरकेइति तृतीयेनसंबंधः पापरतानिषिद्वाचरणोत्ककाः दयाधर्मेतिदयानामप्रत्युपकारापेक्षारहितसर्व

स्रगमंभगवन्नामजिह्वाचवशवर्तिनी तथापिनरकंयांतिधिग्धिगस्तनराधमान् ११ अतोमेभगवन्ब्रूहिपापि-
नांयागतिर्भवेत् यममार्गस्यदुःखानियथातेप्राप्नुवंतिवै १२ श्रीभगवानुवाच वक्ष्येहंशृणुपक्षीद्रयम-
मार्गंचयेनये नरकेपापिनोयांतिशृण्वतामपिभीतिदम् १३ येहिपापरतास्तास्येदयाधर्मविवर्जिताः दुष्टसंगाश्वस-
च्छास्त्रसत्संगतिपराङ्मुखाः १४ आत्मसंभावितास्तब्धाधनमानमदान्विताः आस्तरंभावमापन्नादैवीसंपद्विवर्जिताः

भूतहितानुचिंतनताधर्मोभगवद्धर्मः वर्णाश्रमविहितोवादुष्टानांसंगोयेषांते तथासच्छास्त्रादोपराङ्मुखाश्च १४ आत्मनिस्वस्मिन्नेव
संभाविताः प्रतिष्ठितावयमितिमन्यमानाः अतएवस्तब्धाअनभ्याः पूज्यानपिननमंतीत्यर्थः धनेनयोमानः मदश्वतेन आस्तरंभावंदंभोदपो
भिमानश्चेत्यादिभगवतोक्तः दैवीसंपदभयंसत्त्वसंशुद्धिरित्यादिचगीतायांप्रोक्ता १५

ग-पु-टी-
४

एवंभूतायत्याप्तुवंति तत्क्षणं अनेकेति अनेकेषु परदारपरद्रव्यहरणात्मकेषु मनोरथेषु प्रवृत्तचित्तं अनेकचित्तं तेन विभ्रंता विशिषाः मोहमये
नजालेन समावृताः मत्स्याइव सूत्रमयेन जालेन नियंत्रिताः एवं कामभोगेषु प्रसक्ताः अशुचौ नरके पतन्ति १६ ज्ञानशीलास्त मोक्षं यांति पा
पशीलानामेव यमयातना भवन्तीत्याह वेदिति १७ ऐहिकं अस्मिं लोके भोग्यम् तत् ऐहिकदुःखभोगानंतरम् १८ पापशीलानां यमयातनां विवक्षः

अनेकचित्तविभ्रंता मोहजालसमावृताः प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेशुचौ १६ येन राज्ञानशीलाश्च ते यांति प-
रमांगतिम् पापशीलानरायांति दुःखेन यमयातनाम् १७ पापिनामैहिकदुःखं यथा भवति तच्छृणु ततस्ते मरणं प्रा-
प्य यथा गच्छन्ति यातनाम् १८ सुकृतं दुष्कृतं वापि भुक्त्वा पूर्वयथा जितम् कर्मयोगात्तदा तस्य कश्चिद् व्याधिः प्रजायते १९ आ-
धिव्याधिसमायुक्तं जीविताशासमुत्सुकम् कालो बलीयान हि वदज्ञातः प्रतिपद्यते २० प्रथमं मुनिप्रश्नानुसारेण तस्यैहिकदुःखान्याह-

सकृत्तमित्यादिदशभिः पूर्वबाल्याद्यवस्थायां सकृत्तं भुक्त्वा तदा वार्द्धक्ये दुष्कृतकर्मयोगाद् व्याधिः स्यादित्यर्थः १९ आधिर्मरणप्रयान्मानसीव्यथाते
नैव बहुवर्द्धमानो व्याधिश्च ताभ्यां सम्यग्यातिव्याकुलता तथा युक्तम् तथापि जीवितस्यैव आशारां समुत्सुकं भोगवासनया साभिलाषं तं नरकालः
अहिमूषकमिव अज्ञातगुणमिपद्यते तथाहि प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्य चिंतया प्रवृत्तलोभं विषयेषु लालसम् त्वमप्रमत्तः सहसाभिपद्यसे सुलेलिहानो
हिरिवारवुमंतकइति २०

अ-
१

४

तत्राप्यंतकालेपिनजातः कर्षुभिर्वेदोयस्यस्वयंभृतेः स्वयंपालितैः पुत्रकलत्रादिभिर्त्रियमाणः पुष्यमाणः सन्मरणोन्मुखोभवति २१ पापिनामेव अव-
ज्ञाभवति न तु कृत्तिनामित्याह आस्तइति अवमत्या अवज्ञया उपन्यस्तं समीपे प्रक्षिप्तं आहारं गृहपालः श्वाइयाहरन् भुञ्जान आस्ते आम-
यावीरोगी २२ कफेन संरुद्धानाड्यो मार्गभृतायस्य तेन उत्क्रमता प्राणवायुना विवृत्तनेत्रः कासश्वासाभ्यां कृतः आयासो यस्य कंठे घुरघुरइति श-

तत्राप्यजातनिर्विदोत्रियमाणः स्वयंभृतेः जरयोपात्तवैरूप्यामरणाभिमुखो गृहे २१ आस्तेवमत्योपन्यस्तं गृहपालइ-
वाहरन् आमयाव्यप्रदीप्ताभिरल्पाहारोल्पचेष्टितः २२ वायुनोत्क्रमतोत्तारः कफसंरुद्धनाडिकः कासश्वास
कृतायासः कंठे घुरघुरायते २३ शयानः परिशोचद्भिः परिवीतः स्वबंधुभिः वाच्यमानोऽपिनमृतेकालपाशवशंगतः
२४ एवं कुटुंबभरणे व्याएतात्मा जितेन्द्रियः म्रियते रुदतांस्वानामुरुवेदनयास्तधीः २५

दं करोति २१ परिवीतः परिचेष्टितः वाच्यमानोऽपि बंधोतातेत्याहूयमानोपि २४ एवं व्याएतात्मा आसक्तचित्तः उरुवेदनयास्तधीः
शतं च भ्रिक्युमपदशनसदृशयापीडयानष्टमतिः मूर्च्छितः सन् रुदतांरोदनं कुर्वतांस्वानां बंधूनां मध्ये म्रियते मरणं प्राप्नोति २५ ७

अंत क्षणे अंतसमये देवी देवानामिव दिव्यदृष्टिः यथा दृष्ट्या यमदूतानां प्रत्यक्षदर्शनं भवतीत्यर्थः पुनर्यथा सर्वे इह लोक परलोक रूपं जगत्
एकी भूतस्वसीमासंलग्नामिव प्रजायते अत आश्चर्यदर्शनान्न किंचिद्दत्तुमिच्छतीत्यर्थः २६ समीपगतैर्यास्यैः हेतुभूतैर्यमदूतैः कृत्वा प्राणाः स्व-

तस्मिन् अंत क्षणे तास्यै देवी दृष्टिः प्रजायते एकी भूतं जगत्सर्वं न किंचिद्दत्तुमीहते २६ विकलेंद्रियसंघाते चैतन्ये ज
उतांगते प्रचलंतिततः प्राणायाम्येर्निकटवर्तिभिः २७ स्वस्थानाच्चलितेश्वासे कल्पारव्यो ह्यातुरक्षणः शतदृष्टि
कदष्टस्य यापीडासानुभूयते २८ फेनमुद्गिरते सोथसुरवं लालाकुलं भवेत् अधोद्वारेण गच्छंति पापिनां प्राणवायवः
२९ यमदूतौ तदा प्रासौ भीमौ सरभसेक्षणौ पाशदंडधरो नग्नौ देतैः कटकटायतौ ३० उर्ध्वकेशौ काकरुष्णौ वक्रतु-
डौ न स्वायुधौ सदृस्वात्रस्तहृदयः शकृन्मूत्रं विमुचति ३१

स्थानात्प्रचलंति आतुरस्य धियमाणस्य पापिनः क्षणोपि कल्पारव्यः महत्कृत्वा कल्पसदृशः शतदृष्टिकेर्दृष्टस्य पुरुषस्य यापीडा भवति सा
एवैते नानुभूयते २८ अथ फेनमुद्गिरते कफं वमति २९ तदा प्राणप्रयाणे प्रासौ सरभसं सक्रोधं दृष्ट्वा शकृन्मूलं मुचति ३१

पुरुषोजीवः अंगुष्ठमात्र इति इदं कंठस्थानेषु डशदल कमले ध्यानस्वरूपं भवति नत्वं गुष्ठमात्रं जीवस्वरूपं सर्वशरीरव्यापकत्वात् अतो ब्रह्म
दयाकप्रशो प्रतिष्ठितं त्वात्तत्प्रमाणं पुर्यष्टकवेष्टितं सूक्ष्मशरीरवंतं प्रादेशमात्रं पुरुषं वसंतमिति वज्जातव्यम् ३२ एवं ऐहिकदुःखं निरूप्य इदानीं
परलोकदुःखं निरूपयति यातनादेह इति यातनाभोगाय प्रारब्धकर्मणास्वप्नवदुत्थिते यथा भगवता श्रीकृष्णेन विनष्टशरीरमपि गुरोः पुत्रं तत्स ह

अंगुष्ठमात्रः पुरुषो हाहा कुर्वन् कलेवरात् तदैव गृह्यते दूतैर्यमैः पश्यन् स्वकंगृहम् ३२ यातनादेह आहत्य पाशैर्ब-
ध्वागले बलात् नयतो दीर्घमध्वानं दंड्यं राजभ्रायथा ३३ तस्यैवं नीयमानस्य दूताः संतर्जयन्ति च प्रवदन्ति भयं
तीव्रं नरकाणां पुनः पुनः ३४ शीघ्रं प्रचलदुष्टात्मन्यास्य सित्वं यमालयम् कुंभीपाकादि नरकांस्त्वां नयावोद्यमाचिर-
म् ३५ एवं वाचस्तदा मृष्टं वन् बंधूनां रुदितं तथा उच्चैर्हाहेति क्लिपन् ताड्यते यमकिंकरैः ३६

शमेव यमलोकादानीय गुरवे
दत्तमिति वत्स सह शरीरे आहत्य निरुध्य तौ दूतौ नयतः गृहीत्वा गच्छतः अन्यथा केवलस्यैव तस्य स सदशावयवलिङ्गशरीरात्मकस्य पाशैर्गलि-
बन्धनायोगात् अवयवास्तु ज्ञानेन्द्रियपंचकं प्राणपंचकं बुद्धिमनसीचेति इदमेव कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानेन इह लोकपरलोकगामी व्यवहारिको जीव
इत्युच्यते इति दंड्यं सापराधं ३३ ३४ ३५ ३६

गण्ड-टी-
६

तयोर्दूतयोस्तर्जनेस्ताडने निर्भिन्नविदीर्णहृदयंयस्यसः स्वमघं पापंस्मरन्नार्त्तः सन् चलतीति द्वितीयेनान्वयः ३७ कृत्तुद्भ्यां परितो व्यातः त
मा वास्तुकायस्मिन् निर्गतआश्रमोविश्रामस्थानमुदकंचयस्मिन् तस्मिन् पथिक्षुधादिभिश्चलितुमशक्तोपिकशयाताहितएवरुच्छेणचलति ३८

अ-
१

तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनेर्जातवेपथुः पथिश्चभिर्भक्ष्यमाणआर्त्तोघंस्वमनुस्मरन् ३७ कृत्तुर्परीतोऽर्कदवानला
निलैः संतप्यमानः पथितमवास्तुके रुच्छेणपृष्ठेकशयाचताडितश्चलत्यशक्तोपिनिराश्रमोदके ३८ तत्रतत्रपतन्श्रौ-
तोसूर्चितः पुनरुत्थितः यथापापीयसानोतस्तमसायमसादनम् ३९ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यां वानीयते तत्रमानवः प्रदर्श
यंति दूतास्ताघोरनरकयातनाः ४० सुहूर्तमात्रात्त्वरितं यमं वीक्ष्य भयं पुमान् यमोज्ञयासमं दूतैः पुनरायातिस्वेचरः ४१
आगम्यवांसनाबद्धो देहमिच्छन्नयमानुगैः धृतः पाशेन रुदति कृत्तुद्भ्यां परिपीडितः ४२

अशक्तत्वमेवाह तत्रेति तमसातमोरूपेण यथायमस्यसादनं गृहं प्रतिनीतो भवति ३९ पापाधिक्येद्वाभ्याम् ४० भयं यातनाम् पुनस्वम-
हं प्रति त्वरितं शीघ्रं दूतैः सहैव स्वेचरः सन्नाकाशमार्गादेवायातीत्यर्थः ४१ देहं प्रति प्रवेष्टुमिच्छन् ४२

दत्तसृत्युस्थानादिषुकतादिभिः ४३ ननु भुंकेपिंडे कथं तृप्तिर्नियतीति चेत्तत्राह पापिनामिति नोपतिष्ठन्ति तृप्तिं न जनयन्ति पिंडदानं वर्ष-
पर्यंतं भुंजन्ति तथापि ४४ ननु कृतान्यपि पिंडदानादीनि यदि पापिनां नोपतिष्ठन्ति तदा किमनेन पिंडदानेन कृतमप्यकृतं सममेवेति चेदकृते
ननु प्रेतरूपा भवंतीत्याह भवंतीति ४५ किंच प्रायश्चित्तरूपमया तनाभोगेनैव पापक्षये सति मनुष्यदेहं लभते नान्यथेत्याह नेति तथा

भुंकेपिंडं कृतैर्दत्तं दानं चातुरकालिकम् तथापि नास्ति कस्तादृश्यं तृप्तिं याति न पातकी ४३ पापिनां नोपतिष्ठन्ति
दानं श्राद्धं जलांजलिः अतः क्षुब्धा कुलायांति पिंडदानं भुजोपिते ४४ भवंति प्रेतरूपास्ते पिंडदानं विवर्जिताः
आकल्पं निर्जनारण्येषु भवंति बहु दुःस्विताः ४५ नाभुक्तक्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि अभुक्त्वा यातनां जंतुमा
नुष्यं लभते नहि ४६ अतो दद्यात्कृतः पिंडान् दिनेषु दशसद्विज प्रत्यहं ते विभज्यंते चतुर्भागैः स्वगोत्तम ४७

हि च वक्ष्यति एवं दुष्कर्मकर्ता हि भुक्त्वा च नरकान् क्रमात् मानुष्यं लभते तादृश्यं समीभूते श्चाशु भंडंति अतो मनुष्यजन्मानि संचितं कृ-
तकर्मैरियवशात् कदाचित्सद्गतिरपि भविष्यतीति तस्मादकरणादल्पमपि विहिताचरणमेव युक्तमिति भावः ॥४७ ७ ७

ग.पु.दी.
७

तदेवाह सप्रेतः उपजीवति भक्षति ४८ पिंडं पिंडजशरीरं निष्पन्नः पिंडैरुत्पन्नो देहो यस्य स जंतुर्जीवः बलं मार्गगमनसामर्थ्यम् ४९ येन

भगद्वयं तु देहस्य पुष्टिदं भूतपंचके तृतीयं यमदूतानां चतुर्थं सोऽपि जीवति ४८ अहोरात्रंश्च नवभिः प्रेतः पिंडम-
वाप्नुयात् जंतुर्निष्पन्नदेहश्च दशमे बलमाप्नुयात् ४९ दग्धे देहे पुनर्देहः पिंडैरुत्पद्यते रवग हस्तमात्रः पुमान्ये
नपथि भुंक्ते शक्रभाशुभम् ५० प्रथमेह नित्यः पिंडस्तेन मूर्द्धा प्रजायते श्रीवास्केधौ द्वितीयेन तृतीयाद्दृढयं भवेत् ५१
चतुर्थेन भवेत्पृष्ठं पंचमान्नाभिरैव च षष्ठेन च कटी गुह्यं सप्तमात्सक्थिनी भवेत् ५२ जानुपादौ तथा द्वाभ्यां दशमे हि-
क्लधात्पृष्ठा ५३ पिंडजं देहमाश्रित्य क्लधा विष्टस्तृषार्दितः एकादशं द्वादशं च प्रेतो भुंक्ते दिनद्वयम् ५४ त्रयोद-
शेह निप्रेतो यंत्रितो यमकिंकरैः तस्मिन्मार्गे व्रजत्येको गृहीत इव मर्कटः ५५ षडशीति सहस्राण्ये जनेनां प्रमाण-
नः यममार्गस्य विस्तारो विनावेतरणी रवग ५६

पिंडजदेहेन पथियममार्गे शक्रभेषु पुण्यफलेषु अशक्रभेषु पापफलमेव भुंक्ते ५० पिंडजदेहोत्पत्तिप्रकारमाह प्रथमेहनीति सार्द्धं द्वाभ्याम् ५१ ५२ ५३
५४ ५५ ५६

अ-

१

७

५७ ५८ षोडशपुरनामान्याह सौम्यमित्यादिधर्मभवनं धार्मिकैर्लभ्यं वक्ष्यमाणं दिव्यसभासहितम् याम्यं पापिभिर्लभ्यं यमयातनरू

१-

अहन्यहनिर्वैप्रेतोयोजनानां शतद्वयम् चत्वारिंशत्तथासंसदिवारात्रेण गच्छति ५७ अतीत्यक्रमशो मार्गेषुराणी
मानि षोडश प्रयाति धर्मराजस्य भवनं पातकीजनः ५८ सौम्यं सौरिपुरं नगेंद्रं भवनं गंधर्वशीलागमो कौचं चूरपुरं
विचित्रभवनं बह्वापदं दुःखदम् नानाक्रंदपुरं कृतसभवनं शौद्रं पयोवर्षणं शीलाद्यंबहुभीतिधर्मभवनं याम्यं पुरं
चाग्रतः ५९ याम्यपाशैर्धृतः पापी हाहेति प्ररुदन्पथि स्वर्गहंतुपरित्यज्य पुरं याम्यमनु प्रजेत् ६०
इति श्रीसारेद्वारे गरुडपुराणे पापिनां ऐहिकामुष्णिकदुःखनिरूपणं नाम प्रथमोऽध्यायः १ गरुड उवाच
कीदृशो यमलोकस्य पंथा भवति दुःखदः यत्र याति यथापापास्तन्मे कथय केशव १ ७ ७ ७

पं चकार इत्येव भेदज्ञापनार्थः तत्तु अग्रतः षोडशपुरेभ्य अग्रे भवतीति ५९ ६० इति टीकायां प्रथमोऽध्यायः १ ऐहिकामुष्णि
कदुःखं श्रुत्वा संक्षेपतोऽधुना तदेव विस्तृतांश्चोतुं गरुडः परिपृच्छति कीदृश इति १ ७ ७ ७

गणु-ये
८

आमुष्णिकं समासेन प्रोक्तं दुःखं तदेव हि द्वितीये पुनरध्याये विस्तरेण ह माधवः २ यममार्गस्य दुःखप्रदत्वमेवाह वृक्षच्छायेत्यादिवैतर

अ.
२

श्रीभगवानुवाच यममार्गं महदुःखप्रदं ते कथयाम्यहम् मम भक्तोऽपि तच्छ्रुत्वा त्वं भविष्यसि कं पितः २ वृक्ष
च्छायानतत्रास्ति यत्र विश्रमते नरः यस्मिन्मार्गेन चान्नाद्येन प्राणान्समुद्धरेत् ३ नजलं दृश्यते क्वापि तृषितोतीव-
यः पिवेत् तपंते ह्यदशादित्या प्रलयांते यथा स्वर्ग ४ तस्मिन्नाच्छतिपापात्मा शीतवातेन पीडितः कंठकैर्विध्यते क्वा-
पि क्वचित्सर्पैर्महाविषैः ५ सिंहैर्व्याघ्रैः श्वभिर्घोरैर्मक्ष्यते क्वापि पापकृत् वृश्चिकैर्दृश्यते क्वापि क्वचिद्दह्यति वह्नि-
ना ६ ततः क्वचिन्महाघोरमसिपत्रवनं महत् ये जनानां सहस्रे देवि स्तरायामतः स्मृतम् ७ क्वकोलूकवटपृध्र-
सरघादंशसंकुलम् सदावाग्निचतत्यत्रैश्चिन्नमिन्नः प्रज्जयते ८ क्वचित्पतंत्यो धकूपे विकरात्पर्वतात्क्वचित् गच्छते
क्षरधारासशोकनासुपरि क्वचित् ९ स्वलंत्यंधेतमस्युग्रजले निपतंति क्वचित् क्वचित्पंकेजलोकाद्ये क्वचित्संकस-
कर्म १०

णानिरूपणांतम्

३

४

५

६

७

सरघा मधुमक्षिका

८

९

१०

७

७

७

८

११ १२ क्षारंभस्म महानिम्बानिमहद्वर्तानिवप्रप्ररोहणंउच्चप्रदेशोरोहणम् १३ तत्रकंदरेदुःखारोहादुःखेनारोदुमशक्या १४ सादृष्टस-

संतसवालुकाकीर्णध्याततास्त्रमयेकचित् क्वचिदंगारराशौचंमहाधूमाकुलेकचित् ११ क्वचिदंगारवृष्टिश्चशिलावृ-
ष्टिःस्रवत्रका रक्तवृष्टिःशस्त्रवृष्टिःक्वचिदुष्णांबुवर्षणम् १२ क्षारकंदमवृष्टिश्चमहानिम्बानिचक्वचित् वप्रप्ररो-
हणंक्वपिकंदरेषुप्रवेशनम् १३ गाढांधकारस्तत्रास्तिदुःखारोहाशिलाक्वचित् पूयशोणितपूर्णाश्चविष्ठापूर्णाहृदाः
क्वचित् १४ मार्गमध्यवहात्युग्राघोरावैतरणीनदी सादृष्टादुःखदाकिंवायस्यावात्ताभयावंहा १५ शतयोज-
नविस्तीर्णापूयशोणितवाहिनी अस्थिवृंदतटादुर्गामांसशोणितकंदमा १६ अगाधादुस्तरापापैःकेशशैवालदुर्ग-
मा महायहस्माकीर्णाघोरपक्षिशतैर्वृता १७ आगतंपापिनंदृष्ट्वाज्वालाधूमसमाकुला कथ्यतेसानदीताक्ष्यकरा
हांतर्घृतैयथा १८ कृमिभिःसंकुलाघोरैःसूचीवक्रैःसमंततः वज्रतुंडैर्महायुधैर्वायसैःपरिवारिता १९

तीदुःखद्वाराभवतीकिंवाच्यम् १५ तामेवनिरूपयति शतयोजनेत्येकादशभिः १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

एवं उक्त प्रकारेण बहुविधा क्लेशायस्मिन् इति कीदृशो यमलोकस्य पंथा भवति दुःस्वद इति प्रथम प्रश्नं

शिशुमरिश्चमकरैर्जलकामत्स्यकच्छपैः अत्येर्जलस्थजीवेश्वपूरितामांसभेदकैः २० पतितास्तत्प्रवाहेचक्रंदंति
बहुपापिनः हाभ्रातःपुत्रतातेतिप्रलपंतिमुहुर्मुहुः २१ क्षुधितास्तृषिताःपापापिबंतिकिलशोषितम् सासरिदु-
धिरापूरंवहंतीफेणितंबहु २२ महाघोरातिगर्जतीदुर्निरीक्ष्याभयावहा तस्यादर्शनमात्रेणपापाःस्युर्गतचेतनाः २३
बहुदृष्टिकसंकीर्णसिर्विताकृष्णापन्नगैः तन्मध्येपतितानाचत्राताकोपिनविद्यते २४ आवत्तशतसाहस्रैःपाताले-
यांतिपापिनः क्षणंतिष्ठंतिपातालेक्षणादुपरिवर्तिनः २५ पापिनांपतनायैवनिर्मितासानदीस्वर्ग नपारं दृश्यतेतस्या-
दुस्तराबहुदुःस्वदा २६ एवंबहुविधक्लेशयममार्गेतिदुःस्वदे क्रोशंतश्चरुदंतश्चदुःस्वितायांतिपापिनः २७
पाशेनयंत्रिताःकेचित्कृष्यमाणास्तयांकुशैः शस्त्राग्नेःपृष्ठतःप्रोतैर्नीयमानाश्चपापिनः २८ नासाग्रपाशाकृष्णाश्च-
कर्णपाशैस्तथापरे कालपाशैःकृष्यमाणाःकाकैःकृष्यास्तथापरे २९ समाधाय यत्रयांति यथापापाइतिद्वितीयस्योत्तर
यावदध्यायसमाप्ति एवमिति ३० शस्त्राणांकुंतत्रिशूलादीनांपृष्ठतःप्रोतैरग्रेः ३१ नासाग्रेत्युद्धवत् ३२

भ-
२

माह

९

अयोभारचर्यलोहभारसमूहम् ३० ३१ ३२ ३३ ३४ -अनुतापमेवाह मयेतिसप्तभिः देहौयस्यास्तीतिदेहीस्थूलसूक्ष्मदेहा-
भिमानिनूजीवइत्यनुतापात्स्वयमेवात्मानंसंबोधाह मयास्थूलदेहेनदानंनदत्तंनहुतंचेति अतस्त्वयाकर्तृत्वाभिमानिनाकृतंयद्विगर्हितं

यीवावाहुषुपादेषुबद्धाःपृष्ठेचशंखलैः अयोभारचयंकेचिद्दहतःपथियांतिते ३० यमदूतैर्महाघोरैस्ताड्य-
मानाश्वमुद्गरैः वसंतोरुधिरंवल्लान्तदेवाश्रंतितेपुनः ३१ शोचंतःस्वानिकर्माणिस्लानिगच्छंतिजंतवः अतीवदुः-
खसंपन्नाःप्रयांतियममंदिरम् ३२ तथाचसब्रजन्मार्गेषुत्रपौत्रइतिबुवन् हाहेतिप्ररुदन्नित्यमनुतप्यतिमंद-
धीः ३३ महतापुण्ययोगेनमानुषंजन्मलभ्यते तत्राप्यनकृतोधर्मःकीदृशांहिमयाकृतम् ३४ मयानदत्तंनहुतं-
हुताशनेतपोनतसंविदशानपूजिताः नतीर्थसेवाविहिताविधानतोदेहिन्कश्चिन्निस्तरयत्त्वयोकृतम् ३५

त्यागरूपंकर्म तत्त्वमेव निस्तर भोक्तृत्वाभिमानिनातत्फलंभुंक्ष्वेत्यर्थः अत्रत्वयेति लोकोक्त्यापरत्वापरत्वनिर्देशः पौनःपुन्यंचेति ३५

गोविप्राणां वृत्तिराजीविका तदर्थं अणुस्वल्पमपि धनादिकं न अकारि न कृतं मयेति ३७ नित्यदानं अन्नादिकं गवाहिकं एक स्यागोरेकाह-
वृत्तजनकं तृणादि तथाहिकमिति पाठे आहिकं स्नानं संस्थां जपं होमं स्वाध्यायं देवतार्चनमिति श्रुत्युक्तम् आवश्यकं कर्म किंच वेदशास्त्रा

न पूजिता विप्रगणाः सुरापगान् चाश्रिताः सत्पुरुषान् सेविताः परोपकारान् कृताः कदाचन देहिन् क्वचिन्निस्तरयत्त्व-
याकृतम् ३६ जलाशयो नैव कृतो हि निर्जले मनुष्यहेतोः पशुपक्षिहेतवे गोविप्रवृत्त्यर्थं मकारिणाणवपि देहिन् क्वचि-
न्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ३७ न नित्यदानं न गवाहिकं कृतं न वेदशास्त्रार्थवचः प्रमाणितं श्रुतं पुराणं न च पूजितो-
ज्ञो देहिन् क्वचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ३८ भर्तुर्मयानैव कृतं हितं वचः पतिव्रतं नैव कदापि पालितम् न गौरवं क्वा-
पि कृतं गुरुचितं देहिन् क्वचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ३९ न धर्मबुद्ध्यापतिरेव सेवितो वह्निप्रवेशो न कृतो मृतेपतो वै-
धव्यामासाद्यतपो न सेवितं देहिन् क्वचिन्निस्तरयत्त्वयाकृतम् ४०

णामर्थं अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शूभ्रं भाशुभ्रमित्यादियथार्थवचः न-
प्रमाणितं नास्तिकतया प्रमाणं न कृतं जस्तद्वक्ता ३८ हितं ममेव सखदं भर्तुर्वचः गुरुणांश्चश्वादीनां उचितं गौरवं चरणसेवादिकं क्वापि कदाचिद-
पि न कृतम् ३९ पतिसेवनमेव स्त्रीणां परमो धर्म इति बुद्ध्यापतिर्नैव सेवितः किंतु दांभिका मुंडाः सेविताः ४०

तपःसेवनमेवाह मासोपवासैरिति बहुदुःखानां वैधव्यपराधीनतादीनां पूर्वजन्मनिकृतेर्विकर्मभिर्निषिद्धाचरणैः मयाजीवेननारीशरीरं-
लब्धमित्यत्रस्थूलशरीराभिप्रायेणजीवस्योक्तिः किंच सूक्ष्मशरीराभिमानवतिजीवेतुवासनानुसारेणैवपुरंजनवन्नरनीत्यं नतुवास्तवमिति

मासोपवासैर्नविशोषितं मयाचांद्रायणैर्वानियमैःसविस्तरैः नारीशरीरंबहुदुःखभाजनंलब्धंमयापूर्वकृतैर्विकर्म-
भिः ४१ एवंविलप्यबहुशोसंस्मरन्पूर्वदेहिकम् मानुषत्वंममकुतइतिक्रोशन्प्रसर्पति ४२ दशसप्तदिनान्येकोवा
युवेगेनगच्छति अष्टादशदिनेताक्ष्यं प्रेतःसौम्यपुरं व्रजेत् ४३ तस्मिन्पुरवरेरम्येप्रेतानांचगणोमहान् पुष्यभ-
द्रानदीतत्रन्ययोधःप्रियदर्शनः ४४ पुरेतत्रसविश्रामंप्राप्यतेयमकिंकरैः दारापुत्रादिकंसौरव्यंस्मरतेतत्रदुःखि-
तः ४५ धनानिभृत्यमात्राणिसर्वंशोचंतिवैयदा तदाप्रेतांस्तुतत्रत्याःकिंकराश्चेदमबुवन् ४६ ७ ८

तदुक्तंश्रीरामस्वामिनातारांप्रति नस्त्रीपुमान्वाषंढोवाजीवःसर्वगतोव्ययः एकएवाद्वितीयोयमाकाशवदलेपकइति ४५ एवमनुतापंभि
रूप्यमार्गगमनंनिरूपयति एवमित्यादि नदीन्ययोधयोः संयोगादश्वपुरस्यसौम्यत्वंरम्यत्वंचेति अन्यत्रवृक्षच्छायानतत्रास्ति नजलं
दृश्यतेकंचिदितिनिरूपणादेतद्विपरीतत्वम् ४३ ४४ ४५ तत्रत्यासौम्यपुरवासिनः ४६ ७ ८ ९

चिरंयाहिवर्षपर्यंतंगच्छ ४७ हेपरलोकपांथ त्वंसंबलंसम्यगप्रतिहृतंबलयस्येति संबलयमस्तस्यबलंपराक्रमंनोजानासि किंच अध्वगा
नांअध्वनियममार्गेयुष्मादादिभिःसहगच्छंतीत्यध्वगाः अस्मदादयोदूतास्तेषांबलंनोजानासि किंच संबलाययमार्थंनोयतसेयथायमो

कधनंकस्रताजायाकस्रहृत्कचबांधवाः स्वकर्मेपार्जितंभोक्तामूढयाह्निचिरंपथि ४७ जानासिसंबलबलंबलम-
ध्वगानांनोसंबलाययतसेपरलोकपांथ गंतव्यमस्ति तवनिश्चितमेवतेनमार्गेणयत्रभवतिक्रयविक्रयोपि ४८
आबालरव्यातमार्गेयंनैवमर्त्यंश्रुतस्त्वया पुराणसंभवंवाक्यंकिंदिजेभ्योपिनश्नुतम् ४९ एवमुक्तस्ततोदूतैस्ता-
ड्यमानश्चमुद्गैरेः निपतन्नुत्पतन्धावन्पाशैराकृष्यतेबलात् ५० अत्रदत्तंस्मृतैःपौत्रैःस्नेहाद्वाकृपयाथवा मा-
सिकंपिंडमश्नातिततःसौरिपुरं व्रजेत् ५१ यातनांनददाति यथायत्नंनकरोषीतिसावज्ञवचनानि अत्रनोइत्यस्यदेहलीदीप

कन्यायेनसर्वत्रसंबंधः यत्रयस्मिन्मार्गेक्रयोविक्रयश्चापिनास्ति तेनगंतव्यमस्तीति ४८ बालानभिव्याप्येत्यांबालं आबालैःरव्यातःबाला
अपिजानंतीत्यर्थः सचासौमार्गाश्चायंनश्रुतःकिम् ४९ ५० गृहान्त्रयोदशोहनिमार्गं व्रजति अष्टादशोहनि सौम्यपुरं प्राप्नोति अत्रसौम्यपुरेमा
सिकमश्नाति त्रैपक्षिकस्यचविश्रामाभावादकथितमपिभोजनंमार्गस्वज्ञातव्यम् ५१

तत्रसौरिपुरेकालरूपधृक् कालोयमस्तद्रूपंधरतीतिविशेषणात् यमवज्जंगमस्यापिसौरित्वंसूरः सूर्यस्तस्यापत्यंसौरिस्तस्यपुरमतोस्यसौ-
रिपुरं नाम ५२ ५३ नगेंद्रभवनंनगच्छतिनेगाः वृक्षास्तेषां इंद्रा उच्चतरतरवस्तेषां भवनंस्थानमतोस्य नगेंद्रभवनं नाम तदेवाह तत्रत

तत्रनाम्नास्तिराजावैजंगमःकालरूपधृक् तद्दृष्ट्वाभयभीतोऽसौ विश्रामेकुरुतेमतिम् ५२ उदकंचान्नसंयुक्तं भु-
क्तेतत्रपुरेगतः त्रैपक्षिकेवैयदृत्तंसतत्पुरमतिक्रमेत् ५३ ततो नगेंद्रभवनं प्रेतोयातित्वरान्वितः वनानित-
त्रशैद्राणि दृष्ट्वा क्रंदतिदुःखितः ५४ निर्घृणोः कृष्यमाणस्तुरुदतेचपुनःपुनः मासद्वयावसाने तु तत्पुरं व्यथितो व्र-
जेत् ५५ भुक्त्वापिंडजलं वस्त्रं दत्तं यद्वांधर्वैरिह कृष्यमाणः पुनः पाशैर्नीयितोऽग्रेचकिंकरैः ५६ मासेतृतीयेसं-
प्राप्ते प्राप्यगंधर्वपत्तनम् तृतीयमासिकंपिंडं तत्रभुक्त्वाप्रसर्पति ५७

त्पुरमार्गमध्येचशैद्राणि असिपत्रवनानिदृष्ट्वा क्रंदतीति ५४ ५५ ५६ गंधर्वपत्तनं यथासूयेदिये दृश्यते तथा दूरादेव दृश्यमानं समी-
पगमनाददृश्यं भवतीति हेतोः अस्य गंधर्वनगरं नाम ५७ ७ ७ ७ ७ ७

शैलानां पाषाणानां आगमं पतनं यस्मिन् इति शैलागमं नाम ५८ कौंचं कंचुहिंसायामिति धातोर्हिस्त्रजनैर्याप्तत्वादस्य कौंचपुरं नाम ५९ कू-
राणां निर्दयानां पुरमिति ६० आप्यायितः किंचित्पुतः ६१ चित्रएवविचित्रः जयएवविजयइतिवत् तस्यविचित्रस्य भवनं मंदिरं यत्र

शैलागमं चतुर्थे च मासि प्राप्नोति वै पुरम् पाषाणास्तत्र वर्षेति प्रेतस्योपरि भूरिशः ५८ चतुर्थमासिकं पिंडं भुक्त्वा
किंचित्सुरवी भवेत् ततो याति पुरं प्रेतः कौंचं मासे थपंचमे ५९ हस्तदत्तं तदा भुंक्ते प्रेतः कौंचपुरे स्थितः यत्पंचमा-
सिकं पिंडं भुक्त्वा भूरपुरं व्रजेत् ६० साधकैः पंचभिर्मासि न्यूनषण्मासिकं भवेत् तत्र दत्तेन पिंडेन घटेनाप्यायितः -
स्थितः ६१ मुहूर्त्तार्द्धं तु विश्राम्य कं पमानः स्रुदुःखितः तत्पुरं तु परित्यज्य तर्ज्जितो यमकिं करैः ६२ प्रयाति चि-
त्रभवनं विचित्रानामपार्थिवैः यमस्यैवानुजो भ्राता यत्र राज्यं प्रशास्ति हि ६३ तं विलोक्य महाकार्यं यदाभीतः
पलायते तदा संमुख आगत्य कैवर्त्तार्द्धं द्रमं ब्रुवन् ६४ वयं ते तर्तु कामाय महावैतरणीं नदीम् नावमादाय संप्रा-
सायदिते पुण्यमीदृशम् ६५

यस्मिन् विचित्रभवने ६३ ६४ ईदृशं नौकारोहणयोग्यम् ६५ श्रीकृष्णापरमात्मने प्रणामोस्तु ६६

तदेवाह दानमिति द्वाभ्याम् यात्वयामर्त्तलोकेश्रुतास्मादयंतवाग्रे वर्त्तमानायस्माद्वि तरणाहोदानात्तीर्यते तस्माद्धेतोर्वैतरणीति ६५
उपसर्पति समीपे आयात्सति अन्यथागोदानं विनानेति हादेवेत्य दानान्निर्वेदवचनम् ६७ निमज्जति निमग्नोभवति ६८ निमज्जित

यनं वि तरणी प्रोक्तं बुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः इयं स्मार्तीर्यते यस्मान्तस्माद्दे तरणी स्मृता ६६ यदित्वया प्रदत्तागौस्तदा-
नीरुपसर्पति नान्यथेति वचस्तेषां श्रुत्याहादेवभाषते ६७ तं दृष्ट्वा कथ्यते सा तु तादृष्ट्वा सीति कंदते अदत्तदा-
नः प्रापात्मा तस्यामेव निमज्जति ६८ तन्मुखे कंद कंदत्वाद्दूतैराकशसंस्थितैः बहिशंमत्यस्तथापारंप्र-
णीयते ६९ षाण्मासिकं च यत्पिंडं तत्र भुक्त्वा प्रसर्पति मार्गसविलपन् याति बुभुक्षुक्षुषीदितो ह्यलम् ७० सप्तमे
मासिकं प्राते पुरं बद्धापदं व्रजेत् तत्र भुंक्ते प्रदत्तं यत्सप्तमे मासि पुत्रकैः ७१ तत्पुरं तु व्यतिक्रम्य दुःखदं पुरं मृच्छ-
ति महद्दुःखमवाप्नोति रवेगच्छन् स्वैचस्वर ७२

भुक्त्वापि बुभुक्षुक्षुषीदितः इत्यत्रापि तथापि नास्तिकस्ताक्षर्यत् सिंयाति न पातकी पापिनां नोपतिष्ठंति दाने भ्राष्ट्रं जलांजलिरिति पूर्ववज्जातव्य
ए ७० बहुविधा कथाद्यापद्यस्मिन्निति बद्धापदं नाम् ७१ रवेकचिन्निशलंबमार्गे रवेगवद्गच्छन् महद्दुःखं प्राप्नोति अतोस्य दुःखदं नाम् ७२

नानागणाः क्रंदति स्थिति नाना क्रंदनाम ७३ नाना प्रकारैराक्रंदति च ते गणाश्च तानतिदारुणान् दृष्ट्वा स्वयमप्यतिदुःखितः सन् आक्रं-
दति ७४ पश्चित्तोदावाधिना उर्ध्वगारं दृष्ट्वा च स्रष्टु अतितसंचतद्भवने चेति स्रतस भवनं नाम ७५ रौद्राणां भयंकराणां पुरमिति रौद्रपुरं

मास्यष्टमे प्रदत्तं यत्पिंडं भुक्त्वा प्रसर्पति नवमे मासिकं पूर्णे नाना क्रंदपुरं व्रजेत् ७३ नाना क्रंद गणान् दृष्ट्वा क्रंदमानान्
सुदारुणान् स्वयंचशून्यहृदयः समाक्रंदति दुःखितः ७४ विहाय तत्पुरं प्रेतस्तार्ज्जितो यमकिंकरैः स्रतस भवनं
गच्छेद्दशमे मासिकं च तः ७५ पिंडदानं जलं तत्र भुक्त्वा पिनस्रवी भवेत् मासि चैकादशे पूर्णे पुरं रौद्रं सगच्छति
७६ दशैक मासिकं तत्र भुंक्ते दत्तं स्रतादिभिः सादृचैकादशे मासि पयो वर्षणं मृच्छति ७७ मेघास्तत्र प्रवर्षति
प्रेतानां दुःखदायकाः न्यूनाब्दिकं च यच्छादं तत्र भुंक्ते सदुःखितः ७८ संपूर्णे तु ततो वर्षे शीतादयं नगरं व्रजेत्
हिमाच्छतगुणं तत्र मुहाशीतं पतत्यपि ७९ शीतार्तः क्षुधितः सोऽपि वीक्षते हिदिशो दश तिष्ठते बांधवः कोपियो-
मेदुःखं व्यपोहति ८० नाम ७६ पयसांसंतप्तजलानां वर्षणं दृष्टिर्यस्मिन्निति पयो वर्षणं नाम पुरमृच्छति कृच्छगता इति गच्छ-

सीत्यर्थः ७७ ७८ हिमादपि शतगुणेन शीतेनादयं युक्तं भवतीति शीतादयं नाम ७९ व्यपोहति दूरीकरोति ८० ७ ७५

तादृशं वादशेन एतद्दुःखं वेयाति ८१ यमपुरयातनासाभिध्याद्बहुप्रकारं भीतैर्भयं यस्मिन्निति बहुभीतिपुरं नाम तस्मिन्नेव हस्तमात्रं
पिंडं देहं त्यजति ८२ वायुरित्युपलक्षणं वाद्यादिसप्तदशतत्त्वात्मकलिंगशरीराभिमानजीवः यातनादेहं प्रारब्धकर्मभोगायस्य भवद्-

किंकरास्तेवदत्यत्र कृते पुण्यं हि तादृशम् भुक्त्वा च वार्षिकं पिंडं धैर्यमालंबते पुनः ८१ ततः संवत्सरस्यांते प्रत्यासन्ने
यमालये बहुभीतिपुरे गत्वा हस्तमात्रं समुत्सृजेत् ८२ अंगुष्ठमात्रो वायुश्च कर्मभोगाय रवे चर यातनादेहमासा-
सहयाम्यैः प्रयाति च ८३ और्ध्वदैहिकदानानियैर्नदत्तानि काश्यप एवं कष्टेन ते यांति गृहीता हृदबंधनैः ८४
धर्मराजपुरे संति चतुर्द्वाराणि रवे चर तत्रायं दक्षिणद्वारमार्गस्ते परि कीर्तितः ८५ अस्मिन्पथि महाघोरे कृत्वा श्रम-
पीडिताः यथायांति तथा प्रोक्तं किं घ्नयः श्रोतुमिच्छसि ८६ इति श्रीगुरुडपुराणे सारोद्धारे यममार्गनिरूपणो नाम-
द्वितीयोऽध्यायः

स्वितं स्वसदृशं शरीरं समाश्रितः सन् ८३ कीदृशो यमलोकस्य पंथाः यत्र यांति पथेति प्रश्नस्योत्तरमुपसंहरति एवमिति ८४ ८५
८५ इति श्रीगुरुडपुराणे सारोद्धारे यममार्गनिरूपणोऽध्यायः २ ७ ७ ७ ७

गन्तु-
१४

यातनादेहमाश्रित्यकर्मभोगाययांतिते इति कृत्वा तु गरुडो यातनामेव पृच्छति १ गत्वा यमपुरं पापायमं दृष्ट्वा सकिंकरम् भुंजंतियातनामाहत्
तीयइतिमाधवः २ १ आद्यंतमिति आदिमारभ्य अंतपर्यंतम् ३ ४ तत्रदक्षिणद्वारे ५ ६ ७ ८ केतेश्रवणाइत्यपेक्षायामाह

अ-
३

गरुड उवाच यममार्गमतिक्रम्य गत्वा पापीयमालये कीदृशीं यातनां भुंक्ते तन्मे कथय केशव १ श्रीभगवानुवाच
आद्यंतं च प्रवक्ष्यामि शृणु ध्वनितात्मज कथ्यमानेपिनरकेत्वं भविष्यसि कं पितः २ चत्वारिंशद्योजनानि चतुर्युक्तानि का
श्यप बहुभीतिपुरादये धर्मराज पुरं महत् ३ हाहाकारसमायुक्तं दृष्ट्वा क्रंदति पातकी तक्रंदितं समाकर्ण्य यमस्य पुर
चारिणः गत्वा च तत्र ते सर्वे प्रतीहारं वदन्ति हि धर्मध्वजः प्रतीहारस्तत्र तिष्ठति सर्वदा ५ स गत्वा चित्रगुप्ताय ब्रूते तस्य-
शभाशुभम् ततस्तच्चित्रगुप्तोपि धर्मराजं न्यवेदयत् ६ नास्तिकायेन रास्ताक्षर्यमहापाप रताः सदा तांश्च सर्वान्यथायो-
ग्यसम्यक् जानाति धर्मराट् ७ तथापि चित्रगुप्ताय तेषां पापं स पृच्छति चित्रगुप्तोपि सर्वज्ञः श्रवणान् परिपृच्छति ८

श्रवणा ब्रह्मणः पुत्राः स्वर्गं पातालचारिणः दूरश्रवणविज्ञानादूरदर्शनचक्षुः ९ तेषां पत्न्यस्तथाभूताः श्रवण्यः पृथगाह-

या स्त्रीणां विचेष्टितं सर्वं विज्ञानं पितृत्वतः १० ब्रह्मणः पुत्रा इति सप्तभिः दूरात् श्रवणं विशेषं ज्ञानं येषां ते दूरदर्शने दूरगतवस्तुप्रत्यक्षक-
णे चक्षुर्येषां ते ९ पृथक् स्त्रीवाचकं आह्वयं नाम यासां ताः १०

१४

तेश्वव्यास्ताःश्ववप्यश्वेति ११ १२ १३ १४ १५ आदित्यादयोऽपिनरस्यवृत्तंशुभाशुभाचरणंजानति साक्षितयापश्यंतीत्यर्थः द्यौरंतरिसुंतदंत
गंतयहनसुत्रादयोवाहृदयं अंतरात्मा अहंकारादीनां देवताउभेइतिसंध्यभावआर्षः धर्मःहरेःहृदयादुत्पन्नोयः १६ सर्वतः सर्वेस्येते धर्मराजश्चित्रगुसाद

नरैः प्रच्छन्नं प्रत्यक्षं यत्प्रोक्तं च कृतं च यत् सर्वमावेदयं त्येव चित्रगुसायते चताः ११ चारास्ते धर्मराजस्य मनुष्याणां शुभाशु
भम् मनोवाक्कायर्जं कर्मसंबन्धानं तितत्वतः १२ एवं तेषां शक्तिरस्ति मर्त्या मर्त्याधिकारिणाम् कथयंति नृणां कर्मश्रवणाः
सत्यवादिनः १३ व्रतैर्दानैश्च सत्योक्त्या यस्तोषयति तान्नरः भवंति तस्य ते सौम्याः स्वर्गमोक्षप्रदायिनः १४ पापिनां पा-
पकर्माणि ज्ञात्वा ते सत्यवादिनः धर्मराजपुरः प्रोक्ता जायंते दुःखदायिनः १५ आदित्यचंद्रावनि लोनलश्च द्यौर्भूमिरा-
पोहृदयं यमश्च अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् १६ धर्मराजश्चित्रगुप्तः श्वव्याभास्कराद-
यः कायस्थं तत्र पश्यंति पापं पुण्यं च सर्वशः १७

यः तत्र स्वस्थाने स्थिता एव कायस्थं शरीरे स्थितं यत्पापं पुण्यं च तत्सर्वं पश्यंतीत्यर्थः
कायस्थमिति पापपुण्यस्यैव विशेषणं न तु जातिपरं ये केचिच्चित्रगुप्तं कायस्थं जातिविशेषं वदंति तन्न नहितस्मिन्नरलोके कश्चिज्जातिविशेषो-
स्ति तत्र त्वेका देवजातिरेव यदि जातिविशेषश्चेत्तदा तु कायस्थः पश्यति इत्येव पाठः स्यात् सतुकस्मिन्नपि पुस्तके नास्ति अतो यदनवद्यंतत् ज्ञा-
तव्यमिति किंच १७

गसुती-
१५

वित्रगुप्तस्य द्वादशपुत्राः सन्ति तेषां वंशोद्वाइमेषु भूमिस्थाः कायस्था भवन्ति इत्यपि बहुमुखगतकथानकं भवति तत्र त्र्यंशं तरे लोकव्यवहारे वा

१०
३

एवं कृनिश्चयं कृत्वा पापिनां पातकं यमः आहूय तान्निजं रूपं दर्शयत्यतिभीषणम् १८ यापिष्ठास्ते प्रपश्यन्ति यमरूपं भ-
यंकरम् दंडहस्तं महाकायं महिषोपरि संस्थितम् १९ प्रलयो बुद्धिनिर्घोषं कज्जलाचलसन्निभम् विष्कट्प्रभायु-
धं श्रीमिंद्वात्रिंशद्भुजसंयुतम् २० योजनत्रयविस्तारं वापीतुल्यविलोचनम् दंष्ट्रोकरालवदनं रक्ताक्षं दीर्घनासि-
कम् २१ मृत्कज्वरादिभिर्युक्तश्चित्रगुप्तोऽपि भीषणः सर्वदृताश्च गर्जेति यमतुल्यास्तदंतिके २२ तं दृष्ट्वा भयभीत-
स्तु हाहेति वदते स्वलः अदत्तदानः पापात्मा कंपते क्रंदते पुनः २३ ततो वदति तान्सर्वान् क्रंदमानान् श्वपापिनः शोचतः
स्वानिकर्माणि चित्रगुप्तो यमाज्ञया २४ भो भो पापादुराचारा अहंकारप्रदूषिताः किमर्थं मर्जितं पापं पुष्पाभिर-
विवेकिभिः २५

यदि भवति चेत्तदा भवतु नाम अत्रापि मम नाग्रह इति १८ १९ २० २१ तदंतिके यम-
समीपे चित्रगुप्तोऽपि भीषणो भयंकर एवास्ति न तु कुंडलालं कृत इति २२ २३ २४ २५ २६ २७

१५

२६ तथैवात्यंतहर्षेणैवभोग्याभोक्तुंयोग्याएव २७ २८ संभावितानां पापापराधं राजकर्मराडपिस्रमते अप्रतिष्ठितं मामेवमारयति-

कामक्रोधाद्यदुत्पन्नसंगमेन च पापिनाम् तत्पापंदुःखदंमूढाः किमर्थं चरितं जनाः २६ कृतवंतः पुरायुयं पापा-
न्यत्यंतहर्षिताः तथैवयातनाभोग्याः किमिदानीं पराङ्मुखाः २७ कृतानियानि पापानियुष्माभिः सुबहून्यपि
तानि पापानि दुःखस्य कारणं च नवं जनाः २८ मूर्खेऽपि पंडिते वापि दरिद्रेणाश्रियान्विते सबलेनिबले वापिस-
मवर्तीयमः स्मृतः २९ चित्रगुप्तस्येति वाक्यं श्रुत्वा ते पापिनस्तदा शोचंतः स्वामि कर्माणि वृष्णींतिष्ठंति निश्चू-
लाः ३० धर्मराजोऽपि तान्दृष्ट्वा चौरवन्निश्चलस्थितान् आज्ञापयति पापानां शास्तिं चैव यथोचिताम् ३१ ततस्ते निद-
यादूतास्ताडयित्वा वदंति च गच्छ पापिन् महाघोरान् नरकान् नतिभीषणान् ३२ यमाज्ञाकारिणो दूताः प्रचंडचंडका-
दयः एकपाशेन तान् बध्वा नयंति नरकान् प्रति ३३

इति मामंस्था इत्याह मूर्खेऽपीति २९ ३० चोरो यथाचौ-
ये कर्मणि ज्ञाते सति कनिश्चलो भवति तद्वदित्यर्थः शास्तिं प्रायश्चित्तरूपां यातनाम् ३१ ३२ ३३ ४ ५

तत्रनरकतटे ३४ अधोमुखंबद्धा ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ दुष्टचेष्टितंदुष्टाचरणंकिमर्थंकृतमितिशेषः ४० बलिमिति
वैश्वदेवादिकमप्यकृतमित्यर्थः ४१ किंच त्वयातुयातनानिवर्तकंयमचित्रगुप्तयोर्ध्यानंमंत्रजपंचापिनकृतमित्याहुः यमस्येति ध्यानमंत्रौ

तत्रवृक्षोमहानेकोज्वलदमिसमप्रभः पंचयोजनविस्तीर्णंएकयोजनमुच्छ्रितः ३४ तद्दक्षेभ्रंखलैर्बद्धाधोमुखं
अडयंतिते रुदंतिज्वलितास्तत्रतेषांत्रातानविद्यते ३५ तस्मिन्वैशाल्मलीचक्षेलंबंतेनकपापिनः क्षुत्पिपा
सापरिभ्रांतायमदूतेश्वताडिताः ३६ क्षमध्वंभोपराधंमैकृतांजलिपुराडिति विज्ञापयंतितान्दूतान्यापिष्ठास्तनिरा-
श्रयाः ३७ पुनःपुनश्चतेदूतैर्हन्यंतेलोहयष्टिभिः सुद्वरेस्तोमरेःकुंतेर्गदाभिर्मुसलैर्भृशम् ३८ ताडनाच्चैवनिश्वेष्टा-
मूर्च्छिताश्चभवंतिते तथानिश्वेष्टितान्दृष्ट्वाकिंकरास्तवदंतिहि ३९ भोभोपापादुराचाराः किमर्थंदुष्टचेष्टितम् क्लृप्ता-
निनदत्तानिजलान्यन्नान्यपिक्वचित् ४० आसार्द्धमपिनोदत्तंनश्ववायसयोर्बलिम् नमस्कृतानातिथयोनकृतंपितृतर्पणाम्
४१ यमस्यचित्रगुप्तस्यनकृतंध्यानमुत्तमम् नजमश्वतयोर्मंत्रौनभवेद्येनयातना ४२ मंत्रमहोदधावुक्तौतद्यथा पाथःसंयुतमेघस-

निभक्तनुः प्रज्ञोत्तनस्यात्मजोचृणांपुष्यकृतांशुभावहवपुः पापीयसांदुःखकृत् श्रीमान्दक्षिणादिकृपतिर्महिषगोभूर्षाबरालंकृतोध्येयसंयम-

नीपतिः सित्गणस्वामीयमोदंश्चत् १ अथ्यस्तोयंमहामंत्रः सकलापहिनाशनः नरकप्राप्तिकृद्वास्याद्यमभीतिनिवर्चकइति २ किरीटोज्ज्वलंब-
स्त्रधूषाभिरामविचित्रासनासीनमिंदुप्रभास्यम् नृणां पापपुण्यानिपत्रे लिखंतं भजे चित्रगुप्तं ससायंयमस्य ३ सिद्धंमंत्रमिमंपुंसोजपतां चित्रगुप्तकः

नापिकंचित्कृतं तीर्थं पूजितानैव देवताः गृहाश्रमस्थितेनापि हंतकारोपिनोधतः ४३ शुश्रूषिताश्रमोसंतोभुंस्वपापफलं
स्वकम् यतस्त्वंधर्महीनोसिततः संताड्यते भृशम् ४४ क्षमापराधंकुरुते भगवान्हरिरीश्वरः वयंतुत्तापसधानांदंदा
हितदाज्ञया ४५ एवमुक्तान्वतेदूतानिर्दयंताडयंतितान् ज्वलदंगारसदृशाः पतितास्ताडनादधः ४६ पुतनात्तस्यपत्रे
श्रगात्रच्छेदोभवेत्ततः तानधः पतितान्श्वानोभक्षयंतिरुदंतिते ४७ रुदंतस्तेततोदूतैर्मुखमापुयरेणुभिः निबध्य
विविधैः पाशैर्हन्यंतेकेपिमुद्गरैः ४८ पापिनःकेपिभिद्यंतेककचैः काष्ठवह्निधा सिस्वाचान्येधराष्टष्टेकुठारैः स्वदशाःकृ-
ताः ४९

प्रसन्नो गणयेत्युण्यं पापनैवकदाचनेति ४ अत्ररहस्वत्वान्मंत्रो नलिस्तिती तद्गुरुमुखाज्जातव्यो ४२ नोधतः ननिष्काशितः ४३ ४४ क्षमध्वेप्रोपराधं
महंतस्योत्तरमाह अपराधेक्षमाइतिमाप्ययंतुह रिःकुरुतेवदयेदंकिमर्थंनोक्तं यत्रानंतापराधानां क्षमास्यादितिभावः ४५ ४६ ४७ ४८ ४९

गन्तुं
१७

अवटेगर्ते अर्धस्वात्काकरिपर्यंतरजोभिः पूरयित्वा दृढलक्ष्यं कृत्वा ५० उत्सुकैर्ज्वलत्काष्ठैश्च परितः समंताद्देष्टवित्वा ष्टशमत्यंतं ध्यायंते म-
नो धर्मते ५१ वरोवटकस्तद्वत्प्रक्षिप्यंते ५२ शलाकया ऊर्ध्वाधो मुखं क्रियंते ५३ ५४ आमिषगृध्रुभिर्मांसलुब्धैः शिरोदेशे मस्तके शिरोदेशे इ-

अ-
३

अर्धस्वात्कावटे केचिद्दिद्यंते मूर्ध्नि सायकैः अपरेयंत्रमध्यस्थाः पीडयंते चेकदंडवत् ५० केचित्प्रज्वलमानैस्तुसांगारैः
परितो ष्टशम् उत्सुकैर्वेष्टयित्वा च ध्यायंते लोहपिंडवत् ५१ केचित्घृतमयेपाके तैलापाके तथापरे कराहक्षिसवटवत्
प्रक्षिप्यंते यतस्ततः ५२ केचिन्मत्तगजेंद्राणां क्षिप्यंते पुरतः पथि बद्धाहस्तोच्चपादौ च क्रियंते केष्यधोमुखाः ५३ क्षिप्यंते
केमिकूपेषु पात्यंते केपि पर्वतात् निमग्नाः कृमिकुंडेषु तु द्यंते कृमिभिः परे ५४ वज्रतुंडैर्महाकाकैर्युधैरामिषगृध्रुभिः
निष्कृष्यंते शिरोदेशे नेत्रे वा स्ये च चक्षुभिः ५५ ऋणं वै प्रार्थयंत्यन्ये देहि देहि धनं मम् यमलोके मया दृष्टो धनं मे भ्रासिनं त्व-
या ५६ एवं विवदमानानां पापिनां नरकालये छित्वा संदंशकैर्दूतामांसखंडान् ददंति च ५७

तिपाठेनाडीस्थाने अत्रकाका वज्रतुंडैर्मस्तकं विदार्य नाडीं चोत्पात्य तदंतर्गतमज्जां मांसं च भक्षयंतीत्यर्थः किंच नेत्रे चापि निष्कृष्यंते ५५ ५६ ५७

१७

यथानुपस्थाधिकारिणः प्रथमंसापराधं संताड्यपश्चात्कृत्वागारेनृपाज्ञयां प्रक्षिपन्ति तद्दत्त्वापीत्याह एषमिति ५८ अगोचरं वर्णयितुमशक्यं स्वभो-
गवेत्तत्त्वादतः किं वर्णयामीति ५९ धौरेयाः प्रधानाभतिदुःखदाइत्यर्थः ६० ६१ तानेवाह ६२ तामिस्रइति विभिः ग्रंथविस्तरभयाच्चाभिरुक्तिर्न-

एवं संताड्यतान्दूताः संकथयमशासनात् तामिस्रादिषु घोरेषु क्षिप्यंते नरकेषु च ५८ नरकादुःखबहुलास्तत्र रक्षसमी-
पतः तेष्वस्ति यन्महद्दुःखं तद्वाचामप्यगोचरम् ५९ चतुराशीतिलक्षाणि नरकाः संतिरवेचर तेषामध्ये घोरतमाधौरे
यास्त्वेकविंशतिः ६० तामिस्रोलोहशंकुश्वमहारौरवशात्मली शौरवः कुड्मलः कालसूत्रकः पूतिमृत्तिका ६१ संघा-
तो लोहितोदश्वसविषः संप्रतापनः महानिखकाकोलौ संजीवनमहापथौ ६२ अवीचिरंधतामिस्रः कुंभीपाकस्तथै-
व च संप्रतापननामैकस्तपन्नास्त्वेकविंशतिः ६३ नानापीडामयाः सर्वे नानाभेदैः प्रकल्पिताः नानापाषविपाकाश्च
किं करौघैरधिष्ठिताः ६४ एतेषु पतितामूढाः पापिष्ठा धर्मवर्जिताः तत्र भुंजेति कल्पांते तास्तानरकयातनाः ६५
यास्तामिस्रांधतामिस्रारौरवाद्याश्वयातृणाः भुंक्ते नरो वानारी वामिथः संगेन निर्मिताः ६६

कृता ६३ नानाप्रकाराणां पापानां विपाकाः फलरूपाश्चेति ६४ ६५ मिथः संगेन परस्परासक्त्या ६६ ७ ७ ७

गसु-नी-
१८

यातनासुपसंहरति एवमिति उभयंकुटुंबंस्वदेहंचप्रेत्यपरलोके ६७ उपार्जितंधनंभुंजंति बहवः कर्त्तव्यतुनरकंयातीत्याह एकइति भूतद्रो
हेणवैरेणयद्भूतंपोषितंतदिदंकलेवरंस्थूलशरीरं इहैवहित्वाकुशलादितरत्यापंतदेवपाथेयंभोग्यंयस्यसकर्त्तव्यंअंधंतमः नरकंप्रपद्य

अ-
३

एवंकुटुंबंविष्णोणउदरंभ्रएववा विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमीदृशम् ६७ एकःप्रपद्यतेध्वांतंहित्वेदंस्वंकले
वरम् कुशलेतरपाथेयोभूतद्रोहेणयद्भूतम् ६८ दैवेनासादितंतस्यशमलंनिरयेपुमान् भुंक्तेकुटुंबपोषस्यद्भव-
द्व्यइवातुरः ६९ केवलेनक्षधर्मेणकुटुंबभ्रणोत्संकः यातिजीवोंधतामिस्त्रंचरमंतमसःपदम् ७०

ते नतुप्रोक्तारः तथाचस्मृतिः देशग्रामकुलानिस्थुभांगिभांजिकृतादिषु कलौतुकेवलकर्त्ताफलभुक्पुण्ययापयोरिति ६८ ननुपापमपहायकिंन
गच्छेत्तत्राह दैतेनेति तस्यकुटुंबपोषस्यशमलंपापंदैवेन ईश्वरेण प्रापितंभुंक्ते अतःपापत्यागेनस्वतंत्रइतिभावः ६९ ननुकुटुंबपोषणां-
सुविहितमेवतत्राह केवलेनक्षधर्मेणइतितमसानरकस्यचरमंपदंअंतिमस्थानंमहद्दुःखप्रदमित्यर्थः ७०

१८

पुनर्मनुष्यशरीरप्राप्तिकारणमाह अधस्तादिति नरलोकस्यमनुष्यदेहप्राप्तेरधस्ताद्विक्रियावत्योयातनाः आदिशब्देनसूकरादियोनयोयास्ताःसर्वाःक्रमेणसंप्राप्यभोगेनक्षीणपापःशुचिःसन् अत्रपुनर्नरत्वंप्राप्नोतीत्यर्थः ७१ इतिटी० तृतीयोऽध्यायः १ पापान्येवमनुष्याणांयातनादुःख-

अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनादयः क्रमशःसमनुक्रम्यपुनरत्राव्रजेच्छुचिः ७१ इतिश्रीगरुडपुराणोसारे-
द्वारेयमेयातनानिरूपणोनाम तृतीयोऽध्यायः ३ गरुडउवाच कैर्गच्छंतिमहामार्गेवैतरण्यांपतंतिकैः कैःपापै-
नैरकेयांतितन्मेकथयकेशव १ श्रीभगवानुवाच सदैवाकर्मनिरताःशुभकर्मपराङ्मुखीः नरकान्नरकंयां-
तिदुःखादुःखंभयाद्दयम् २ धर्मराजपुरेयांतित्रिभिर्द्वारैस्तु धार्मिकाः पापास्तुदक्षिण द्वारमार्गेणैवव्रजंतितत् ३
अस्मिन्नेवमहादुःखेमार्गेवैतरणीनदी तत्रयेपापिनोयांतितानहंकथयामिते ४

एच्छति कैरिति १ अत्रदुःखस्यानंतरंस्वरुमित्यागमापायित्वंनकिंतु पापिनांदुःखभयानंतरंदुःखभयमेवेतिनिरूपयन् श्रीभगवा-
नुवाच २ शास्त्रेषुबहुधाप्रोक्तंनरकप्रदपातकम् तस्यसारंसमुत्थत्यचतुर्थंप्राहमाधवः १ तत्पुरंप्रति ३ अस्मिन्दक्षिणमार्गे ४

ब्रह्मभाइत्यादिपदानांगच्छंति यममार्गेहीत्यष्टमेनसंबंधः ५, ६, ७ दोषानेवगृह्णातिगुणानांश्चाघानकरोति मत्सरास्तदुत्कर्षमसह मा

ब्रह्मभाश्चसूरापश्चगोधावाबालघातकाः स्त्रीघातीगर्भपातीचयेचप्रच्छन्तपापिनः ५ येहरंतिगुरोर्द्रव्यंदेवद्रव्यं
द्विजस्यवा स्त्रीद्रव्यं हारिणोयेचबालद्रव्यंहराश्चये ६ येऋणंनप्रयच्छंतियेवैन्यासापहारकाः विश्वासघातका-
येचसविषान्नेनमारकाः ७ दोषग्राहीगुणाश्चाधीगुणवत्सूचमत्सराः नीचानुरागिणोमूढाःसत्संगतिपराङ्मुखाः
< तीर्थसज्जनसत्कर्मगुरुदेवविनिंदकाः पुराणवेदमीमांसान्यायवेदांतदूषकाः ९ हर्षितादुःखितं दृष्ट्वाहर्षि
तेदुःखदायकाः दुष्टवाक्यस्यवक्तारोदुष्टचित्तश्चयेसदा १० नश्यन्तिहितंवाक्यंशास्त्रवार्त्तिकदापिन आ-
त्मसंभावितास्तध्यामूढाःपंडितमानिनः ११ एतेचान्येचबहवःपापिष्ठाधर्मवर्जिताः गच्छंतियममार्गेहिरोदमा
नादिवानिशम् १२ यमदूतेस्ताड्यमानायांतिवैतरणींप्रति तस्यांपतंतियेपापास्तानहंकथयामिते १३

नाः नीचेष्वेव अनुरागः स्नेहोयेषाम्

< ९

१०

११

१२

१३

१४

१५

१६

१४ १५ १६ एतावदानंतुभ्यं प्रदास्यामीति प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञाय यथार्थं यथा प्रतिज्ञं आगच्छदानं दास्यामीत्याहय पश्चात्नास्तितु
भ्यं न ददामीति ब्रूयात् १७ स्वदत्तस्यापि दानस्य यो हर्ता अनुतापकः तृथैव दत्तमिति पश्चात्तापकरः दुर्वाक्येर्विप्रस्यैव संतापकरोक दा

मातरं येव मन्यंते पितरं गुरुमेव च आचार्यं चापि पूज्यं च तस्यां मज्जंति ते नराः १४ पतिव्रतां साधुशीलां कुलीनां विन
यान्विताम् स्त्रियं त्यजति ये द्वेषाद् द्वैतरण्यां पतंतिति १५ सतांगुणसहस्रेषु दोषानारोपयंतिये तेष्ववज्ञां च कुर्वं-
ति वैतरण्यां पतंतिति १६ ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य यथार्थं न ददाति यः आहूय नास्तियो ब्रूयात्तयोर्वासिश्च संततम् १७
स्वयंदत्तापहर्ता च दानं दत्त्वा नुतापकः परवृत्तिहरश्चैव दाने दत्ते निवारकः १८ यज्ञविध्वंसकश्चैव कथाभंगकरश्च-
यः क्षेत्रसीमाहरश्चैव यश्च गोचरकर्षकः १९

ने अन्येन दत्ते सति स्वयंदत्तापहर्तचित्यादिपदानां वैतरण्यां पतंतिति इत्यनेन संबं-
धः १८ यज्ञेषु द्रव्ययज्ञादिषु विघ्नकर्ता हिरेः कथायानिवारणकर्ता क्षेत्रं इत्युपलक्षणम् ग्रामस्यापि परंपरागतसीमाहर्ता गोचरकर्षकः गा-
वश्चरंति यस्मिन्निति गोचरं वनं भाषायां बीड इति प्रसिद्धं तस्मिन् कृषिकर्ता १९

गण्डुली-
२०

सृष्ट्यः स्मृतौ कथिताः वैश्यासतीचदासीचकुमारीस्याद्रजरवला याचसंग्रहणीभार्यावृषत्यः पंचसंस्मृताः वैश्याइत्यत्र वंध्येतिपारः क्वचित् अन्यत्रयज्ञंविना वेदोक्तयज्ञेतु पशुहिंसाविहितैव तथाचश्रुतिः देवायद्यज्ञंतत्त्वाना अबध्न्युरुषं पशुमिति स्मृतिश्च यज्ञार्थं पशवः

अ-
४

ब्राह्मणोरसविक्रेतायदिस्यादृषलीपतिः वेदोक्तयज्ञादन्यत्रस्वात्मार्यं पशुमारकः २० ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टोमांसभोक्ता-
चमद्यपः उच्छ्वरवल स्वभावोयः शत्रुनाध्ययनवर्जितः २१ वेदाक्षरं पठेच्छूद्रः कापिलेयं पयःपिबेत् धारयेत् ब्रह्म
सूत्रं च भवेद्वा ब्राह्मणीपतिः २२ राजभार्याभिलाषीचुपरदारापहारकः कन्यायां कामुकश्चैव सतीनां दूषकश्च यः
२३ एतेचान्येच बहवो निषिद्धाचरणोत्सकाः विहितत्यागिनो मूढावेतरण्यां पतंतिते २४ सर्वमार्गमैतिकम्ययां
तिपापायमालये पुनर्यमाज्ञयागत्यदूतास्तस्यां क्षिपंतितान् २५

ज्ञेवधोवधइति २० उच्छ्वरवलः निरंकुशस्वभावः २१ कपिलायागोरिदं कापिलेयं २२ कामुकः कामाभिलाषीसतीनांपति-
व्रतानां दूषकः बलात् शीलभ्रष्टकरः २३ २४ दूताः पुनः प्रत्यागत्यवेतरण्यांतान् क्षिपंति २५

२०

७

७

ननुपूर्वनरकेष्वेवकिंनपात्यतअतआह यइति धीरेयाणां सर्वनरकेषु मुरव्यानां एकविंशतिनरकाणां धुरंयातनाप्रयासंधारयति इति धु-
रंधरा एका एकसर्वनरकाणां दुःस्वप्रदेत्यर्थः अतो नरकान् विहाय पूर्ववैतरण्यां क्षिपंतीति भावः २६ दानाकपायं विनेव तस्यां दुःस्वभ्रजं

यावै धुरंधरा सर्वधीरेयाणां स्वगाधिप अतस्तस्यां प्रक्षिपंति वैतरण्यां च पापिनः २६ कृष्णा गौर्यदिनोदत्तानो
र्ध्वदेहक्रियाः कृताः तस्यां भुक्त्वा महदुःस्वं यांति वृक्षं तरोद्भवम् २७ कूटसाक्ष्यं प्रदातारः कूटधर्मपरायणाः उलेना
र्जनसंसक्ताश्चौर्यवृत्त्या च जीविनः २८ उदर्यत्यति वृक्षांश्च वनारामविभ्रंजकाः व्रतं तीर्थपरित्यज्य विधवाशीलनाशकाः
२९ भर्तारं दूषयेन्नारी परं मनसि धारयेत् इत्याद्याः शास्त्रमली वृक्षे भुंजंते बहुताडनम् ३० ताडनात्पतितान्दूताः क्षिप-
ति नरकेषु तान् पतंतितेषु ये पापास्तानहं कथयामि ते ३१

तीत्याह कृष्णेति कूटसाक्ष्यं मिथ्यासाक्ष्यं विवदतां मध्ये ये मिथ्यावा-
दिनसंतपयंसत्यं वदतीति ब्रुवंति ते कूटधर्मो वेदबाह्यधर्मः उलेन वंचनादिना अर्जने धनसंचये कूटसाक्ष्यादयो वृक्षे ताडनं भुंजंते इति तृतीये
नसंबंधः २८ अतिवृक्षानुच्चतरतरून् वनं फलप्रधानं आरामं पुष्पप्रधानम् २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४

नास्तिकाजगत्कर्त्तृश्वरोनास्तीतिवादकाः दानादिफलंपरलोकेनास्तीतिवादिनोवा भिन्नादूरीकृतापरंपरागतधर्ममर्यादायैस्तेकदर्यास्तु
स्मृताकुक्ताः आत्मानंधर्मकृत्यंचपुत्रदारांश्चपीडयन् देवताऽतिथिभृत्यांश्चसकदर्यइतिस्मृतः प्रायेणार्थःकदर्याणांनस्र्वायकदाच
न इहचात्मोपतापायपरत्रनरकायचेत्यर्थः विषयेष्वेव आत्मा मनोयेषांते दांभिकामिथ्याचाराः लोकवंचनायजपतपादौप्रवृत्ताइति कृत

नास्तिकभिन्नमर्यादाःकदर्याविषयात्मकाः दांभिकाश्चकृतघ्राश्चतेवैनरकगामिनः ३२ कूपानांचतडागानांवापी-
नांदेवसद्भनासु प्रजाभृहाणांभेत्तारस्तेवैनरकगामिनः ३३ विसृज्याश्रंतियेदारान्शिश्नून्भृत्यांस्तथागुरून्
उत्सृज्यपितृदेवेज्यांतेवैनरकगामिनः ३४ शंकुभिःसेतुभिःकाष्ठैःपाषाणैःकंटकैस्तथा येमांसमुपरुंधंतितैवैनर
कगामिनः ३५ शिवंशिवांहरिंसूर्यगणेशंसद्गुरुबुधम् नपूजयंतियेमंदास्तेवैनरकगामिनः ३६ आरोष्यदासीं-
शयनेविप्रोगच्छेदधोगतिम् प्रजामुत्याद्यशूद्रायांब्राह्मण्यादेवहीयते ३७ घ्राः कृतोपकारनाशकाः ३२ ३३ विसृज्यं-

ति द्वेषात्कूपणतयावा दारादीन्परित्यज्यअश्रंति एकाकिनएवमिष्टान्नभुंजंति येचपितृदेवानांइज्यांयागंउत्सृज्यवैश्वदेवंअकृत्या
पितृदेवेज्यमिति पाठेतुपितृदेवानांइज्यंपूज्यंहरिंउत्सृज्यतस्मैअनिवेद्य अश्रंति येतेवैनरकगामिनः ३४ ३५ ३६ प्रजांसंतानां

हीयतेच्युतोभवति ३७ ३८ ३९ अनन्यशरणाश्रयताः स्त्रियश्रयतासांस्वकीयानांवेरेणऋतुदानेनददंतिये ४० ४१ ४२ ४३

ननमस्कारयोग्योहिसकदापिद्विजाऽधमः नपूजयंतियेमूढास्तेवैनरकगामिनः ३८ ब्राह्मणानांचकलहंगोयुद्धंकल-
हप्रियाः नवर्जंत्यनुमोदंतैतेवैनरकगामिनः ३९ अनन्यशरणस्त्रीणांऋतुकालव्यतिक्रमं येप्रकुर्वंतिविद्वेषात्ते
वैनरक० ४० येषिगच्छंतिरागांधानरानारीरजस्वलाम् पर्वस्वप्नदिव्याद्येतेवैनरक० ४१ येशारीरंमलंवनहोप्रक्षि-
पंतिलेपिच आरामेपथिगोष्ठेवातेवै० ४२ शस्त्राणांयेचकर्तारःशरणांधनुषांतथा विक्रेतारश्चयेतेषांतेवै० ४३
चर्मविक्रयिणोवैश्याः केशविक्रेयकास्त्रियः विषविक्रयिणःसर्वेतेवै० ४४ अनाथंनानुकंपंतियेसतांद्वेषकारकाः
विनापराधंदंडंतितेवै० ४५ आशयासमनुप्राप्तान्ब्राह्मणानर्थिनोगृहे नप्रोजयंतिपाकेपितेवै० ४६ सर्वभूतेषु
विश्वस्तास्त्वथातेषुविनिर्दयाः सर्वभूतेषुजिह्यायेतेवैनरकगामिनः ४७

केशोभगरतंविक्रीणंतिताः व्यभिचारोप

जीविन्यइत्यर्थः ४४ ४५ पाकेसत्यपीतिशेषः केपिविश्वासंनकुर्वंतीत्यविश्वस्ताः जिह्याःकुटिल्यः ४६ ४७ ४८ ४९

नियमान् संध्यावन्दनकृच्छ्रचांडायणादीन् समुपादाय प्रतिशयास्वीकृतये अजितेंद्रिया अदांतमनसस्त्यजंतिते ४८ ४९ ५० ५१ ५२

नियमान् समुपादाय ये पश्चादजितेंद्रियाः विलोपयंतितान् भूयस्ते वै नरकगामिनः ४८ अध्यात्मविद्यादातारं नैव-
मन्यंतिये गुरुम् तथा पुराणवक्तारं ते वै नरकगामिनः ४९ मित्रद्रोहकरा ये च प्रीतिच्छेदकराश्च ये आशाच्छेदकरा-
ये च ते वै नरकगामिनः ५० विवाहं देवयात्रां च तीर्थस्नान्विलुंपति सवसेन्नरके घोरे तस्मान्नावर्त्तनं पुनः ५१ अग्निं द-
द्यान्महापापी गृहे ग्रामे तथा वने सनीतो यमदूतैश्च वह्नि कुंडेषु पच्यते ५२ अग्निना दग्धगात्रो सौ यदा ल्यायां प्रयाचते
नीयते च तदा दूतैरसिपत्रवनांतरे ५३ स्वहृत्तोक्ष्णोश्च तत्पत्रैर्गात्रच्छेदो यदा भवेत् तदोक्षुः शीतलच्छाये स्फुरवनि-
द्रां कुरुष्व भो ५४ यानीयं पातु मिच्छन्वै तृषार्त्तो यदि याचते पानार्थं तैलमत्युष्णं तदा दूतैः प्रदीयते ५५
पीबतां भुज्यतां पानमन्नमूच्युस्तदंतिते पीतमात्रेण ते नैव दग्धां त्रानिपतंतिते ५६

५३ शीतला छायायस्मिन्निति शीतच्छायं वर्नं तस्मिन्नितिकटाक्षः ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९

५७ ५८ यावदाभूतसंप्लवंमहाप्रलयपर्यंतं कुलात्ताधिकुंडे घटवत्पच्यंते ५९ ननुदिनांते ब्रह्मणः प्रोक्तो नाशो लोकत्रयस्य वै परार्द्धद्वितयांतेपि
ब्रह्मांडस्यापि संक्षयः १ इति पुराणवचनात् कथं महाप्रलयपर्यंतं पापिनां नरके निवासः संप्रवृत्तिर्ब्राह्मणोदिनांते एव तेषां विनाशः स्यादिति चेत्तत्रा
ह तस्येति तेषां पुनरुत्पत्तिः समये तत्र नरकेषु उत्पद्यंते तस्य पापस्य अक्षयं फलं भुंजंति तदुक्तं बृहन्नारदीये निर्गुणोपि निरानं-

कथंचित् पुनरुत्थाय प्रलयंति कृदीनवत् विवशा उच्छ्वसंतश्च ते वक्तुमपि नाशकन् ५७ इत्येवं बहुशास्त्रास्य यातनाः पा-
पिनोऽस्मृताः किमेतैर्विस्तरात्प्रोक्तेः सर्वशास्त्रेषु भाषितैः ५८ एवैवै क्लिश्यमानास्ते नरानार्यः सहस्रशः पच्यंते नर-
केषु रेयावदाभूतसंप्लवंम् ५९ तस्याक्षयं फलं भुंक्ता तत्रैवोत्पद्यंते पुनः यमाज्ञायामहीं प्राप्य भवंति स्थावरादयः

६० वृक्षगुल्मलतावल्लीगिरयश्च तृणानि च स्थावरा इति विख्याता महामोहसमावृताः ६१ दः सर्वात्मा सर्वभावः चराक्षरात्मकं

विश्वं यथा पूर्वमकल्पयत् १ स्थावराद्याश्च विप्रेन्द्राय त्रयत्रयवस्थिताः तस्मात्कृतानां पापानां पुण्ड्रानां चैव सत्तमाः २ अवश्यमेव प्रोक्तव्यं सर्वथा-
ह्यक्षयं फलम् नाभुक्तं क्षीयते कर्मकल्पकोटिशतैरपि ३ स्मृतिश्च निश्चिंते पुनरुत्थाय प्रलये बल्लयंगतम् ब्रह्माजगद्यं सर्वं यथा पूर्वमकल्प-
यत् ४ इति श्रुतिश्च धाता यथा पूर्वमकल्पयत् दिवं च पृथिवीं चांतरिक्षमथोत्थरिति अतः स्वर्गनरकस्थाः स्वस्वस्थानेषु वोत्पद्यंते प्राशुभकर्मफल-

मक्षयमेव भुंजंतीत्यर्थः ६० ६१

६२ ६३ ६४ इतिटी० चतुर्थोऽध्यायः ४ श्रुत्वाचपापचिन्हानिगलकुष्ठादिकाभिच इदानींगरुडस्तानिथथापापं विप्लवति १ मनुजेःपा

प-
५

कीटाश्चपशवश्चैवपक्षिणश्चजलेचराः चतुराशीतिलक्षेषुकथितादेवयोनयः ६२ एताःसर्वाःपरिभ्रम्यततोयांतिम-
नुष्यताम् मानुषेषिष्वपाकेषुजायंतेनरकागताः तत्रापिपापचिन्हैस्तेभवंतिबहुहुःस्विताः ६३ गलकुष्ठाश्चजन्मांधाम-
हारोगसमाकुलाः भवंत्येवंनरानार्यपापचिन्होपलक्षिताः ६४ इतिश्रीगरुडपुराणसारेख्येनरकप्रदपापचिन्हनिरू-
षोनामचतुर्थोऽध्यायः ४ गरुडउवाच येनयेनचपापेनयद्यच्चिन्हं प्रजायते यांयांयोचिंनचच्छंति तन्मेकथय-
केशव १ श्रीभगवानुवाच येःपापेयांतियांयोनिंपापिनोनरकागताः येनपापेनयच्चिन्हंजायतेममतच्छृणु २
अथहाक्षयरोगीस्याद्दोघ्नःस्यात्कुल्लकोजडः कन्याघातीभवेत्कुष्ठीत्रयश्चांडालयोनिषु ३ स्त्रीघातीगर्भपातीचपु-
लिंदोरोगवान्भवेत् अगम्यागमनात्खंडोदुश्चर्मागुरुतल्पगः ४ ५

हपापचिन्हानिपंचमे २

१ पुलिंदोमिच्छुःअगम्यास्वगोत्रजा दुश्चर्मागजचर्मः गुरुतल्पगः गुरुकुलस्त्रीकामुकः ४ ५

२३

अतिरक्तगः कुष्ठविशेषः श्यावदंतः स्वभावतः कृष्णदंतः शावदंत इति पाठे तु शावा अतिसूक्ष्माभोजने बहु दुःखदादंतायस्येति शावदंतः श्या-
वदंतेस्तु किंचिद्दुःखानुभवो नास्ति अतः पापचिह्नानामतिदुःखप्रदत्वाच्छावदंत इत्येव युक्तम् लौल्यादजितेन्द्रियत्वात् महोदरः जलोद-

मांसभोक्तृतिरक्तगः श्यावदंतस्तु मद्यपः अमक्षमक्षको लौल्याद्ब्राह्मणः स्यान्महोदरः ५ अदत्त्वामिष्टमभ्यातिसभ-
वेद्गलगंडवान् श्राद्धेऽन्नमशक्विदत्वाच्चिकुषीप्रजायते ६ गुरोगर्विणावमानादपस्मारीभवेन्नरः निंदको वेदशा-
स्त्राणां पांडुरोगीभवेत्क्रवम् ७ कूटसाक्षीभवेन्मूकः काणः स्यात्पंक्तिभेदकः अनोष्ठः स्याद्विवाहघ्नो जन्मांधः पुस्त-
कंहरेत् ८ गोब्राह्मणपदाघातात्स्वंजः पंगुश्च जायते गद्गदोत्पवादी स्यात्तच्छ्रोताबधिरोभवेत् ९ गरदः स्या-
ज्जडोन्मत्तो स्वल्वाटोऽग्निप्रदायकः दुर्भगः पलविक्रेतारोगवान्परमांसभुक् १० हीनजातो प्रजायेतरत्नानामपहा-
रकः कुनरवीस्वर्णहर्त्ता स्यात्सुतुमात्रहरो घनः ११

ररोगी ५ अपस्मारी मृगीरोगी ७ ८ पादेन ताडनात्स्वंजः प-
योमाघातात्पंगुः गद्गदः अस्फुटवक्त्रतस्यान्मवादेश्यधोता ९ पलविक्रेतामांसविक्रयी १० कुनरवीनिसर्गतः कुत्सितनरयः कुष्ठीसदृशः ११

गमु-टी-
२४

आसुर्मूषकः धान्यसतुषान्म १२ शाकं त्वाशिस्वीमयूरास्यात् हृत्वे तस्य सर्वत्रसंबंधः शक्रान् मृगमदादीन् गंधान् हृत्वा लुच्छुं द-
शिस्यात् भाषायां च्यामचेड इति मधुहृत्त्वा दंशः मधुमक्षिकास्यात् १३ १४ शेट्रेण हिंस्त्रकर्मणा उपजीविका कर्त्ता सार्थान्यात्रिकजनसमू-

अन्नहर्त्ता भवेदाखुः शलभो धान्यहारकः चातको जलहर्त्ता स्याद्विषहर्त्ता च वृश्चिकः १२ शाकं पत्रं शिरवी हृत्त्वा गंधा
नृच्छुं दरी शक्रान् मधुदंशः पलंगुध्रोल वणंच पिपीलिका १३ तांबूलफलपुष्पादिहर्त्ता स्याद्दानरोचने उपानत्-
पाकापासहर्त्ता स्यान्मेषयोनिषु १४ यश्चरोद्रोपजीवी च मार्गसार्थान्विलुपति मृगयाव्यसनीयस्तुलागस्याद्वधिकगृ-
हे १५ यो मृतो विषपानेन कृष्णसर्पो भवेद्द्विरौ निरंकुशः स्वभावः स्यात् कुंजरो निर्जने वने १६ वैश्वदेवमकर्त्तरिः
सर्वभक्षाय्ये द्विजाः अपरीक्षितभोक्तारो व्याघ्रास्त्युर्निर्जने वने १७ गायत्रीं नस्मरेद्यस्तु यो न संध्यामुपासते अ-
तर्दुष्टो बहिःसाधुः स भवेद्ब्राह्मणो बकः १८ हान् १५ १६ विश्वं सर्वजातीयं प्राणिजातं देवादेवतायस्मिन् तद्विश्वदेवं स्वार्थे

तद्वितः वैश्वदेवं नाम कर्म तदकर्त्तरिः सर्वेषां कुलालरजकादीनामप्यन्नं भक्षयंति ते सर्वभक्षाः गणान् गणिकान् च भुक्त्वा चांद्रायणं च रेदि-
विनिषेधात् सर्वभक्षमपि भक्षयंतीति वा अशुचि हेयोपादेयपरीक्षामकृत्वा ये भुंजंति तेपि १७ १८ १९ २०

अ०
५

२४

अथान्यथाचक्रइति पाठेऽप्ययमेवाचः बहुवृद्धिणा लोकेन यत्तु यत्तु
निर्मित्रम् अमित्रोपस्तरणादिमंत्रविना अमंत्रधरहितं वा १९ २० हुं हुं कृत्यं गुरुपुत्रावेत्यर्थः २१ २२

अथान्यथाचक्रकोविप्रः स भवेत्थासुकरः स्वरो वै बहुयार्जित्वात्काको निर्मित्रभोजनात् १९ पात्रे विधामदानाच्च व
त्तु इति भवेद्भिजः गुरुसेवामकर्त्तव्यशिष्यः स्याद्गोरवरः पशुः २० गुरुं हुं कृत्यं कृत्यं विप्रं निर्जित्य वा दत्तः भरणे
निर्जिते देशे जायते ब्रह्मसप्तः २१ प्रतिश्रुतं हि जेदानमदत्त्वा जंबुको भवेत् सतामसत्कारकरः फेत्कारोऽग्निपुरवो भवेत्
२२ मित्रधुम्भिरिष्टः स्यादुद्धकः क्रयवचनात् वणाश्रमपरीवादात्कपोतो जायते वने २३ आशाच्छेदकरायस्व
हृदयकरस्तुयः यो देवात्स्वीपरित्यागी चक्रवाकश्चिरं भवेत् २४ मातृपितृगुरुद्वेषी भगिनीभ्रातृवैरकृत् गर्भयो
नेन नष्टस्याद्यावदो निसहस्रशः २५ श्वश्रुर्गालिप्रदानारी नित्यं कलहकारिणी सा जलोकाचयुका स्यात् भर्ता
पुंससिन्धवा २६ स्वपतिचपरित्यज्य परपुंसानुवर्तिनी वल्गुली गृहगोधास्याद्दिमुस्वीवाः य सपिणी २७

अथान्यथाचक्रः क्रमेण भवति परीवादाच्चिन्दनात् २३ २४ २५ अर्त्तनेपि कुरोति २६ २७

मनु-
२५

२८ अप्राप्तयौवना अजातस्जस्कातस्याःसंगात् २९ ३० वृषलीव्याख्यात् ३१ ऐकादशाहम् आएकादशाहमितिच्छेदः एक

यस्त्वगोत्रोपघातीचस्वगोत्रस्त्रीनिषेवणात् तरक्षशङ्खकोभूत्वाऋक्षयोनिषुजायते २८ तापसीगमनात्कामीभवे-
न्चरुपिशाचकः अप्राप्तयौवनासंगाद्देवदजगरोचने २९ गुरुदाराभिलाषीचकृकलासोभवेन्नरः राजीगत्वाभवे
दुष्टोभिन्नपत्नीचगर्दभः ३० गुदगोविदुराहःस्यादृषःस्यादृषलीपतिः महाकामीभवेद्यस्तुस्यादश्वःकामलंपटः ३१ मृ-
तस्यैकादशाहंतुभुंजानःश्वाभिजायते लभेद्वैकुण्ठकोविप्रोयोनिंकुर्कुटसंज्ञकाम् ३२ द्रव्याथं देवतापूजायञ्क-
रोतिद्विजाधमः सर्वदेवलकोनामहव्यकव्येषुगर्हितः ३३ महापातकजान्घोरान्नरकान्प्राप्यदारुणान् कर्मक्ष-
येप्रजायतेमहापातकिनस्त्वह ३४ खरोष्ठमहिषाणांहिब्रह्महार्यानिमृच्छति वृकश्चानसृगालानांसुरापायांतियो-
निषु ३५ कृमिकीटपतंगत्वंस्वर्णस्तेयीसमाप्नुयात् तृणगुल्मलतात्वंचक्रमशोगुरुतल्पगः ३६ परस्ययोपितंद्दत्त्वा-
न्यासापहरणेनच ब्रह्मस्वहरणाच्चैवजायतेब्रह्मराक्षसः ३७ दशाहपर्यंतंसूतकान्ममित्यर्थः ३२ देवलकमाह हव्यकव्येषुगर्हि

तः पितृदेवकार्येषुभोजयितुमनर्हः ३३ महापापिनांयोनिमाहत्रिभिः ३४ ३५ ३६ न्यासस्यस्वगृहेधृतस्यपरधनस्यापहरणेनग्रहणेन-

२५

२५

३७

प्रसिद्धाद्ब्रह्मस्वहरणे दोषमाह ब्रह्मस्वमिति चतुर्भिः प्रणयात्कपर्त्तनेहात् भुक्तं भक्षितम् ब्रह्मस्वंब्राह्मणधनं आसप्तमं सप्तमपुरुषपर्यवकुलं
इति शुभ्यतीतिः सहदर्थं करोति बलाद्भुक्तं सदा चंद्रतारापर्यंतं भाविकुलं दहति वंशच्छेदं करोतीत्यर्थः ३८ कः नकोपीत्यर्थः ३९ विशीर्यं

ब्रह्मस्वंप्रणयाद्भुक्तं दहत्यासप्तमंकुलम् बलात्कारेण चौर्येण दहत्याचंद्रतारकम् ३८ लोहचूर्णाश्मचूर्णे च विषं च जरये
नरः ब्रह्मस्वंपिषु लोकेषु कः पुमान् जरयिष्यति ३९ ब्रह्मस्वरसपुष्टानि वाहनानि बलानि च युद्धकाले विशीर्यंते सैकताः
सेतवो यथा ४० देवद्रव्योपभोगेन ब्रह्मस्वहरणेन च कुलान्यकुलतां यांति ब्राह्मणाति क्रमेण च ४१ स्वमाश्रितं परित्य-
ज्य वेदशास्त्रपरायणम् अन्येष्वोदीयते दानं कथ्यते यमतिक्रमः ४२ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रैर्वेदविवर्जिते ज्व-
लंतमधिमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ४३ अतिक्रमे कृते ता र्क्षिभुक्ता च नरकान् क्रमात् जन्मांधः स च्छरिद्रः स्यान्न दा-
ता किंतु याचकः ४४

ते पलायंते ४० अकुलतामुच्छेदताम् ४१ अतिक्रमं व्याख्यायते स्वमिति ४२ विप्रैस्वमाश्रिते वेदवर्जिते
कुपात्रे सति अतिक्रमशीलो नास्तीत्यर्थः ज्वलंतं दूरे दीप्यमानं भस्मनि निकटवर्तिनि यथा दूरादाहृत्य अभावे वह वनमुचितं तथा निकटव-
र्तिनिं मूर्धपरित्यज्य विदेशादानीय पात्रे प्रदेयमिति भावः ४३ पात्रंपरित्यज्य कुपात्रदानस्य फलमाह भतीति ४४ ७ ७

गणेश
१५

४५ अपकर्षति हरति ४६ ४७ ४८ ४९ ७५ महात्मन एवमिति ५० तिर्यक् शरीरतां पशुपक्षिदेहभावम् भारवाहनेन उ

स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् च वसुंधराम् पश्चिद्वर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ४५ स्वयमेव च यो दत्त्वा स्वयमे-
वापकर्षति अपापी नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ४६ दत्त्वा वृत्तिं भूमिदानं यत्नतः परिपालयेत् नरक्षति हरे-
द्यस्तु संपंगुः श्वाभिजायते ४७ विप्रस्य वृत्तिकरणे लक्ष्मणेन फलं भवेत् विप्रस्य वृत्तिहरणान्मर्कटश्चाकपि भवे-
त् ४८ एवमादीनि चिन्हानि योनयश्चरखगेश्वर स्वकर्मविहिता लोके दृश्यन्तेऽत्र शरीरिणाम् ४९ एवं दुष्कर्मक-
त्तारो भुक्त्वा निरययातनाम् जायन्ते यापशेषेण प्रोक्तास्त्वेतासु योनिषु ५० ततो जन्मसहस्रेषु प्राप्यति र्यक् शरी-
रताम् दुःस्वानि भारवाहनोद्भवादीनि लभन्ति ५१ पक्षिदुःखं ततो भुक्त्वा वृष्टिशीता तपोद्भवम् मानुषं लभते-
पश्चात्समीभूते शक्राशुभे ५२ स्त्रीपुंसोस्तु प्रसंगेन भूत्वा गर्भे क्रमादसौ गणादिमरणांत च प्राप्य दुःखं म्रिये-
त्पुनः ५३ समुत्पत्तिर्विनाशश्च जायते सर्वदेहिनाम् एवं प्रवर्तितं चक्रं भूतग्रामे चतुर्विधे ५४

५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६०

५५ ५६ ५७ इतिदीक्षायांपंचमोऽध्यायः ५ पातकीनरकंगस्वाजायतेनिर्धनेकुले इतिश्रुत्वातुगरुडस्तज्जन्मपरिपृच्छति १ प्रो-
क्तमामुष्मिकंदुःखंयेषामध्यायपंचकैः तेषांषष्ठेऽधुनाप्राहजन्मकर्मचकेशवः २ कथमिति १ प्रसंगेनसंगमेननिरुद्धेगर्भएवस्थिते

घटीयंत्रंयथामर्त्याश्रमंतिमममाथया श्रुमौकदाचिन्नरकेकर्मपाशसमावृताः ५५ अदत्तदानाच्चभवेद्भरिद्रोदरिद्र
भावाच्चकरोतिपापम् पापप्रभावान्नरकंप्रयातिपुनर्दरिद्रीपुनरेवपापी ५६ अवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशु-
भम् नाशुक्तंक्षीयतेकर्मकल्पकोटिशतैरपि ५७ इतिश्रीगरुडपुराणोसरोद्धारेपापचिह्ननिरूपणोनामपंचमोऽध्या-
यः ५ गरुडउवाच कथमुत्पद्यतेमातुर्जठरेनरकागतः गर्भादिदुःखंयद्दुःखंतेतन्मेकथयकेशव १ श्रीभगवानु-
वाच स्त्रीपुंसोस्तुप्रसंगेननिरुद्धेशुक्रशोणिते यथायंजायतेमर्त्यस्तथावक्ष्याम्यहंतव २ ऋतुमध्येहिपापानां
देहोत्पत्तिःप्रजायते इंद्रस्यब्रह्महत्यास्ति यस्मिन्तस्मिन्दिनत्रये ३ प्रथमेऽहनिचांडालीद्वितीये ब्रह्मघातिनी तृ-
तीयेरजकीत्येतानरकागतमातरः ४ सति २ यस्मिन्ऋतुमध्येहत्याचतुर्थीशेनअस्ति तस्मिन्नेवदिनत्रयेपापिनांदेहोत्पत्तिरित्यन्व

यः ३ ब्रह्मघातिनीमहापातकयुक्तेवास्पशांएतास्त्रिमलिनदिनांतर्गताश्चांडाल्यादिसमाहिनरकेभ्यआगतानांमातरोभवंति एतस्त्वेव नरकाग-
तास्त्ययंनइत्यर्थः

सु-दी-
२७

दैवं ईश्वरस्त देवनेत्प्रवर्त्तकं यस्य तद्देवने त्रंतेन पूर्वकृतेन कर्मणा जंतुर्जीवः देहस्य प्राप्तये पुंसः पुरुषस्य रेतसः शुक्रस्य कणो बिंदुस्तस्या
श्रयः सन् स्त्रिया उदरं प्रविष्टो भवति अत्रायं विशेषः शक्रशोणितसंयोगात्पिंडोत्पत्तिः प्रजायते रक्ताधिक्ये भवेन्नारीशुक्राधिक्ये भवेत्पुमान्
समानेद्रव्यसंयोगे नृतीया प्रकृतिर्भवेत् १ विभक्तेरेतसि प्रायो भवेद्युग्ममपि क्वचिदिति ५ श्रुत्वागर्भक्रमादिति पूर्वसूचितकर्मणो-

अ-
६

कर्मणा देवने त्रेण जंतुर्देहोपपत्तये स्त्रियाः प्रविष्ट उदरं पुंसोरेतः कणाश्रयः ५ कलिलं त्वेकरात्रेण पंचरात्रेण बहु-
दम् दशाहेन तु कर्कधूः पेश्यं डं वा ततः परम् ६ मासेन तु शिरो द्वाभ्यां बाहूंगाद्यंगवियग्रहः न स्वलोमास्थिचर्माणि
लिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ७ चतुर्भिर्धातवः सप्तपंचभिः क्षत्तृद्भुद्भवः षड्भिर्जरायुणा वीतः कुक्षौ भ्राम्यति दक्षि-
णे ८

वगर्भोत्पत्तिप्रकारमाह कलिलमिति चतुर्भिः कलिलं शुक्रशोणितमिश्रितं भवति ततो बहुदं वर्तुलं भवति पेशीमांस-
पिंडाकारं भवति कर्कधूः बदरीफलं कठिनं भवति अंडं वा योन्यंतरे ६ बाहूंगाद्यंगानां वियग्रो विभागः लिंगच्छिद्राणि च तेषां सुद्भ-
वः ७ जरायुणा गर्भे घटनेन वीतः प्रवृत्तः ८

२७

मातुर्जग्धेनभक्षितेनान्नेनपानाद्यैश्चएधमानापातवोयस्यजंतूनांसंभवोयस्मिन्तस्मिन्संमतेदुर्गधेगर्तेशेते तथाचभार्कडेयपुराणे ना
 डीचाप्यायनीनामनाभ्यांतस्यनिबध्यते स्त्रीणांतथात्रस्रुषिरेसानिबद्धोपजायते क्रमंतेभुक्तपीतानिस्त्रीणांगर्भोदरेतथा तैराप्याधि-
 तदेहोःसौजंतुर्वृद्धिसुपैतिवाइति १ कथमुत्पद्यंतइतिप्रश्नोत्तरमुक्त्वागर्भादिदुःखंयद्दुःकेएतस्योत्तरमाह तत्रत्यैर्गर्भास्थितैःक्षधि-

मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेधद्वात्तुरसंमते शेतेविष्मूत्रयोर्गर्तेसजंतुर्जंतुसंभवे ९ कृमिभिःक्षतसर्वांगःसौकुमार्या-
 त्प्रतिक्षणम् सूच्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैःक्षधितैर्मुहुः १० कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः मा-
 तृभुक्तेरुपस्पृष्टःसर्वांगोत्थितवेदनः ११ उल्बेनसंवृतस्तस्मिन्नत्रैश्वबहिरावृतः आस्तेकृत्वाशिरःकुक्षौभ्रु-
 यस्पृष्टशिरोधरः अकल्पःसांगचेष्टायांशकुंतइवपंजरे १२ तत्रलब्धरमृतिर्देवात्कर्मजन्मशतोद्भवम् स्म-
 रन्दीर्घमनुच्छ्वासंशर्मकिंनामविंदते १३

तैः स्वादद्भिः कृमिभिः सौकुमार्यात् कोमलत्वेन क्षतानि सर्वांगानियस्य १० उल्ब-
 णैः दुःसहैः सर्वांगेषु उत्थिता वेदना यस्य आस्ते इत्युत्तरेणान्वयः ११ उल्बेण जरायुणा भ्रुमं वक्रं एष्टं शिरो धराग्नी वाचयस्य १२ देवात्पू-
 र्वकर्मवशाद्ब्रह्मास्मृतिर्येन सदीर्घं दुरंतं अनुच्छ्वासं यथा भवति तथा तत्र स्थितः सन्सुखं नैव विंदते इति १३ ७९ ७९

गन्धु-दी-
२८

नाथमानोयाचमानः उपतप्यमानोवाऋषिर्देहात्मदर्शीसप्तवध्रयोबंधनभूताथातवोयस्यसः १४ सूतिहेतुभिर्वर्तितैर्वेपितः सोदरः
समानोदरजन्माविष्ठाभूःकृमिरिव १५ अत्रातिदुःखितोजीवोमंदविरक्तइवस्त्वौति निर्विद्यश्रीपतिमित्याद्यष्टभिः १६ १७

अ-
६

नाथमानऋषिर्भर्तितःसप्तवध्रिःकृतांजलिः स्तुवीततंविष्णुवयावाचायेनोदरेर्षितः १४ आरभ्यसप्तमान्मासा-
लब्धबोधोपिवेपितः नैकत्रास्तेसूतिवातेर्विष्ठाभूरिवसोदरः १५ जीवउवाच श्रीपतिंजगदाधारमशुभक्ष-
यकारकम् ब्रजामिशरणंविष्णुंशरणागतवत्सलम् १६ त्वन्मायामोहितोदेहेतथापुत्रकलत्रके अहंममा-
भिमानेनगतोऽहंनाथसंसृतिम् १७ कृतंपरिजनस्यार्थेमयाकर्मशुभाशुभम् एकाकीतेनदग्धोऽहंगता-
स्तेफलभागिनः १८ यदियोन्याः प्रयुच्येऽहंतत्स्मरिष्येपदंतव तमुपायंकरिष्यामियेनमुक्तिं ब्रजाम्यहम्
१९ विष्णुत्रकूपेपतितोदग्धोऽहंजठशभिना इच्छन्नितोविवसितुंकदानिर्यास्यतेबहिः २० येनेदृशंमे

विज्ञानंदत्तंदीनदयालुना तमेवशरणंयामिपुनर्मेमाःस्तुसंसृतिः २१ परिजनस्यार्थेकुटुंबपालनाय १८ १९ स्वदुः-
खंविज्ञापयन्नाह इतिगर्भाद्विवसितुंनिर्गतुमिच्छन् असौकदाबहिर्निर्यास्यतेनिष्काश्यते २० तत्कृतमुपकारंस्मरन्नाहयेनेति २१

२८

अथवा २२ तस्मात्प्रसन्नोऽपि विवर्तमानः अन्वयाद्युक्तः सन् कात्रतवसाधनसामग्रीतत्राह तेपदाश्रयः सन्निति २३ दशमास्यः दशमासा-
मर्षेण्यतीतावस्येति ऋषिजीवः सद्यस्तक्षणमेव भवाचीनं अवाङ्मुरवंसूतिहेतुमारुतः प्रसूत्यैजन्मार्थेऽपि पतिनुदति २४ अपद्युः

नचनिर्गंतुमिच्छामि बहिर्गम्यत्किदाचन यत्रयातस्यमेपापकर्मणादुर्गतिर्भवेत् २२ तस्माद्ब्रमहद्दुःखे स्थितोपि वि-
गतकृमः उद्धरिष्यामि संसारादात्मानं तेपदाश्रयः २३ श्रीभगवानुवाच एवं कृतमतिर्गर्भे दशमास्यस्तु वन्नृषिः
सद्यश्चक्षिपत्यवाचीनं प्रसूत्यैः सूतिमारुतः २४ तेनावसृष्टः सहसा कृत्वा वाक्शिरआतुरः विनिष्क्रामति कृच्छ्रेण निरु-
च्छासो हतस्मृतिः २५ पतितोऽमुनिविष्णुत्रे विष्ठाशूरिवचेष्टते शेरूयति गते ज्ञाने विपरीतांगतिंगतः २६ गर्भे व्याधौ-
श्मशाने च पुराणेषु यामतिर्भवेत् सायदि स्थिरतां याति कोनमुच्येत बंधनात् २७ यदागर्भाद्द्विहियातिकर्मभोगादनंतरम्
तदेव वैष्णवीमायामोहयत्येव पूरुषम् २८ सतदामाययासृष्टो न किंचिद्ददते वशः शैशवादिभवंदुःखं पराधीनतया-
भुते २९

अथवा २५ २६ श्मशाने मत्तानुगमने पुराणेषु न त्थवयो २७ किमिति स्थिरतां नयाति इत्यत्राह यदेति २८ २९ ३०

गर्भदुःखमुक्तांशैश्वर्यदुःखमाह परेतित्रिभिः-परस्यच्छंदमनोगतमभिप्रायं अविदुषाजनेनपुष्यमाणः पाल्यमानः अनभिप्रेतंप्रतिकूलं भा-
पन्नः प्राप्तः सन्स्वन्यार्थैरोदनेउदरव्यथांप्रकल्प्यनिंबरसपानंउदरव्यथयारोदनेस्तनपानमित्यादि ३० आसनोत्थानचेष्टनेच अनीशः स

परच्छंदनविदुषापुष्यमाणोजनेनसः अनभिप्रेतमापन्नः प्रत्याख्यातुमनीश्वरः ३० शायितोशुचिपर्येकेजंतुःस्वेदजदू-
षिते नेशःकंडुयनेंगानामासनोत्थानचेष्टने ३१ तुदंत्यासत्त्वचंदंशामशकामत्कुणादयः रुदंतंविगतज्ञानक्रमयः
कृमिकंचथा ३२ इत्येवंशौशवंशुक्तादुःखंपौगंडमेवच ततोयौवनमासाद्ययातिसंपदमासुरीम् ३३ तदादु-
व्यसिनासक्तोनीचसंगपरायणः शास्त्रसत्पुरुषाणांचद्वेषास्यात्कामलंपरः ३४ दृष्ट्वास्त्रियदेवमायातद्दावेर-
जितेन्द्रियः प्रलोभितःपतत्यंधेतमस्यभ्रौपतंगवत् ३५

नू रोरूपतीत्यनुपंगः ३१ आमाकोमलात्कयस्यतंगर्भेजातंज्ञानंयस्य ३२ शौशवंपंचवर्षाणि पौगंडंयौवनादवाक् तत्रचाध्ययनादि-
दुःखानियौवनदुःखमाह आसुरीदंभोदर्पोभिमानश्चेत्यादि ३३ तदायौवनसमये ३४ कामलंपरतामेवाह दृष्ट्वाति देवस्यमममायारू-
पांतद्भार्वेस्तस्याः कराक्षकपटस्नेहवंचनादिभिर्भावेःप्रलोभितः सन्नंधेतमसिमहामोहेपतति ३५

अत्रपंचेन्द्रियप्रधानो नरः पततीति किंवाच्यं एकैकेन्द्रियासत्तयेव बहवो नष्टा इत्याह कुरंगेति पंचभिः शब्दस्पर्शरूपरसगंधेर्मोहिताः कुरंगादयः पंच
हवाएव किंच पंचभिः श्रवणादिभिरिन्द्रियैः पंचशब्दादिविषयान् यः एक एव प्रमादी अविवेकी सेवते सयुवाकथं नहन्यते अपितुहन्यतएव
त्यर्थः ३६ हननमेव निरूपयति अलब्ध इति द्वाभ्याम् नलब्धं अभीप्सितं वाञ्छितं कामिन्यादिसखं येन सः अज्ञानादविचारात् इहः प्रवृद्धो

कुरंगमातंगपतंगभृंगमीनाहताः पंचभिरेव पंच एक प्रमादी सकथं नहन्यते यः सेवते पंचभिरेव पंच ३६ अल-
ब्धाभीप्सितो ज्ञानादिदुर्मन्युः श्रुत्वापितः सहदेहेन मानेन वर्द्धमानेन मन्युना ३७ करोति विग्रहं कामी कामिष्वंताय
चात्मनः बलाधिकैः सहन्येन गजैरन्यैर्गजो यथा ३८ एवं यो विषयासत्तया न रत्नमतिदुर्लभम् वृथानाशयते स
दस्तस्मात्पापतरो हि कः ३९

मन्युः क्रोपो यस्येति यदा वाञ्छितलोभो न जातः तदा श्रुत्वापितः शोकेन युक्तो भवति यदा
देहेन सहैव वर्द्धमानेन मन्युना च ३७ आत्मनो हिताय स्वस्य नाशाय कामिषु अन्यजारेषु कामिनीनिमित्तं विग्रहं विरोधं करोति तदा कामी युवा ब-
लेनाधिकैर्जरीर्हन्त्येव यथा प्रबलैर्गजैर्हीनो गज इव ३८ यो विषयासत्तया वृथैव न रत्नं नाशयति तमनुशोचन्नाह एवमिति द्वाभ्याम् ३९

जातीशतेषु विविधप्रकारादिजातीनां शतेषु शतशब्दोत्र आनंत्यवाचकः अनेकजीवजातिवित्यर्थः शुभिकर्मभूमौ च मानुषत्वं यन्मनुष्यशरीरं लभ-
ते तदुर्लभं हि भगवन्नामस्मरणार्हत्वात् अहोबतश्च पचो तो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यमिति वचनात् तत्रापि न रदेहेपि द्विजत्वं त्रा-
ह्यणत्वे दुर्लभतरं अतिदुर्लभं खलु अतो भोगरुडयो द्विजस्तत्र तारुण्ये पालयति देहमिति शेषः इंद्रियाणिलालयति विषया स्वादने लपटानि
करोति वस्य द्विजस्य हस्तगतं अनायासेन करतले प्राप्तं पानेन अजरामरत्वप्रदमप्यमृतप्रमादात् पानस्यालस्यात् क्षरति वृथैव निःसरति

जातीशतेषु लभते शुविमानुषत्वं तत्रापि दुर्लभतरं खलु भो द्विजत्वम् यस्तन्न पालयति लालयतींद्रियाणि तस्यामृतं क्ष-
रति हस्तगतं प्रमादात् ४० ततस्तां वृद्धतां प्राप्य महाव्याधिसमाकुलः सृत्युं प्राप्य महद्दुःखं न रकं याति पूर्ववत् ४१
एवं गतागतेः कर्मपाशैर्बद्धाश्च पापिनः कदापि न विरज्यंते मम माया विमोहिताः ४२

पतति तथा तपस्तीर्थादिषु समर्थं मुक्तिप्रदं तारुण्यं क्षुद्रविषयाभिलाषेण वृथैव यातीत्यर्थः ४० ततस्तारुण्यानंतरं तां भास्तेषु मत्स्यो-
पम्यस्य मित्यादिना पूर्वोक्तं वृद्धतां प्राप्य पूर्ववत् यातनादेह आचरत्येत्यादि पूर्वोक्तप्रकारेण ४१ एवं पदध्यायोक्तप्रकारेण गतागतेः गतान-
स्ये भागवतशुभित्तदुपैः कर्मपाशैर्बद्धानविरज्यंते विरक्तिं न लभंते अत्र हेतुर्मम माया विमोहिता इति ४२

१ अथ तन्नाशकोपायमष्टभिः परिच्छति
 १ और्ध्वदेहिकदानेनगतः प्रेतोपिसद्गतिम् इत्याहसप्तमेविष्णुर्बभ्रुवाहनसक्तथाम् १ २ ३ पुराणार्थेषुविशेषेणनिश्चयो-
 इतितेकथिताताक्षर्यपापिनांनरकीगतिः अंत्यष्टीकर्महीनानांकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ४३ इतिश्रीगरुडपुराणोसारोद्धा-
 रेपापिजन्मादिदुःखनिरूपणोनामषष्ठोऽध्यायः ६ सूतउवाच इतिश्रुत्वातुगरुडःकंपितोऽश्वत्थप्रत्रवत्
 जनानामुपकारार्थंपुनःप्रच्छकेशवम् १ गरुडउवाच कृत्वापापानिमनुजाःप्रमादाद्बुद्धितोपिवा
 नयांतियातनायाम्याःकेनोपायेनकथ्यताम् २ संसाराणवमग्रानांनराणांदीनचेतसाम् पापौपहतबुद्धीनां-
 विषयोपहतात्मनाम् ३ उद्धारार्थंवदस्वामिन्पुराणार्थविनिश्चयम् उपायंयेनमनुजाःसद्गतिंयांतिमाध-
 व ४ श्रीभगवानुवाच साधुपृष्ठंत्वयातक्षर्यमानुषाणांहितायवै शृणुष्ववहितोऽसूत्वासर्वतेकथयाम्यह-
 म् ५ दुर्गतिःकथितापूर्वमपुत्राणांचपापिनाम् पुत्रिणांधार्मिकाणांतुनकदाचित्त्वगेश्वर ६
 ६ सूतस्यपुण्यपापाभ्यांद्देगतीतत्रपापगतिःसन्निरूपिताइदानींपुण्यमतिं श्रीभगवानुवाच साधिति यत्तद्व्यंशसमाधि

अपुत्राणामेव दुर्गतिं भवंति न तु पुत्रिणां अतः पुत्रमहिमानं निरूपयति ७ उषायमेवाह हरिवंशेति ८९ १० ११ लोकान् यमलोकान् न
अत्येत् अतिक्रमति पुत्रादिभिः कृत्वा दिवः स्वर्गस्य प्राप्तिर्भवति १२ अत्र विशेषमाह ब्राह्म्योदेति ब्राह्म्यविवाहेन ऊदाविवाहितायाप-

पुत्रजन्मावरोधः स्याद्यदिकेनापि कर्मणा तदा कश्चिद्दुपायेन पुत्रोत्पत्तिं प्रसाधयेत् ७ हरिवंशकथांश्चुत्वा श-
तर्चडीविधानतः भक्त्या श्रीशिवमाराध्यं पुत्रमुत्पादयेत्कधीः ८ पुन्नाम्नो नरकाद्यस्मात् पितरं त्रायते कृतः त-
स्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयं भूवा ९ एकोपि पुत्रो धर्मात्मा सर्वे तारयते कुलम् पुत्रेण लोकान् जयति श्रु-
तिरेवासनात्तनी १० इति वेदैरेपि प्रोक्तं पुत्रमाहात्म्यमुत्तमम् तस्मात्पुत्रसुरवदृष्ट्वा मुच्यते पैतृकादृणात् ११
शौचस्य स्पर्शान्मृत्योर्मुच्यते चक्रपात्रयात् लोकानत्येदिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः १२ ब्राह्म्योदापुत्रोन्नयति सं-
सृहीतस्त्वधो नयेत् एवं ज्ञात्वा स्वर्गश्रेष्ठं हीनजातिस्तत्तास्त्यजेत् १३

स्त्रीतस्याः सुत्रो ब्राह्म्योऽपुत्रः सत्तु उत ऊर्ध्वं स्वर्गादिलोकं नयति उन्नयति इत्यत्र संधिरार्थः ब्राह्म्यं तु सर्वर्णायामवर्णेन वरेण सह जायते
अपुत्रोऽपि पिना ब्राह्म्य इत्यभिधीयते इति संसृहीतं अविवाहितायापुत्रस्तु अधः अपो गतिं नयति १३

सवर्णभ्यः सवर्णभ्यः सवर्णभ्यः सवर्णभ्यः औरसादति दत्तकीतादिव्यावृत्तिः स्वरित्यव्ययं स्वर्णातीति किंवाच्यं परदत्तेनश्वादेनेत्य

सवर्णभ्यः सवर्णभ्यः सवर्णभ्यः सवर्णभ्यः नएवश्वाद्धदानेनपितृणांस्वर्गहेतवः १४ श्राद्धेनपुत्रदत्तेनस्वर्णातीति किमु
च्यते प्रेतोपिपरदत्तेनगतः स्वर्गमयाश्च १५ अत्रैवोदाहरिष्येहमितिहासंपुरातनम् और्ध्वदेहिकदानस्यपरंमा
हात्स्यसूचकम् १६ पुरात्रेतायुगेतादर्यराजासीद्वभ्रुवाहनः महोदयेपुरैरम्येधर्मनिष्ठोमहाबलः १७ यज्वादानप
तिः श्रीमान्ब्रह्मण्यःसाधुवत्सलः शीलान्चारगुणोपेतोदयादाक्षिण्यसंयुतः १८ पालयामासधर्मेणप्रजाःपुत्रानिवैरसा
न् अत्रधर्मतो नित्यंसदंख्यान्दंइयन्तृपः १९ सकदात्तिन्महाबाहुःससैन्योमृगयांगतः वनंविवेशगहनंनानावृक्ष
समन्वितम् २० नानामृगगणाकीर्णंनानाषक्षिनिनादितम् वनमध्येतदाराराजामृगंदूरादपश्यत २१ तेनविद्धोमृ
गोतीवबाणेनसकृदटेनच बाणमादायतंतस्यवनेदर्शनमेयिवान् २२

चूर्णगः १५ अत्रपुत्रमाहात्स्यप्रस्तावेनश्वाद्धमहिमानमितिहासमुखेनप्रस्तौति अत्रेति यावदध्यायसमाप्ति १६ १७ १८ १९ २०
२१ तेनचपेणदूरात्क्षिमेन अतीवसकृदटेनापिबाणेनविद्धएव नतुसूतः एयिवान्गतः २२ २३ २४ २५

पु. १०

२३ कृच्छ्रभ्यांशामः शष्कः कंठोयस्य दूरगमनेनश्रमः स्वेदआतपेनसंतापस्ताभ्यांमूर्च्छितअस्वस्थः सरोवरं प्राप्य अश्वेनसहितएव-

कक्षेणरुधिसद्रेणस राजानुजगामतम् ततोमृगप्रसंगेनवनमन्याद्विवेशसः २३ कृतक्षामकंठोचृपतिःश्रमसंतापमूर्-
च्छितः जलाशयंसमासाद्यसाश्वएवव्यगाहत् २४ पपोतदुदकंशोतंपद्मगंधाधिवासितम् ततोवतीर्यसलिलाद्वि-
श्रमोबभ्रुवाहनः २५ ददर्शन्ययोधतरुंशोतच्छायंमनोहरम् महाविटपविस्तीर्णंपक्षिसेधनिनादितम् २६
वनस्यतस्यसर्वस्यमहाकेतुमिवस्थितम् मूलंतस्यसमासाद्यनिषसादमहीपतिः २७ अथप्रेतंददर्शोसौक्ष्म-
वाव्याकुलेंद्रियम् उत्कंचंमलिनंकुञ्जनिर्मांसंभीमदर्शनम् २८ तदृष्ट्वाविकृतंघोरंविस्मितोबभ्रुवाहनः प्रेतोपिह
घ्रातंघोरामटवीमागतंचृपम् २९ समुत्ककमनाभूत्वातस्यांतिकमुपागतः अब्रवीत्सतदाताक्ष्यंप्रेतराजोचृपं व-
चः ३०

व्यगाहत् तस्मिन्प्रविष्टः २४ ततअश्वादवतीर्यतदुदकंपपोसलिलाज्जलपानाद्विश्रमः विगतश्रमोबभ्रुव २५
न्ययोधतरुंवटवृक्षमहाकेतुंउच्चतरत्वादनध्वजमिव २७ २८ २९ समुत्ककमनाःप्रसन्नचित्तः ३० ७ ७ २६

३१ ३२ ३३ ३४ नानाजनपदाकीर्णं अनेकदेशोद्भवैर्जनेः परिपूर्णं नानारत्नेश्वजातौ जातो यदुत्कृष्टं तद्द्रव्यमभिधीयते इति स्त्रीगजाश्वादिश्च

प्रेतभावो मया त्यक्तः प्राप्नोस्मि परमां गतिम् त्वत्संयोगान्महाबाहो जातो धन्यतरो रस्यहम् ३१ राजोवाच कृष्णाव
र्णकिरालस्य प्रेतत्वं घोरदर्शनम् केन कर्मविपाकेन प्राप्तं ते बहू मंगलम् ३२ प्रेतत्वकारणं तात ब्रूहि सर्वमशो-
षतः कोसित्वं केन दानेन प्रेतत्वं ते विनश्यति ३३ प्रेत उवाच कथयामि नृपश्रेष्ठ सर्वमेवादितस्तव प्रेतत्वका-
रणं श्रुत्वा दयां कर्तुं त्वमर्हसि ३४ वैदर्शनामनगरं सर्वसंपत्समन्वितम् नानाजनपदाकीर्णं नानारत्नसमाकुलम्
३५ हर्म्यप्रासादशोभादयं नानाधर्मसमन्वितम् तत्राहं न्यवसंतात देवार्चनरतः सदा ३६ वैश्यो जात्या सुदेवो हं
नास्माद्विदितमस्तु ते हव्येन तर्पिता देवाः कव्येन पितरस्तथा ३७ विविधैर्दानयोगैश्च विप्राः संतर्पिता मया दीनां ध-
रूपणेभ्यश्च दत्तमन्नमने कथा ३८

षवस्तमिः पूर्णम् ३५ हर्म्यं राजसृहं प्रोक्तं प्रासादो धनिनां गृहं तेषां शोभाभिरादयं युक्तं नानाध-
र्मेः श्रोतस्मार्तेः ३६ कोसित्वमिति प्रश्नस्योत्तरमाह वैश्य इति देवार्थमन्नहव्यं स्यात्पित्रर्थं कव्यमेव च ३७ ३८ ३९ ४०

३१ ननु कृतं कथं निष्कलं जातमहो इत्याशंकाया माह ममेति ४० किंच अपुत्रस्य ममेव प्रेतत्वजातमिति न किंतु षोडशश्राद्धरहितस्य स पुत्रस्यापि स्यादित्याह यस्येति ४१ विपदि रक्षकत्वाद्धुरिति हेतोः पुत्राद्यभावे राजापि क्रियां कारयेदिति भावः तदुक्तं विष्णुपुराणे उच्छिन्नबंधु

तत्सर्वं निष्कलं राजन्मम देवा दुपागतम् यथामे निष्कलं जातं कृतं तद्दामिते ३९ मम वै संततिर्नास्ति न कुरुहन् च बांधवः न च मित्रं हि मे तादृक्यः कुर्यादौर्ध्वं देहिकम् ४० यस्य न स्यान्महाराजश्राद्धं मासिक षोडशम् प्रेतत्वं स्थिरं तस्य दत्तैश्चाद्धशतैरपि ४१ त्वमौर्ध्वं देहिकं कृत्वा मामुद्धर महीपते वर्णानां चैव सर्वेषां राजा बंधुरिहो च्यते ४२ तन्मांतारय राजेंद्रमणिरत्नं ददामिते यथामे सद्गतिं भूयात्प्रेतयोनिश्च गच्छति ४३ तथा काचं त्वया वीर मम चेदिच्छसिप्रियम् क्कधा तृषादिभिर्दुःखैः प्रेतत्वं दुःसहं मम ४४ स्याद्दुःखं फलं चास्ति वनेस्मिन् शीतलं शिवम् नृपामो मिक्कधा तर्हि तृषात्तेन जलं क्वचित् ४५ यदि मे हि भवेत् राजन् विधिना रायणे महान् तदप्येवैदमंत्रैश्च क्रिया सर्वौर्ध्वं दे-

हिकी ४६ ज्ञातीनां कारयेदवनीपतिरिति ४२ पूर्वकृतप्रभावान्मणिरत्नलाभः ४३ ४४ सर्वयोनिषु आहारकरवेन दुःखसहिष्णुता भवति मम तु तदलाभाद्दुःखं दुःसहमेवेत्याह स्वादिति ४५ केन दानेन ते प्रेतत्वं विनश्यति इति प्रश्नोत्तरमाह पंचभिः यदीति ४६

४७ सञ्ज्यास्त्रश्रवणेनधुंधुकारिविमुक्तः सज्जनानांधर्मदत्तादीनांसंगाद्ब्रह्मकः कलहादयोविमुक्ताइति ४८ किंच ममप्रेतत्वंतुविष्णुपूजयेवया
स्यति अतस्तावक्ष्यामीतिस्रवर्णद्वयमिति पंचगुणोभाषः स्रवर्णषोडशमाषसंख्याकंतस्यद्वयंद्वात्रिंशन्माषकंस्रवर्णकंचनंतस्यप्रतिमांप्रकल्प्य

तदानश्यतिमेनूनंप्रेतत्वेनात्रसंशयः वेदामंत्रास्तपोदानंदयांसर्वत्रजंतुषु ४७ सञ्ज्यास्त्रश्रवणंविष्णोःपूजासज्जनसंग-
तिः प्रेतयोनिविनाशायभवतीतिमयाश्रुतम् ४८ अतोवक्ष्यामितेविष्णुपूजांप्रेतत्वनाशिनीम् स्रवर्णद्वयमानीयस्रवर्णं
न्यायसंचितम् तस्यनारायणस्यैकांप्रतिमांभूपकल्पयेत् ४९ पीतवस्त्रयुगच्छन्नांसर्वाभरणभूषिताम् स्नापितांवि-
धिधैस्तोथैरधिवास्ययजेत्ततः ५० पूर्वतुश्चीधरंतस्यादक्षिणेमधुसूदनम् पश्चिमेवामनंदेवमुत्तरेचगदाधरम् ५१
मध्येपितामहंचैवतथादेवंमहेश्वरम् पूजयेच्चविधानेनगंधपुष्पादिभिःपृथक् ५२ ततःप्रदक्षिणीकृत्यबन्धोसंतप्य
देवताः पृतेनदध्नाक्षीरेणविश्वेदेवांश्चतर्पयेत् ५३ ततःस्नातोविनीतात्मायजमानःसमाहितः नारायणाग्रेविधिव-
त्स्वांक्रियामौर्ध्वदैहिकीम् ५४ येत् ४९ विविधैरनेकर्तार्योद्भवैः अलाभेवापीकूपजलैर्वाअधिवास्यसिंहासनेस्थाप्यपूज

येत् ५० पूजनप्रकारमाह पूर्वत्यादिपंचभिः ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७

५५ निर्वपेत् प्रेतघटं दद्यात् ५६ ५७ ऋदृतेन त्यक्तुमयोग्येन अवश्यं कर्तव्येनेत्यर्थः ५८ ५९ तदेवाह संतसहाटकमयं शोधितं

आरभेत यथाशास्त्रं क्रोधलोभविर्वर्जितः कुर्यात् श्राद्धानि सर्वाणि वृषस्योत्सर्जनं तथा ५५ ततः पदानि विप्रेभ्यो दद्याच्चै
वत्रयोदश शय्यादानं प्रदत्त्वा च घटं प्रेतस्य निर्वपेत् ५६ राजोवाच कथं प्रेतघटं कुर्याद् दद्यात् केन विधानतः ब्रूहि स-
र्वानु कं पार्थं घटं प्रेतविमुक्तिदम् ५७ प्रेत उवाच साधु पृष्टं महाराज कथयामि निबोधते प्रेतत्वं न भवेद्येन दानेन ऋदृ-
देन च ५८ दानं प्रेतघटं नाम सर्वाशुभविनाशनम् दुर्लभं सर्वलोकानां दुर्गतिक्षयकारकम् ५९ संतसहाटकमयं तु घ-
टं विधाय ब्रह्मेशकेशवयुतं सहलोकपालैः क्षीराज्यपूर्णविवरं प्रणिपत्य भक्त्या विप्राय देहितवदानं शतैः किमन्यैः ६० ब्र-
ह्मामध्ये तथा विष्णुः शंकरः शंकरो व्ययः प्राच्यादिषु च तत्कंठे लोकपालान् क्रमेण तु ६१ संपूज्य विधिवत् राजन् धूपैः कुसु-
मचंदनैः ततो दुग्धाज्यसहितं घटं देयं हिरण्मयम् ६२

तेषां स्वमितनमो तनामाक्षरैर्युक्तमित्यर्थः दुग्धघृतपूर्णचकत्वां अतसीषुष्यसंकाशमिति मंत्रेण प्रणम्य प्रदेहीति ६० ६१ ६२ ७

६३ तस्यभूपतेः पदंपदव्यासं अनुलक्षीकृत्यसेनाभाजगाम ६४ ममकृत्यंनविस्मरणीयमितिसंप्रार्थ्य अंतर्धानंगतः ६५ ६६ ६७ विधि-

सर्वदानाधिकं चैतन्महापातकनाशनम् कर्तव्यंश्रद्धयाराजन्प्रेतत्वविनिवृत्तये ६३ श्रीभगवानुवाच एवंसंजल्प
तस्तस्यप्रेतेनसहकाश्यप सेनाजगामानुपदं हस्त्यश्वरथसंकुला ६४ ततोबलेसमायातेदत्त्वारज्ञमहामणिम् न-
मस्कृत्यपुनःप्रार्थ्यप्रेतोदर्शनमेयिवान् ६५ तस्माद्द्विनिष्क्रम्यराजापिस्वपुरंययौ स्वपुरंचसमासाद्यतत्सर्वप्रे-
तभाषितम् ६६ चकारविधिवत्पक्षिन्धोर्ध्वदैहिकजंविधिम् तस्यपुण्यप्रदानेनप्रेतोमुक्तोदिवंययौ ६७ श्राद्धे
नपरदत्तेनगतःप्रेतोपिसद्गतिम् किंपुनःपुत्रदत्तेनपितायातीतिचान्द्रुतम् ६८ इतिहासमिमंपुण्यंश्रुणोतिश्रावये-
च्चयः नतौप्रेतत्वमायातःपापाचारयुतावपि ६९ इतिश्रीगरुडपुराणोसरोद्दारेबभ्रुवाहनप्रेतसंस्कारोनामसप्तमोऽध्या-
यः ७ गरुडउवाच आमुष्पिकींक्रियांसर्वाविदस्करुतिनांभम कर्तव्यासायथापुत्रैस्तथाचकथयप्रभो १

रुन्ताप्रेतायददौ इति
हासकथनस्याभिप्रायमाह श्राद्धेनेति ६८ ६९ इतिटी०सप्तमोऽध्यायः ७ कर्मणामुष्पिकेनेवसद्गतिलभतेनरः तद्दिनानेत्नगरुडस्नदेवपरिएच्छति १
आमुष्पिकीमिति अष्टमेनाममाहत्वंदानंचातुरकालिकं धर्मप्रशंसां प्रोवाचभगवान् धर्मवत्सलः आमुष्पिकींपरलोकोपयोगिनीसंजातुरकृत्यादिकां
सत्क्रियाम् १

प्रथमभिनंदधार्मिकार्हसकृतिजनोचितं कृत्यं श्रीभगवानुवाच सकृतीत्यादि २ अश्रुतिं कर्णेऋते सति अतःशब्दस्य अश्रवणं च दृष्ट्वा तदे-

श्रीभगवानुवाच साधुपुण्यं त्वया तास्यमानुषाणां हिताय वै धार्मिकार्हं च यत्कृत्यं तत्सर्वं कथयामि २ सकृतीवा-
 धके दृष्ट्वा शरीरं व्याधिसंयुतम् प्रतिकूलानुग्रहंश्चैव प्राणयोषस्य चाश्रुतिम् ३ तदा स्वमरणं ज्ञात्वा निर्भयः स्यात्तद्वि-
 तः अज्ञातज्ञातपापानां प्रायश्चित्तं समाचरेत् ४ यदा स्यादातुरः कालस्तदास्नानं समाचरेत् पूजनं कारयेद्विष्णोः शा-
 लिग्रामस्वरूपिणः ५ अर्चयेद्गंधपुष्पैश्च कुंकुमैस्तुलसीदलैः धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यं बहुभिर्मोदकादिभिः ६ दत्त्वा च
 दक्षिणां विप्रान् नैवेद्यादेव भोजयेत् अष्टाक्षरं जपेन्मंत्रं द्वादशाक्षरमेव च ७ संस्मरेत्श्रेणुयाच्चैव विष्णोर्नाम शिवस्य
 च हरेर्नाम हरेत्यापंचूर्णान्श्रवणगोचरम् <

तिद्वितीयेन संबंधः ३ निर्भयः मृत्युभयशून्यः स्यात्परिहार्यत्वात् अतद्वितः आतुरकृत्ये निरालस्यः स्याच्चेति ४ आतुरकालोत्तमयः ५ ६ ७
 अत्र गुरुर्यथा गुरुमयं शास्त्रेण शिष्यावोपदिशति तथैव हरिर्पि हरिनाममहिमास्वमुखेनाह संस्मरेदित्यादि विंशब्धिः < ७ ७

९ १० ११ १२ १३ ननु अजामिलस्तु बहु पापकृत्कथं धाम अगादिति इमामाशंकं परिहरन्नाह हरिरिति द्वाभ्याम् १४ १५ अत्र नाम

रोगिणो तं कमासाद्य शोचनीयं न बांधवैः स्मरणीयं पवित्रं मे नाम धेयं मुहुमुहुः ९ मत्स्यः कूर्मे विराहश्च नारसिंहश्च वा-
मनः रामो रामश्च कृष्णाश्च बुद्धः कल्की तथैव च १० एतानि दशनामानि स्मृतं व्यानिसदा बुधैः समीपे रोगिणो ब्रूयुर्बांधि-
धवास्ते प्रकीर्तिताः ११ कृष्णोति मंगलं नाम यस्य वाचि प्रवर्तते तस्य भस्मी भवंत्याशु महापातककोटयः १२ स्त्रियमा-
णो हरेर्नामिष्टान् पुत्रोपचारितम् अजामिलोप्यगाढाम किंपुनः श्रद्धया गृणन् १३ हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तैरपि स्मृ-
तः अनिच्छयापि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः १४ हरेर्नाम्नश्च या शक्तिः पापनिर्हरणे द्विज तावत्कलुषं समर्थो न पातकं
पातकी जनः १५ किंकरेभ्यो यमः प्राहान् च ध्वं नास्तिकं जनम् नैवानयत भो दूता हरिनामस्मरन् नरम् १६ अच्युतं
केशवं रामनारायणं कृष्णादा मोदरे वासुदेवं हरिम् श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं जानकीनाथकं रामचंद्रं भजे १७

हात्स्वेंन सांपरायं प्रतिभाति बालं प्रमाद्यंतं धनलोभेन मूर्खं अयं लोको नास्ति परश्च नास्तीति पुनः पुनर्वशमापद्यते मे इति श्रुत्वा कृत्तेन यमदूतसंवादे
नाह किंकरेभ्य इत्यादि १६ हरिनामान्ये वाह अच्युतमित्यादि १७

सु-टी-
२६

येषु च्युतादिनामकदंबं स्मरंतितान् अपापान् पुण्यरूपान् दूरतरेण त्यजतेषां समीपेपि मागच्छेत्यर्थः ५८ केतर्हि दंडार्थमाने वा इत्यत्राह तानिति द्वा-
भ्याम् असतः दुष्टान् तानेवाह सुकुंदपादारविंदयोयोमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् हरिभक्तिरहितानित्यर्थः कीदृशात् निष्किंचनैस्जस्त्रं

कमलनयनवासुदेवविष्णो धरणि धराच्युतशंखचक्रपाणे भवशरणामितीरयंति ये वै त्यजन्त दूरतरेण तानपापान्
१८ तानानयध्वमसतो विमुखान् सुकुंदपादारविंदमकरंदरसाद्जस्त्रम् निष्किंचनैः परमहंसकुलैरसज्ञैर्जुष्टान् गृहे-
निरयवर्त्मनि बद्धतृष्णान् १९ जिह्वानवक्ति भगवद्गुणनामधेयं चेतश्च न स्मरति तत्र शरणारविंदम् कृष्णाय नो न मति य-
च्छिर एकदापि तानानयध्वमसतो कृतविष्णुकृत्यान् २० तस्मात्संकीर्त्तनं विष्णोर्जगन्मगलमंहसाम् महतामपि पक्षीं
द्रविक्ष्ये कांतिकनिष्कृतिम् २१ प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखं न निष्पुनंति दुर्बुद्धिं सराकुंभमिवापगाः २२

एतात् तेषां ज्ञापकमाह निरयवर्त्मनि स्वधर्मशून्ये रूहे बद्धा तृष्णायैस्तान् १९ किंच यद्येषां जिह्वा इत्याद्यन्वयः न कृतं विष्णोः कृत्यमाराधनं
यैस्तानानयध्वमिति २० अतो हरि विमुखानेवानयंति यमो दूताना ज्ञापयति तस्माज्जगतोपि मंगलरूपं महतां बहूनामप्यंहसां पापानां-
एकांतिकनिष्कृतिं परमप्रायश्चित्तरूपं विद्धि २१ किंच चीर्णानि कृतान्यपि तानि हरि विमुखं न पुनंति किंतु अभक्तानरकेष्वेव पतंतीत्यर्थः २२

अ-
८

३६

तद्विकेनपतंतीत्यत आह कृष्णनाभेवगतं किल्बिषं पापं येषां ते स्वप्नेपिनयमं पश्यंतीत्यन्वयः २३ मांसास्थिरक्तनिविद्यंते यस्यांसा मांसास्थिरक्तव-
ती सा चासौ काया एव वैतरणी च प्रसिद्धापिसा अस्थिरुंदतरा दुर्गमामांसशोणितकर्दमा भवति अतः तत्सा दृश्यात् कायापि वैतरणी एव तस्यां

कृष्णनाभाननरकं पश्यंति गत किल्बिषाः यमंच तद्दंष्ट्रैव स्वप्नेपिन कदाचन २३ मांसास्थिरक्तवक्त्राय वैतरण्यां पतेन्न-
रः योते दद्याद्द्विजेभ्यश्च नंदनं दनगा मिति २४ अतः स्मरेन्महाविष्णोर्नाम पापौघनाशनम् गीतासहस्रनामानि पठे-
द्वाश्रणुयादपि २५ एकौदशी व्रतं गीतागंगांबुतुलसीदलम् विष्णोः पादांबुनामानि मरणमुक्तिदानि च २६ ततः सं-
कल्पयेदन्नसंघृतं च सकांचनम् सवत्साधेन बोदेयाश्चोत्रियायद्विजातये २७ अंते जनोयद्ददाति स्वल्पं वायदि वा बहु
तदक्षयं भवेत्तास्त्रयत्पुत्रश्चानुमोदते २८ यथायः द्विजेभ्यो गां दद्यात् सनपतेत् तथैवास्यापियः अंतसमये नंदनं दनइति गां वाणीं द्विजेभ्यो दंते-

भ्यो दद्यात् तवर्गस्य दंतस्थानीयत्वात् सोपिकायवैतरण्यां नपते किंतु मुक्तो भवतीत्यर्थः तत्र यथा एका एकस्य दातव्या बहूनां न कदाचन इति निषेधात्
तथापि द्विजेभ्यश्चेति चकारः पौनःपुन्यविधानार्थः अतो नंदनं दनइति वाणीं बहुवारमावर्तयेदित्यविरोधः २४ २५ २६ एवं नाममाहात्म्यं नि-
रूप्य इदानीं भवश्यदातव्या तुरदानेन पुत्रं प्रोत्साहयति तत इत्यादि २७ अनुमोदते यन्मनसि चिंतयति वाचा वदति वा तदप्यक्षयं भवेदिति २८ ७

एतदर्थं आतुरदानदापनार्थम् २९ पूर्वेपिवैवसंचिते अतस्तस्यैव धने ३० अतिवाहः परलोकगामी तन्मार्गे यतः आतुरदानात् ३१ अष्टमहा

अंतकाले तु सत्पुत्रः सर्वदानानि दापयेत् पतदर्थं कृतो लोके प्रार्थ्यते धर्मकोविदैः २९ भूमिस्थं पितरं दृष्ट्वा अधोन्मीलित-
लोचनम् पुत्रैस्त्वृष्णानकर्त्तव्या तद्दने पूर्वसंचिते ३० स तद्दातिसत्पुत्रो यावज्जीवत्यसौ चिरम् अतिवाहस्तु तन्मा-
र्गदुःखं न लभते यतः ३१ आतुरे चोपरागे च द्वयं दानं विशिष्यते अतो वश्यं प्रदातव्यमष्टदानं तिलादिकम् ३२ ति-
लादिकम् अंतकाले प्रदातव्यं शृणु तस्य च तत्फलम् ३३ एतदष्टमहादानं महापातक-
नाशनम् अंतकाले प्रदातव्यं शृणु तस्य च तत्फलम् ३४ मम स्वेदसमुद्भूताः पवित्रास्त्रिधा स्तिलाः अक्षरादान-
वादेत्यास्तृप्यंति तिलदानतः ३५ तिलाश्वेतास्तथा कृष्णादानेन कपिलास्तिलाः संहरंति त्रिधा पापं वाङ्मनः कायसं-
चितम् ३६ लोहदानं च दातव्यं भूमियुक्तेन पाणिना यमसीमानं चाप्नोति न गच्छेत्तस्य वर्त्मनि ३७ कुठारो मुशलो दं-
डः खड्गश्च चुरिका तथा शस्त्रा ये यमहस्ते च निग्रहे पापकर्मणाम् ३८

तिलदानात्फलमाह अक्षरा इति सार्द्धेन ३६ भूमियुक्तेन भूम्यां करं धृत्वेत्यर्थः ३७ लोहदानफलमाह यम इति सार्द्धं त्रिभिः ३८ ३२ ३३ ३४ ३५ ३७

३१. ४० स्वर्णदानफलमाह शृण्वितिचतुर्भिः ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ लोहादिपंचदानेनतुष्टाभवंतिइतिशेषः ४६ त्रिषुवक्ष्यमाणेषु ४७

यमायुधानांसंतुष्ट्यैदानमेतदुदाहृतम् तस्माद्दद्याल्लोहदानंयमलोकेऋषवावहम् ३९ ऊरणःश्यामसूत्रश्चश्रुंढामर्कौ
प्युदुंबरः शेषंचलोमहादूतालोहदानात्करवप्रदाः ४० शृणुतास्वपरंगुह्यंदानानांदानमुत्तमम् दत्तेनतेनतुष्यंतिभूर्भु
वःस्वर्गवासिनः ४१ ब्रह्माद्याऋषयोदेवाधर्मराजसभासदः स्वर्णदानेनसंतुष्टाभवंतिवरदायकाः ४२ तस्माद्देयस्व
र्णदानं प्रेतोद्धरणहेतवे अयातियमलोकंसस्वर्गतिंतातगच्छति ४३ चिरं वसेत्सत्यलोकेततोराजाभवेदिह रूप-
वान्धार्मिकोवाङ्गीश्रीमानतुलविक्रमः ४४ कार्पासस्यतुदानेनदूतेभ्योनभयंभवेत् लवणं दीयंतेयच्च तेननेवभ-
यंयमात् ४५ अयो लवणकार्पासतिलकांचनदानतः चित्रगुप्तादयस्तुष्टायमस्यपुरवासिनः ४६ सप्तधान्यप्रदानेन
प्रीतो धर्मध्वजो भवेत् तुष्टाभवंतियेन्येपित्रिषुद्वारेष्वधिष्ठिताः ४७ ब्रीहयोयवगोधूमामुद्गामाषाःप्रियंगवः चणकाः
सप्तमाज्ञेयाःसप्तधान्यमुदाहृतम् ४८

धूमिदानफलमाह ४८

७

७

७

७

७

७

७

गोचर्मप्रमाणं यथा मोशतं वषसंयुक्तं यत्रोपविशते भुवि तद्भूपरिमितं ज्ञेयं गोचर्मं मामसुत्तममिति ४९ ५० स्वल्पेन भूमिदानेन तु महापापमप-
 याति किंच सस्य पूर्णायाः प्रदानेन तु इन्द्रभुवनं प्रयातीत्याह पृथिवीमिति ५१ ५२ अदाने दोषमाह यदिति द्वाभ्याम् कुटींस्वकीर्णोपणशाखा
 गोचर्ममात्रं वसुधादत्तापात्रे विधानतः पुनाति ब्रह्महत्यायादृष्टमेतन्मुनीश्वरैः ४९ नव्रतेभ्यो नतीर्थेभ्यो नान्यद्दाना-
 द्विनश्यति राज्ये कृतं महापापं भूमिदानाद्विलीयते ५० पृथिवीं सस्यसंपूर्णो ददाति द्विजातये सप्रयातीन्द्रभवने
 पूज्यमानः सुरासुरैः ५१ अत्यल्पफलदानि स्थुरन्यदानानि काश्यप पृथिवीदानजंपुण्यमहन्यहनि वर्द्धते ५२
 यो भूत्वा भूमिपो भूमिनो ददाति द्विजातये सनाप्नोति कुटीं ग्रामे दरिद्री स्यात् भवे भवे ५३ अदानात् भूमिदानस्य भूप
 तित्वाभिमानतः निवसेन्नरके यावत् शेषो धारयते धराम् ५४ तस्मात् भूमीश्वरो भूमिदानमेव प्रदापयेत् अन्येषां
 भूमिदानार्थं गोदानं कथितं मया ५५ ततोऽंतधेनुं दत्तव्यारुद्रधेनुं प्रदापयेत् ऋणधेनुं ततो दत्त्वा मोक्षधेनुं प्रदापयेत् ५६
 मपि नाप्नोति ईदृशो दरिद्री स्यात् ५३ तावन्निवसेदिति संबंधः ५४ भूमेरपि गोरूपत्वात् गोदानमेव ५५ अंतधेनुः अष्टदानोक्तारुद्रधेनुं श्रीरुद्र
 स्यसृत्कंजपत्वान्मुक्तदुःखनिवृत्त्यर्थं ऋणधेनुः शाताज्ञातऋणविमुक्त्यर्थं मोक्षधेनुः मोक्षार्थं वैतरणी तारणार्थं पंचमीचेति ५६ ७

५७ बालत्वादिषु यत्पापं कृतं तस्मात्तारयतीति पूर्वर्णेव संबंधः ५८ ५९ सकृत्सर्वजन्मनि एकवारमेकापि ६० ६१ स्वस्थचित्तस्य साव-
धानस्य तु एकेवर्गेः आतुरस्य सन्निहितमरणस्य तु गोशतं अधिभक्षणे मरिष्यतीति म्रियमाणस्तस्य तु चित्तविवर्जितं दानानुसंधानरहितं दत्तं

दद्याद्द्वैतरणींधेनुं विशेषविधिनारवग तारयंति नरंगावस्त्रिविधाञ्चैव पातकात् ५७ बालत्वे यच्च कौमारे यत्पापं यो-
वने कृतम् वयःपरिणतौ यच्च यच्च जन्मांतरेष्वपि ५८ यन्निशायां तथा प्रातर्यन्मध्याह्नपराणहयोः संध्ययोर्यत्कृ-
तं पापं कायेन मनसा गिरा ५९ दत्त्वा धेनुं सकृद्वापि कपिलं क्षीरसंयुताम् सोपस्करांसवत्सांच तपोवृत्तसमन्विते
६० ब्राह्मणे वेदविदुषे सर्वपापैः प्रमुच्यते उद्धरेदंतकाले सादा तारं पापसंचयात् ६१ एकागौः स्वस्थचित्तस्य ह्या-
तुरस्य च गोशतम् सहस्रं म्रियमाणस्य दत्तं चित्तविवर्जितम् ६२ मृतस्यैतत्पुनर्लक्षं विधिपूतं च तत्समम् तीर्थ-
यात्रासमोपेतं दानमेकं चलक्षधा ६३ पात्रे दत्तं च यद्दानं तल्लक्षगुणितं भवेत् दातुः फलमनंतं स्यान्नपात्रस्य प्रतिग्रहः ६४

गोसहस्रं च मृतस्य मरणानंतरं च गवां लक्षं एतत्सर्वं समतुल्यफलदं भवति अतः स्वस्थावस्थायामेव देयमिति भावः एवमपि एकगोदानमन्यद्वा
तीर्थयात्राभ्यां सम्यगुपेतं पुक्तं तन्लक्षधा भवतीत्यर्थः ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९

६५ ६६ अपात्रेदानेनतुमहतीविनष्टिरित्याह अपात्रइतिसार्द्धेन ६७ पात्राणामपि बहूनामेकानदेयेत्याह ६८ ६९ दद्याद्वैतरणींधेनुंकि
 स्वाध्यायहोमसंयुक्तःपरपाकविवर्जितः रत्नपूर्णामपिमहीप्रतिगृह्यनलिप्यते ६५ विषशीतापहोमंत्रवन्हीकिं दोषभा
 गिनौ अपात्रेसाचगोर्दत्तादातारंनरकंनयेत् ६६ कुलैकशतसंयुक्तंगृहीतारंतुपातयेत् नापात्रेविदुषादेयाआ-
 त्मनःश्रेयश्छता ६७ एकात्वेकस्यदातव्याबहूनांनकदाचन सावित्रीताविष्मक्तावादहत्यासंसंकुलम्
 ६८ कथितायामयापूर्वंतववैतरणीनदी तस्याउद्धरणोपायंगोदानंकथयामिते ६९ कृष्णांवापाटलांवापिथै-
 लुंकुर्यादलंकृताम् स्वर्णशृंगीशैष्यसुरांकांस्यपात्रोपदोहिनीम् ७० कृष्णावस्त्रयुगच्छन्नांकंठघंटासमन्विताम्
 कापिसोपरिसंस्थाप्यनाम्नपात्रंसचैलकम् ७१ यमंहेमंन्यसेत्तत्रलोहदंडसमन्वितम् कांस्यपात्रेघृतंकृत्वासर्व-
 तस्योपरिन्यसेत् ७२ नावमिक्षमयींकृत्वापट्टसूत्रेणवेष्टयेत् गर्त्तविधायसजलंकृत्वातस्मिन्क्षिपेत्तरिम् ७३
 तस्योपरिस्थितांकृत्वासूर्यदेहसमुद्भवाम् धेनुंसंकल्पयेत्तत्रयथाशास्त्रविधानतः ७४

शेषविधिनारवग इतिपूर्वसूचितविशेषविधिमेवाह कृष्णामिति ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

७५ ७६ ७७ ७८ वैतरणींवितरणंदानंतद्रूपिणीमेनांधेनुम् ७९ मांप्रतीक्षस्ववैतरण्याःसकाशादुत्तारणार्थंत्वमांप्रतीक्षस्वद-

सालंकाराणिवस्त्राणिब्राह्मणायप्रकल्पयेत् पूजांकुर्याद्विधानेनगंधपुष्पाक्षतादिभिः ७५ पुच्छसंगृह्यधेनोस्तनाव-
माश्रित्यपादतः पुरस्कृत्यततोविप्रमिमंमंत्रमुदीरयेत् ७६ भवसागरमभानांशोकतापोर्मिदुःखिनाम् आतात्वंहि
जगन्नाथःशरणागतवत्सलः ७७ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठमामुद्धरमहीकर सदक्षिणामयादत्तातुभ्यंवैतरणीनमः
७८ यममार्गमहाघोरेतांनदींशतयोजनाम् तर्तुकामोददाम्येतांतुभ्यंवैतरणीनमः ७९ धेनुकेमांप्रतीक्ष
स्वयमद्वारेमहापथे उत्तारणार्थंदेवेशिवैतरण्येनमोस्तते ८० गावोमेअयतःसंतुगावोमेसंतुएष्टतः गावोमे
हृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहम् ८१ यालक्ष्मीःसर्वभूतानांयाचदेवेप्रतिष्ठिता धेनुरूपेणसादेवीममपापंव्य-
पोहतु ८२ इतिमंत्रेश्वसंप्राथ्यसांजलिर्धेनुकांयमम् सर्वंप्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मणायनिवेदयेत् ८३

ष्टिकुरुष्व ८० यममार्गमयप्रीतस्य वाक्यमिदंगावोमइति ८१ भूतानांनरेन्द्रादीनांदेवेन्द्रादिषुप्रतिष्ठितास्थितायालक्ष्मीःअस्तिसाएव-
त्वंधेनुरूपेणासि अतोव्यपोहतु दूरीकरोतु ८२ सर्वंपुष्करम् ८३ ७ ७ ७ ७

८४ व्रतं अवश्यं धेनुं दास्यामीति नियमं कुर्यात् ८५ आवसथेषु गृहेषु ८६ ८७ अयने विषुवे मकरकर्कमेषु तुलारांक्रांतिदिने युगादिषु
अक्षय्यतृतीयादिषु ८८ स एव श्राद्धपात्रयोः संयोग एव अतोऽन्यत्पुण्यकालापक्षानकर्त्तव्येत्यर्थः ८९ इदं धेनुं दादानं स्वहस्तदत्तं सत्त्वर्गस्वरु

एवं दद्याद्विधानेन योगां वैतरणीं रवग स्याति धर्ममार्गेण धर्मराजसभांतरे ८४ स्वस्थावस्थशरीरे तु वैतरण्यां व्रतंचरे-
त् देयाच्च विदुषा धेनुस्तां नदीं तर्तुमिच्छता ८५ सानायाति महामार्गे गोदानेन नदीरवग तस्माद् वश्यं दातव्यं पु-
ण्यकालेषु सर्वदा ८६ गंगादिसर्वतीर्थेषु ब्राह्मणावसथेषु च चंद्रसूर्योपरागेषु संक्रांतौ दर्शवासरे ८७ अयने
विषुवे चैव व्यतीपाते युगादिषु अन्येषु पुण्यकालेषु दद्यात् गोदानमुत्तमम् ८८ यदेव जायते श्राद्धपात्रं संप्रा-
प्यते यदा स एव पुण्यकालः स्याद्यतः संपत्तिरस्थिरा ८९ अस्थिराणि शरीराणि विभवेनेव शाश्वतः नित्यं सन्नि-
हितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मसंचयः ९० आत्मवित्तानुसारेण तत्र दानमुनंतकम् देयं विप्राय विदुषे स्वात्मनः श्रेयइ-
च्छता ९१ अल्पेनापि हि वित्तेन स्वहस्तेनात्मने कृतम् तदक्षयं भवेद्दानतत्कालचोपतिष्ठति ९२

न स्वहस्तदाने श्राद्धमुत्पादयति अस्थिराणीत्यादि ९० तत्र पात्रे आत्मवित्तानुसारेण बहु वित्ते सति स्वल्पं न देयमिति भावः ९१ ९२ ६ ९

एहीतदानपाथेयंपरलोकभोम्यंयेनअन्यथापाथेयंविनापथि अस्मिंल्लोकमार्गेयथाशक्तिःक्लिश्यते तथैवासुत्रापि ९३ ९४ ९५ अविज्ञाय अज्ञा

एहीतदानपाथेयःसुखंयातिमहाध्वनि अन्यथाक्लिश्यतेजंतुःपाथेयरहितःपथि ९३ यानियानिचदानानिदत्तानिभ्रुविमा
नवैः यमलोकपथेतानिद्युपतिष्ठतिचाग्रतः ९४ महापुण्यप्रभावेनमानुषंजन्मलभ्यते यस्तत्प्राप्यचरेद्धर्मसयातिपर-
मांगतिम् ९५ अविज्ञायनरोधर्मदुःखमायातियातिच मनुष्यजन्मसाफल्यंकेवलंधर्मसेवनम् ९६ धनपुत्रकलत्रादि
शरीरमपिबांधवाः अनित्यंसर्वमेवेदंतस्माद्धर्मसमाचरेत् ९७ तावद्बन्धुःपितातावद्यावज्जीवतिमानवः मृतानाम्-
तरंज्ञात्वाक्षणात्स्नेहोनिवर्तते ९८ आत्मैवस्यात्मनोबंधुरितिविद्यान्मुहुर्मुहुः जीवन्मपीतिसंचित्यमृतानांकःप्रदास्य-
ति ९९ एवंजानन्निदंसर्वंस्वहस्तेनैवदीयताम् अनित्यंजीवितंयस्मात्पश्चात्कोपिनदास्यति १०० मृतंशरीरमुत्सृज्य
काष्ठलोष्ठसमंक्षितौ विमुखाबांधवायांतिधर्मस्तमनुगच्छति १

त्वाकृत्वेत्यर्थः ९६ ९७ ९८ जीवन्मप्यात्मैवबंधुःस्व

स्यहितकृत्जीवतामपिनोदत्तमृतरिहिमृतानांकः नकोपिदास्यतीत्यर्थः अतएवंजानन्निदितिद्वितीयेनसंबंधः ९९ सर्वेइदं आतुरदानम् १०० १

२ ३ ४ ५ ६ धनंयावत् आत्मायत्तं आत्मनः स्वस्य आयत्तं आधीनं भवत्येवं त्वा किंचिद्वेयमरे इति वक्तुमपि नोत्सहते उत्साहेन वक्तुमपि
 गृहादर्थानिवर्त्तते श्मशानात् सर्वबांधवाः श्रमाश्रमं कृतं कर्म गच्छंतमनु गच्छति २ शरीरं वह्निना दग्धं कृतं कर्म सहास्थि
 तम् पुण्यं वा यदि वा पापं भुंक्ते सर्वत्र मानवः ३ नकोऽपि कस्यचिद्दंधुः संसारे दुःखसागरे आयातिकर्मसंबंधाद्यातिक
 र्मक्षये पुनः ४ मातृपितृकृतभ्रातृबंधुदारादिसंगमः प्रपायाभिवर्जं तूनां नद्यां काष्ठौघवच्चलः ५ कस्य पुत्राश्च पो-
 त्राश्च कस्य भार्या धनं च वा संसारे नास्तिकः कस्य स्वयंतस्मात्पदीयताम् ६ आत्मायत्तं धनं यावत् तावद्विप्रे समर्पयेत्
 पराधीनं धने जातेन किंचिद्वक्तुमुत्सहेत् ७ पूर्वजन्मकृतादानादत्र लब्धं धनं बहु तस्मादेव परिज्ञाय धर्मार्थं दीय-
 तां धनम् ८ धर्मात्संजायते र्थश्च धर्मात् कामो भिजायते धर्म एवापवर्गायतस्माद्धर्मसमाचरेत् ९ श्रद्धया धार्य-
 ते धर्मो बहुभिर्नार्थराशिभिः निष्किंचना हि मुनयः श्रद्धावंतो दिवंगताः १०

योग्यो न भवति तर्हि दातुं योग्यः कुत इत्यर्थः ७ निदर्शनमाह पूर्व इति धनं च धर्मे कफलमिति धर्मार्थमेव दीयताम् ८ चतुर्वर्गफलदा-
 श्रपि धनमेवेत्याह धर्मादिति ९ श्रद्धापूतधर्म एव सद्गतिप्रदो भवतीत्याह श्रद्धया इति द्वाभ्याम् १० ५ ५ ५ ५

भक्त्या उपहृतं समर्पितं तत्पत्रादिप्रयत्नात्मनः श्रद्धापूतचित्तस्याहमभ्यामीति ११ स्वहस्तदानं श्लाघ्यपुत्रदत्तं स्तोति १२ देवानां समूहो देव-
तं तैर्देवसमूहैरपि १३ तेनैव वित्तेन पुत्रादिभिः सहस्त्रयमपि निःपापो भवतीत्यर्थः १४ पितुर्निमित्तमित्यनुवृत्तमेवास्याप्यर्थः गर्भधारण

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति तदहं भक्त्युपहृतमश्रामि प्रयत्नात्मनः ११ तस्मादवश्यं दातव्यं तदादानं वि-
धानतः अल्पं वा बहु वेतीयं गणनानेव कारयेत् १२ धर्मात्मा च स पुत्रो वै देवतैरपि पूज्यते दापयेद्यस्तदानानि पित-
रंख्यातुरंभुवि १३ पित्रोर्निमित्तं यद्वित्तं पुत्रैः पात्रे समर्पितम् आत्मापि पावितस्तेन पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः १४ पितुः
शतगुणं पुण्यं सहस्रं मानुरेव च भगिनी दशसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् १५ न चैवोपद्रवादातुर्न चानरकयात-
नाः मृत्काले च न भयं यमदूतसमुद्भवम् १६

पोषाभ्यां पितुर्माता गरीयसीति हेतोः सहस्रं दयाया भगिनी मूर्तिरिति हेतोर्द-
शसहस्रं न दया सदृशं दानमिति वचनाच्चेति सोदरस्यापि समानो दर्शनमस्त्वा दातुं तुल्यत्वं अतस्तद्वत्तमक्षयं भवति तदक्षयं भवेद्दानं स्वहस्तेनात्मनेकृत-
मिति पूर्वोक्तवचनादिति १५ दानदातुः पुत्रस्यापि इहतु उपद्रवामार्यादथोन परत्र न चेत्यादि अत्रापि तेनैव वित्तेनेति पूर्वस्यैवानुवृत्तिः १६ ७

अदत्तेदोषमाह यदीतिद्वाभ्याम् १७ १८ इतिटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ तुलस्यादिकमाहात्म्यंसंन्यासविधिपूर्वकम् उवाचनवमेध्यायेऽपि

यदिलोभान्नयच्छंति कालेत्यातुरसंज्ञके मृताःशोचंतितेसर्वे कदर्याःपापिनःखग १७ पुत्राःपौत्राःसहभ्रात्रासगोत्राः
रुहदस्तये ददंतिनातुरेदानं ब्रह्मघ्रास्तेनसंशयः १८ इतिश्रीगरुडपुराणेसारोद्धारे आतुरदाननिरूपणोनामअष्ट
मोऽध्यायः ८ गरुडउवाच कथितंभवत्तासम्यक्दानमातुरकालिकम् म्रियमाणस्ययत्कृत्यंतदिदानींवदप्र-
प्नो १ श्रीभगवानुवाच शृणुताक्ष्यं प्रवक्ष्यामिदेहत्यागस्ययद्विधिम् मृतायेनविधानेनसद्गतियांतिमान
वाः २ कर्मयोगाद्यदादेहीमुंचत्यत्रनिजंवपुः तुलसीसन्निधौकुर्यान्मंडलंगोमयेनतु ३ तिलांश्चैवविकी-
र्याथदमांश्चैवविनिक्षिपेत् स्थापयेदासनेशुभ्रेशालियामशिलांतदा ४ शालियामशिलायत्रपापदोषभया
पहा तत्संनिधानमरणान्मृक्तिर्जंतोःसुनिश्चिता ५

यमाणविधिंहारिः १ गरुडःपृच्छति अयिमक्षणेमरिष्यतीतिम्रियमाणस्तस्ययत्कृत्यंतद्वद १ येनमृतःसद्गतियांतितद्विधिंशृणु २ कर्मयोगा
त्प्रारब्धकर्मोदयात् देहीजीवः निजंआत्मत्वेनस्तीकृतंवपुः अत्रयदात्यजति तदामंडलंकुर्यादित्यन्वयः ३ ४ ५ ७ ९

६ ७ ८ ९ ननुअपुत्रस्यगतिर्नास्तीतिपूर्वोक्तविरोधान्पुत्रहीनः कथंविष्णुपुरंयातिसतुदुर्गतिमेवयातिइतिचेत्तत्राह एतेति

तुलसीविटपच्छायायत्रास्तिभवतापहा तत्रैवमरणान्मुक्तिःसर्वदादानदुर्लभा ६ तुलसीविटपस्थानंगृहेयस्या
यतिष्ठते तत्पुहंतीर्थरूपंहिनयांतियमकिंकराः ७ तुलसीमंजरीयुक्तोयस्तुप्राणान्विसुंचति यमस्तनेक्षितुं-
शक्तोयुक्तंपापशतैरपि ८ तस्यादलंमुखेकृत्वातिलदर्भासनेमृतः नरोविष्णुपुरंयातिपुत्रहीनोप्यसंशयः ९ तिलाः
पवित्रास्त्रिविधादर्भाश्चतुलसीरपि नरनिवारयंत्येतेदुर्गतिंयांतमातुरम् १० ममस्वेदसमुद्भूतायतस्तेपावनास्तिलाः
अकरादानवादैत्याविद्रवंतितिलैस्ततः ११ दर्भाविभूतिर्मेताक्षर्यममरोमसुमुद्भवाः अतस्तत्स्पर्शनादेवस्वगंगच्छं-
तिमानवाः १२ कुशमूलेस्थितोब्रह्माकुशमध्येजनार्दनः कुशाग्रेशंकरोदेवस्त्रयोदेवाःकुशोस्थिताः १३

लादयोदुर्गतिंयांतनिवारयंति १० ननुतिलादीनांईदृशोमहिमाकुतइतिचेत्तत्राह ममेति ११ दर्भेति कुशोस्मितृणजातीनांरोमाप्युद्भि-
ज्जजातीनांडत्यनिस्थानानिअगवद्वचनादिभि १२ कुशस्यातिपावनतामाह कुशइति १३

क्रियमाणाः द्वाग्निप्रयुज्यमाना अपिनिर्माल्यतां अयोग्यतां न यांति १४ सामान्यशास्त्रादिशेषशास्त्रस्य बलवन्ततामाह दप्तेति नीचेनीचजाति

अतः कुशावह्निमंत्रतुलसीविप्रधेनवः नैतेनिर्माल्यतां यांति क्रियमाणाः पुनः पुनः १४ द्वाग्निपिंडेषु निर्माल्या ब्राह्मणाः प्रे-
तभोजने मंत्रागोस्तुलसीनीचे चितायां च हुत्वाशनः १५ गोमयेनोपलिसेतु द्वाग्निस्तरणसंस्कृते भूतले ह्यातुरं कु-
र्वादिंतरिक्षं विवर्जयेत् १६ ब्रह्माविष्णुश्वरुद्रश्च सर्वदेवाहुताशनः मंडलोपरितिष्ठंति तस्मात् कुर्वीत मंडलम् १७
सर्वश्रवणधातूनां पोषणविद्यते यत्र लेपः कृतस्तत्र पुनर्लेपेन शुक्यति १८ राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूताः प्रेतायमा-
नुगाः अतिमदेशेष्वद्यायामंतरिक्षे विशंति च १९ अतोऽग्निहोत्रश्राद्धं च ब्रह्मभोज्यं करार्चनम् मंडलेन विना भूम्या-
मातुरं नैव कारयेत् २० त्रिसप्तम्यामतः कृत्वा स्वर्णं रत्नं मुरवेक्षिपेत् विष्णोः पादोदकं दद्याच्छालियामस्य रूपिणः
२१ शालियामशिल्यातोयं यः पिबेत् बिंदुमात्रकम् स सर्वपापनिर्मुक्तो वै कुंठभुवनं व्रजेत् २२

हे निर्माल्या अथास्याः १५ प्रासंगिकं परिसमाप्य प्रकृतमनुसरति गोमयेनेति १६ १७ १८ १९ करार्चनं देवपूजाम् २० २१ २२ २३

२३ २४ २५ २६ इतराअन्यानयः श्वगहिन ज्ञानेन गंगातुदर्शनादिभिरेवपुनाति इतिद्वितीयेनान्वयः २७ २८ जल-

ततोर्गगाजलं दद्यात् महापातकनाशनम् सर्वतीर्थकृतस्नानदानपुण्यफलप्रदम् २३ चंद्रायणंचरेद्यस्तसहस्रंका
यशोधनम् पिबेद्यश्चैवगंगांभःसमीस्यातामुभावपि २४ अग्निंप्राप्ययथाताक्ष्यंतूलराशिर्विनिश्यति तथागंगांबु-
पानेनपातकंभस्मसान्द्रवेत् २५ यस्तस्सूर्यांशुसंतप्तंगंगयःसलिलंबेत् ससर्वयोनिनिमुक्तःप्रयातिसदनंहरेः २६
नद्योजलावगाहेनपावयंतीतरोजनान् दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्तथागंगेतिकीर्तनात् २७ पुत्रात्यपुण्यान्पुरुषान्
शतशोथसहस्रशः गंगातस्मात्पिबेत्तस्याजलंसंसारतारकम् २८ गंगागंगेतिद्योब्रूयात्प्राणोःकंठगतैरपि सृतोवि-
ष्णुपुरंयातिनपुनर्जायतेभ्रुवि २९ उच्चमद्भिश्चयःप्राणैःपुरुषःश्रद्धयान्वितः चिंतयेन्मनसागंगांसोपिधातिपरांगति
म् ३० अतोध्यायेन्ममेद्रंगंसंस्मरेत्तज्जलंपिबेत् ततोभागवतंकिंचित्शृणुयान्मोक्षदायकम् ३१ श्लोकंश्लोका-
द्वैपादंवायोतेभागवतंपठेत् नतस्यपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोक्यात्कदाचन ३२

पानमहिमातुकिंवर्यतेतत्स्मरणचिंतनादपिमुक्तोभवतीत्याह गंगेतिद्वय्याम् २९ ३० ३१ ३२ ५ ५

३३ अनशनंजलान्नपरित्यागः अनाशनेकाश्यपयाक्षयागतिरितिहेतोः कुर्यादिति अथातुरसंन्यासंनिर्धारयतिदद्यादितिसाद्धेन अत्रयद्यपि-
 ब्राह्मणाः प्रव्रजंतिइतिश्रुतेर्मुखजानामयंधर्मोयद्विष्णोर्लिंगधारणम् बाहुजातोरुजातानामयंधर्मोनिविद्यते इतिस्मृतिनिषेधात् ब्राह्मणस्यैव
 प्रव्रज्यानतु क्षत्रियादेरित्याहुः तथापियदहरेवविरजेत्तदहरेक्षप्रव्रजेदित्यादिश्रुतेर्ब्रह्मणिकसाधारणत्वात् त्रयाणांवर्णानांवेदमधीत्याश्रमात्वर
 णमिति सूत्रकारवचनाच्च मुखजानामयंधर्मोविष्णवर्लिंगधारणम् बाहुजातोरुजातानां त्रिदंडं निविधीयते इतिदंडविषयेनिषेधदर्शनाच्च सो
 पवीतयोर्वेदमधीतयोर्विरक्तयोः क्षत्रियवैश्ययोरपिदंडधारणमंतरेणकेवलंप्रेषमंत्रोच्चारणमात्रेणातुरसंन्यासाधिकारः नत्वनुपवीतयोर्गृहास्तु-

वेदोपनिषदांपाठात् शिवविष्णुस्तवादपि ब्राह्मणक्षत्रियविशांमरणंमुक्तिदायकम् ३३ प्राणप्रयाणसमयेकुर्यादनिशनं
 रवग दद्यादातुरसंन्यासं विरक्तस्यद्विजन्मनः ३४

दमूढयोरित्याहुः किंच द्विजन्मन इत्युक्तवताश्रीभगवताप्ययमेवपक्षः स्वीकृतः क्षत्रिय
 वैश्ययोरपिद्विजन्मनत्वादातुरसंन्यासाधिकारः सूचितः इतिप्रतीमः तथापिविरक्तस्यैवकिमर्थंयदिसंन्यासोत्तरं प्रारब्धवशात् जीवितोपिपुनश्चेत्
 पुन्यार्वाताशिल्वंस्यात् किंतु गृहात्प्रव्रजेदेवेति तदुक्तंमनुना आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेत्गृहात् ब्राह्मणः क्षत्रियोवापिवैश्योवापि
 प्रजेत् गृहादितिस्मरणञ्चेति अत्रायंविशेषः ब्राह्मणस्तदंडधारणं कृत्वा क्षत्रियोवैश्यश्चउपशमादि संन्यासंन्यासधर्मान्स्वीकृत्यप्रव्रजेदिति अलं-
 प्रासंगिकेन ३४

एतदेवसूचयति संन्यस्तमिति ॐ श्रुःसंन्यस्तंमया ॐ श्रुवःसंन्यास्तंमया ॐ श्रुस्वःसंन्यस्तंमया ॐ श्रुर्भुवःस्वःसंन्यस्तंमयास्वाहा गायत्री ॐ पुत्रेषणाया
 वित्तपणायालोकपणायाश्चन्द्र्युत्थितोहंसाहाशिरश्च ॐ अभयोसर्वभूतेभ्योमत्तः स्वाहेत्यादिप्रेष्यमंत्रानुच्चार्य अहंब्रह्मास्मीत्यनुभववाक्यार्थ
 विचारणेन ब्रह्मपरोभूयादित्यातुरविधिः अत्रदंडधारणेतुदाहः तिलोदकपिंडदानादिकंचनस्यात्तस्यबहिः संन्यस्तस्यतुरीयाश्वमत्वात् अस्याहंब्र-

संन्यस्तमितियोज्यात्प्राणैःकंठगतैरपि मृतोविष्णुपुरंयातिनपुनर्जायतेभ्रुवि ३५ एवंजातविधानस्यधार्मिकस्यत-
 दाखग ऊर्ध्वच्छिद्रेणगच्छंतिप्राणास्तस्यसरवेनहि ३६ मुखंचक्षुषीनासेकणोद्वाराणिससृच एभ्यःस्रकृतिनोयां
 तियोगिनस्तालुरंभतः ३७ अपानान्मिलितप्राणोयदाहिभवतिपृथक् सूक्ष्मीभूत्वातदावायुविनिःक्रामतिपुत्तलात् ३८

ह्यास्मीत्यंतः संन्यस्तस्यतुपारलौकिकमपिसर्ववक्ष्यमाणं कर्मकुर्यादिति विशेषः किंच सांप्रदायिकानांतुइदमप्यनभिमतमेवनेतुब्राह्मणस्यापिदंडधा-
 रणंविनातुरसंन्यासोनास्ति सत्रियवैश्ययोश्चसर्वथैवानधिकारइत्येवंवदंतीति ३५ एवंउक्तप्रकारेणजातंविधानंआतुरकृत्यंस्यतस्य ३६
 ऊर्ध्वच्छिद्राण्येवाह मुखमिति ३७ प्राणोक्रमणेनशरीरत्यागप्रकारमाह अपानादिति नाभिस्थानेमिलितयोःप्राणापानयोर्यदाविश्लेषो
 भवति तदासूक्ष्मीभूत्वातीन्द्रियः सन् वायुःप्राणःपुत्तलात् शरीरान्निःसरति ३८

म-पुन्दी
४५

मरुतीश्वरेशरीराधारभूते प्राणोयथानिराधारोद्गमः पतति एवंपतते ३९ गतप्राणस्यशरीरस्यावस्थामाह निर्विचेष्टमितिद्वाभ्याम् ४०
ईदृशोदेहे ४१ पृथिव्यादीनांस्वस्वरूपेलयमाह सपादेन ४२ आत्मातुजायते अस्तिकर्द्धतेविपरिणमते अपक्षीयतेनश्यतीत्येवंभाष्यकशदिभि
शरीरंपततेपश्चान्निर्गतंमरुतीश्वरे कलाहनंपतत्येवंनिराधारोयथाद्गमः ३९ निर्विचेष्टंशरीरंतुप्राणैर्मुक्तंजुगुप्सि-
तम् असृश्यंजायतेसद्योदुर्गंधंसर्वनिंदितम् ४० त्रिधावस्थाशरीरस्यकृमिविदुभस्मरूपतः किंगर्वः क्रियते
देहेक्षणविध्वंसिभिनरैः ४१ पृथिव्यांलीयतेपृथ्वीआपश्चैवतथाप्लव तेजस्तेजसिलीयेतसमीरुस्तसमीर
णे ४२ आकाशश्चतथाकाशोसर्वव्यापीचशंकरः नित्यमुक्तोजगत्साक्षीआत्मदेहेष्वजोमरः ४३ सर्वेद्रिययुतो
जीवःशब्दादिविषयेर्चतः कामरागादिभियुक्तःकर्मकोशसमन्वितः ४४ पुण्यवासनयायुक्तोनिमित्तेस्वेनकर्मणा
सप्रविश्यनवेदेहेगृहेदग्धेयथागृही ४५

अ-
९

रुक्तपइभावविकाररहितएवास्ति ४३ ननुपृथिव्यादयस्तस्वस्वसूक्ष्मस्वरूपेलीनाभवन्ति आत्माचनित्यमुक्तोजगत्साक्षीभवतितर्हिर्मफलमोक्त
कःइत्याशंकायांजीवएवपुण्यापुण्यवासनानुसारेणशुभाशुभकर्मफलमोक्तास्तिइतिव्यावहारिकंजीवस्वरूपंनिरूपयन्नाह सर्वइति ४४ ४५

४५

४६ धार्मिकावल्लभायेपांतेदेवदूताः कृतंआतुरकृत्यंयेनतंएनंधार्मिकेस्वःस्वर्गलोकेनयंति ४७ स्रष्टुशोभनोदिव्यस्तेजोमयोदेहोयस्यस-
देवरूपःसन्नाकंस्वर्गादिलोकंतक्षणमेवप्राप्नोतीति नहिसकृत्तिनांवर्षपर्यंतंमममार्गगमनंभवतीतिभावः ४८ इतिटीकायांनवमोऽध्यायः

तदाविमानमादायकिंकिणीजालमालियत् आयांतिदेवदूताश्चलसञ्चामरशोभिनाः ४६ धर्मतत्वविदःप्राज्ञाःस-
दाधार्मिकवल्लभाः तदेनंकृतकृत्यंस्वर्दिमानेननयंतिते ४७ स्रुदिव्यदेहोविरजांबरस्त्रकुसुवणरत्नाभरणैरुपेतः दान
प्रभावात्समहानुभावःप्रोप्नोतिनाकंसुरपूज्यमानः ४८ इतिश्रीगरुडपुराणेशारेद्वारेप्रियमाणकृत्यनिरूपणोनाम-
नवमोऽध्यायः ९ गरुडउवाच देहदाहविधानंचवदसकृत्तिनांविभो सतीयदिभवेत्पत्नीतस्याश्चमहिमावद
१ श्रीभगवानुवाच शृणुताक्ष्यप्रवक्ष्यामिसर्वमेवोर्ध्वदैहिकम् यत्कृत्वापुत्रपौत्रश्चमुच्यंतेपैतृकाटणात्
२

स्वर्गातस्यजीवस्यदेहदाहविधिंस्वग सत्याविधानंमहिमांहरिंचपरिपृच्छति १ दाहनृतीयदिनयोः पंचकस्यविधितथासतीगंगाप्रभावं
चदशमेप्राहमाधवः २ देहइति १ और्ध्वदैहिकंलोकांतरोपयोगिकर्म २ ३ ४ ५ ६

अंत्यष्टिंदाहादिकर्म ३ पापानां अपनुतिर्नाशस्तदर्थमिति हेतुरुक्तः ४ मृतौ मरणे सति ५ ६ स्वग्निः पुष्पमालादिभिर्मंडयेत् शवं भूषये-
 त् तदुक्तं विष्णुपुराणे प्रेतदेहं शुभैः स्नानैः स्नापितं स्वग्निभूषितम् दग्ध्वा ग्रामाद्दहिः स्नाषादिति ७ संकल्पेन अमुकगोत्राय अमुकना
 किंदत्तैर्बहुभिर्दानैः पित्रोरंत्येष्टिमाचरेत् तेनाग्निष्टोमसदृशं पुत्रः फलमवाप्नुयात् ३ तदाशोकं परित्यज्य कारयेन्मुंड-
 नं सतः समस्तबांधवैर्युक्तः सर्वपापापनुत्तये ४ मातापित्रोर्मृतौ येन कारितं मुंडनं नहि आत्मजः सकथं ज्ञेयः स
 सारार्णवतारकः ५ अतो मुंडनमावश्यं नरवकक्षविवर्जितम् ततः सबांधवः स्नात्वा धौतवस्त्राणि धारयेत् ६
 सद्योजलं समानीय यतस्तं स्नापयेत् शवम् मंडयेच्चंदनैः स्वग्निर्गंगामृत्तिकयाथवा ७ नवीनवस्त्रैः संच्छाद्य तदापि
 ङंसदक्षिणम् नामगोत्रं समुच्चार्य संकल्पेनापसव्यतः ८ मृत्कस्थानेशवो नाम तस्य नाम्ना प्रदापयेत् तेन भूमि-
 भवेत्तुष्टा तदधिष्ठातृदेवताः ९

शेषाद्यब्रह्मदेवत्यस्थानपिंडोयं मया दीयते तवोपतिष्ठतामिति ८ एवं हि द्वारि विश्रामे पांथः मृतनाम्ना विष्णुरुद्रदेवत्यं पिंडं दद्यादिति तेन-
 स्थानपिंडेन तस्य शवस्य अधिष्ठातृदेवता आधारभूता भूमिस्तुष्टा भवेदिति कारणमुक्तम् ९

तेन द्वारपिंडेन भूतकोटिषु भूतानां गणनास्येदुर्गताः दुष्टं अक्रुन्निस्थानं प्रासास्ते उपयाताय विघ्नाय न विघ्नोत्र सद्गतिमवरुध्यस्व समानं कारणं तत्कृत्तुं नैव
प्रभवन्तीति १० ११ १२ १३ तेन भूतनाम्ना तस्मै प्रेताय पिंड इत्यनुवर्तते संमार्ज्यभूमिं अभ्युक्ष्य जलेन संस्नाप्य शवम् १४ तस्य प्रेतस्य होत

द्वारदेशी भवेत्यांथस्तस्य नास्मा प्रदापयेत् तेन नैवोपघाताय भूतकोटिषु दुर्गताः १० ततः प्रदक्षिणां कृत्वा पूजनीयः
सुषादिभिः स्कंधः पुत्रेण दातव्यस्तदान्यैर्बांधवैः सह ११ धृत्वा स्कंधे स्वपितरं यः स्मशानाय गच्छति सोऽश्वमेधफलं
पुत्रोऽभवेत् च पदे पदे १२ नीत्वा स्कंधे स्वपृष्ठे केसदा तातेन लालितः तदैव तदृणाच्युच्येत् मृतं स्वपितरं वहेत् १३ ततो
धर्मार्गे विश्रामं संमार्ज्याभ्युक्ष्य कारयेत् संस्नाप्य भूतसंज्ञाय तस्मै तेन प्रदापयेत् १४ पिशाचाराक्षसाय क्षाये चान्येदि-
क्षसंस्थिताः तस्य होतव्यदेहस्य नैवायोग्यत्वकारकाः १५

अस्य होतुं दाभुं योग्यस्य देहस्य अयोग्यत्वकारकान् अत्र पिंडदानं किना तन्मांसं प्रक्षयमयोग्यत्वं यथोच्छिष्टं हविर्हवन्नायोग्यं भवति तददे-
हेर्पीत्यर्थः अतः पिशाचादयः पिंडं मुक्त्वा तन्मांसं प्रक्षयं कुर्वन्तीति काश्यामुक्तं इदमेव चिन्तादौ १५

१६. संमार्ज्यभूमिसंलिप्यगोमयेनवेदिकंलिप्तभूमिंउल्लिख्यतस्यांदर्भेणोर्ध्वरेत्वांकृत्वारेखामध्येनामिकांगुष्ठेनोत्थत्यजलेनाभ्युक्ष्यउपसमाधा-
यतत्रवह्निंसंस्थाप्यक्रव्यंमृतकस्थमांसं अतिभक्षतीति क्रव्यादस्तदेवसंज्ञानामयस्यतदेवंवह्निंपुष्यादिभिः संपूज्यलोमभ्यःस्वाहात्लग्न्यःस्वा-
हा २ मांसेभ्यःस्वाहाइत्याद्यनुवाक्येनवेदमंत्रेणविधिमनतिक्रम्येतियथाविधिहोमंकुर्यात् १८ हेक्रव्याददेवत्वमेवांते भूतानिपंचभूतात्यक-

ततोनीत्वाश्मशानेषुस्थापयेदुत्तरामुखम् तत्रदेहस्यदाहार्थंस्थलंसंशोधयेद्यथा १६. संमार्ज्यभूमिसंलिप्योल्लि-
ख्योद्धृत्यचवेदिकाम् अभ्युक्ष्योपसमाधायवह्नितत्रविधानतः १७ पुष्याक्षतेरथाभ्यर्च्यदेवंक्रव्यादसंज्ञकम् लो-
मभ्यस्त्वनुवाक्येनहोमंकुर्याद्यथाविधि १८ त्वंभूतभृज्जगद्योनिस्त्वंभूतपरिपालकः मृतःसंसारिकस्तस्मादेनं-
त्वंस्वर्गतिंनय १९

शरीराणिबिभर्षि स्वस्मिन्धारयसि इतिभूतभृदसि किंच त्वमेवजगतांयोनिः कारणंचासीः पंचमहाभू-
तांतर्गतत्वात्त्वमेवलोकस्थसर्वप्राणिजातस्यरूपासंदीपनेन भुक्तान्परिपाकेनपरिपालकोसि तस्माद्धेतोःसंसारिकः संसारेभवःसुत-
श्चार्यपुरुषस्तमेनंस्वर्गतिंनय प्रापयेतिप्रार्थना १९

२० चितायां मोक्षस्थापनं तत्र घृतिकं तदारभ्य सपिंडनात् प्राक् प्रेतत्वं भवति अतश्चितायां शवहस्ते च सपिंडीपर्यंतं च प्रेतनाम्नैव प्रदातव्यं स्था-
नादिषु शवपांथभूतनामभिरिति २१ पक्षांतरमाह कौपेति प्रेतकल्पं अंत्येष्टिविधानं तद्विदः साधकमप्याहुः अतस्तेन साधकनाम्ना वाकरे-
एव प्रेतनाम्नेति २२ यथादिक्पालादिबलिभिर्हविराहुतियोग्यं भवति तद्वत्संचपिंडैः शवस्याहुतियोग्यतेति अन्यथापंचपिंडदानं विना तु उपघा-

इति संप्रार्थयित्वा अग्निं चितां तत्रैव कारयेत् श्रीरवंडतुलसीकाष्ठैः पलाशाश्वत्थदारुभिः २० चितामारोप्य तं प्रेतं पिंडौ द्वौ-
तत्र दापयेत् चितायां शवहस्ते च प्रेतनाम्नारवगेश्वर चितामोक्षप्रभृतिकं प्रेतत्वमुपजायते २१ कौपितं साधकं-
प्राहुः प्रेतकल्पविदो जनाः चितायां तेन नाम्ना वा प्रेतनाम्नाथ वाकरे २२ इत्येवं पंचभिः पिंडैः शतस्याहुतियोग्य-
ता अन्यथा चोपघाताय पूर्वोक्तास्ते भवन्ति हि २३ प्रेतो दत्त्वा पंचपिंडान् हुतमादाय तं तृणैः अग्निं पुत्रस्तदा दद्या-
न्न भवेत्पंचकं यदि २४

तायस्वकुशलनाशाय पूर्वोक्तभूतपिशाचादयो भवन्तीति २३ पूर्वलोमभ्यस्वाहेत्यनुवाक्येन हुतं-
नमेवाग्निं तृणैरादाय पुत्रोदद्यादग्निं निरधिक्रानांतु अग्निहोत्रादादाय दद्यादिति विशेषः २४

यदि पंचके स्यात्तदादाहो न चासौत्तरदद्यात्पंचके प्रेतदाह तृणकोष्ठसंहरणकारयेदिति निषेधात् २५ रेवती अंतेयस्य तदेतत्पंचके दाह

पंचके पुमृतो यस्तन्नगतिलं प्रतेनरः दाहस्तत्र न कर्तव्यः कृतेन्यमरणं भवेत् २५ आदौ कृत्वा धनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रं
चकम् रेवत्यंतनदाहे हंदाहे च नशुभं भवेत् २६ गृहे हानि भवेत्तस्य ऋक्षेषु मृतो हि यः पुत्राणां गोत्रिणां च
पिकथिद्विष्प्रजायते २७ अथवा ऋक्षमध्ये हि दाहः स्याद्विधिपूर्वकः तद्विधिते प्रवक्ष्यामि सर्वदोषप्रशांतये २८
शवस्थानिकटे तास्त्र्यनिक्षिपेत् पुत्तलास्तदा दर्शमयाश्च चत्वारः ऋक्षमंत्राभिः संत्रिताः २९ तस्य हेमप्रकर्तव्यं वहंति ऋ-
क्षनामभिः प्रेताजयत मंत्रेण पुनर्होमस्तस्य पुटेः ३० ततो दाहः प्रकर्तव्यस्तैश्च पुत्तलकैः सह सपिंडनदिने कुर्यात्तस्य-
शांतिविधिं सतः ३१ तिलपात्रं हिरण्यं च रूप्यं रत्नं यथाक्रमम् घृतपूर्णं कांस्यपात्रं दद्याद्दोषप्रशांतये ३२

अर्हं योम्यं २६ दाहे सति शूरा एवाह यद्दति २७ विधिना तु पंचके पिदाहः स्यादित्याह अथेति २८ विधिमेवाह शवेति मंत्राः संहितायां ज्ञात-
व्याः २९ प्रेताजयतानर इन्द्रो वः शर्मय च्छतु इति मंत्रेण संपुटेः ऋक्षनामभिः होमः कार्यः ३० ३१ ३२ ३३

३३ ३४ प्रसंगात्सतीकृत्यंतन्महिमानंचाह पतिव्रताद्येकोनविंशतिभिः ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ अ-

एवंशांतिविधानंतु कृत्वादाहं करोति यः नतस्थविभ्रोजायेत प्रेतोयाति परांगतिम् ३३ एवं पंचकदाहः स्यात्तद्विनाकेवलं दहेत् सती यदि भवेत्पत्नी तया सह विनिर्दहेत् ३४ पतिव्रताय दाना नारी भर्तुः प्रियहिते रता इच्छेत्सहैव गमनं तदा स्नानं समाचरेत् ३५ कुंकुमांजनसदृश्रभूषणैश्शूषितांतनुम् दानं दद्याद्द्विजातिभ्यो बंधुवर्गभ्य एव च ३६ गुरुं नमस्कृत्य तदानिर्गच्छेत्संदिग्धाद्दहिः ततो देवालयं गत्वा भक्त्या तं प्रणमेद्दूरिम् ३७ समर्प्य भरणं तत्र श्रीफलं परिपृह्य च लज्जां मोहं परित्यज्य शमशानं भवनं व्रजेत् ३८ तत्र सूर्ये नमस्कृत्य परिक्रम्य चितांतदा पुष्यशय्यांतदारोहे निजांके स्थापयत्पतिम् ३९ सरिवभ्यः श्रीफलं दद्यात् दाहमाज्ञापयेत्ततः गंगास्नानसमंज्ञात्वा शरीरं परिदाहयेत् ४० नदहद्भिर्णीनारी शरीरं पतिना सह जनयित्वा प्रसूतिं च बालं पोष्य सती भवेत् ४१ नारी भर्तारिमासाद्य शरीरं दहते यदि अधिर्दहति गात्राणि नैवात्मानं प्रपीडयेत् ४२

पीडनमेवदृष्टानेन स्पृश्यति दहते इति द्वाभ्याम् ४२

७

७

७

७

४३ दिव्यादौविवादेशपथादौ ४४ किंच अंतरात्मासतीजीवःमृतेनदेहरूपेणतुमरणंगतेन आत्मना अव्ययात्मस्वरूपेणचभर्त्रसिह एकतांप्रा-
प्तापुनर्नारीशरीरंनप्राप्नोतीत्यर्थः ४५ इममेवार्थंअतिरेकमुखेनद्रढयति यावदिति यावत्सतीनस्यात्तावत्स्त्रीत्वान्नमुच्यते किंतुसतीएवमु-

दस्यतेध्यायमानानांधातूनांचयथामलः तथानारीदहेत्यापंहृताशेत्यमृतोपमे ४३ दिव्यादौसत्ययुक्तश्चशुद्धोधर्म
युतो नरः यथानदस्यतेतसलोहेपिंडेनकर्हिचित् ४४ तथासापतिसंयुक्तादस्यतेनकदाचन अंतरात्मात्मनाभर्त्रसि-
तेनैवत्वमागता ४५ यावच्चाप्तौमृतेपत्योस्त्रीनात्मानं प्रदाहयेत् तावन्नमुच्यतेसाहिरुत्रीशरीरात्कथंचन ४६ तस्मा
त्सर्वप्रयत्नेनस्वपतिंसेवयेत्सदा कर्मणामनसावाचामृतेजीवतितद्गता ४७ मृतेभर्त्ररियानारीसमारोहेदुताश-
नम् सारुंधतीसमाभूत्वास्वर्गलोकेमहीयते ४८ तत्रसाभर्तृपरमास्तूयमानाप्सरोगणैः रमतेपतिनासाद्वैयाव-
दिन्द्राश्चतुर्दश ४९ मातृकंपैतृकंचैवयत्रसाचप्रदीयते कुलत्रयंपुनात्यत्रभर्त्ररियानुगच्छति ५० तिस्रःकोट्योर्द्वैको-
टीचयानिरोमाणिमानुषे तावत्कालं वसेत्स्वर्गेपतिनासहमोदते ५१ अेतइत्यर्थः ४६ भर्त्रिमृतेजीवतिचसति तद्गतातदनुग-

ताभवेत् ४७ महीयतेपूज्याभवति ४८ भर्तृपरमाभर्त्ररिपिशोभनरूपा ४९ अत्र अस्मिन्लोके ५० तिस्रःकोट्यइति अगणितानियावत्यःसिकताभूमेस्तावती

१०
५१

रमणेनसहैकत्वंगतापितेनक्रीडतेइत्यत्र अद्वैतेचस्मितंस्फीतंनस्यादन्यीन्यमीक्षणमिति वचनादद्वैतानंदादपिस्नेहानंदे अधिकस्वरवानुभावा
त्यथकृभूत्वारमतेइतिभावः भर्तृलोकेस्वर्गे ५२ किंच मुक्तापिलीलावियहं कृत्वाभजंतेत्रभजनानंदस्याधिक्यंतथात्रापिस्नेहानंदस्याधिकत्वा
त् रमणायस्वेच्छयैवविमलेकुलेजायतेननुकर्मणाइति अन्यथासतीएवस्त्रीशरीरान्मुच्यतेनान्यइतिपूर्वोक्तवचनविरोधःस्यात् तंस्वपतिमेवल-

विमानेसूर्यसंकाशेक्रीडतेरमणेनसा यावदादित्यचंद्रौचभर्तृलोकेचिरंवसेत् ५२ पुनश्चिरायुःसाभूत्वाजायतेविमलेकुले
पतिव्रनातुयानारीतमेवलभतेपतिम् ५३ याक्षणंदाहदुःखेनस्वरवमेतादृशंत्यजेत् सामूढाजन्मपर्यंतं दह्यतेविरहा-
ग्निना ५४ तस्मात्पतिंशिवंज्ञात्वासहतेनदहेत्तनुम् यदिनस्यात्सतीताक्ष्यतमेवंप्रदहेत्तदा ५५ अर्धेदग्धेथवापूर्णेस्फो
टयेत्तस्यमस्तकम् गृहस्थानांतुकाष्ठेनयतीनांश्रीफलेनच ५६

भते तदुक्तंमाघे अतीवयोषित्पकृतिःसुनिश्चलापुमांसमम्येतिभवांबरेष्वपीति ५३ अनुतप्याह याइति ५४ प्रासंगिकंपंचकसतीकृत्यंपरि-
समाप्यप्रसूतदाहमेवानुसरति यदीति तंनरंएवंवक्ष्यमाणप्रकारेण ५५ स्फोटयेदत्रायमभिप्रायः हटयोगिनस्तुस्वेच्छयाब्रह्मरंभंभित्वाब्र-
ह्मलोकंयांति कर्मयोगिनांतुपरतोभेदनेनपितृदेवलोकप्रसिर्भवति सन्यासिनांतुपूर्वभित्वापश्चात् गंगायांतदलाभेभूमौबानिक्षिपेदिति ५६

५७ मंत्रमेवाह अस्मात् अकारात् अकारोवास्तदेवः स्यात् इतिमंत्रकोशः अक्षराणामकारोस्मीतिश्रीभगवद्द्वचनाच्च हेपावक त्वंश्रीवास्तदेवा
ज्जातोसि वाचां वन्देर्मुखं क्षेत्रमिति स्मृत्युक्तेः किंच त्वत्त्वत्तः सकाशात् अयंजनः स्वर्गायलोकायस्वर्गलोकं प्रति गंतुं पुनर्जायताम् तेजोमयदिव्यशरी-
रेण उत्पन्नो भवतु किंच अस्यै अस्यस्थूलदेहः स्वाहात्वयिहविरक्त किंच ज्वालायामेवहविर्हूयते अतस्त्वंज्वलतु प्रज्वलितो भवेति मंत्रार्थः

प्रासयेपितृलोकानां भित्वात् द्रुह्यरंभ्रकम् आज्याहुतिं ततो दद्यान्मंत्रेणानेन तत्कृतः ५७ अस्मात्त्वमधिजातोसित्वद-
यंजायतां पुनः असौ स्वर्गायलोकाय स्वाहाज्वलतु पावक ५८ एवमाज्याहुतिं दत्त्वा तिलमिश्रांसमंत्रकाम् रोदितव्यं त-
तो गाढं तेन तस्य स्वरं भवेत् ५९ दाहादनंतरं कार्यं स्त्रीभिः स्नानं ततः कृतैः तिलोदकं ततो दद्यान्नामगोत्रोपकल्पितम्

५८ एवमिति अर्धदग्धे तु मस्तकं स्फोटयेत् पूर्णदग्धे सत्याज्याहुतिं दद्याच्चेति तेन रोदनेन गुर्जराणां कुल व्यवहारपरमेतत् ५९ पूर्वं
स्त्रीभिः ततस्त्रीभ्यः पश्चात्कृतादिभिरिति नामगोत्राभ्यां उपकल्पितं सकल्पितम् अमुकगोत्राया मुकप्रेतायेदं तिलोदकं मद्दत्तं तवोपति-
ष्ठतामिति ६०

प्राशयेत् चर्वयेत् शोकदिनेमिष्टभोजनपरिहारायपूर्वकदुसुखं कुर्यादित्यभिप्रायः गुणान्कीर्तिकरान् यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेषुगीय-
ने तावत्कालं वसेत्सर्गेषूपूज्यमानः करारुकरैरित्यभिप्रायः ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ अत्रअस्मिन्पात्रेभित्तंस्वल्पंहिइदंक्षीरंतुआहि शुंस्व इदंती

प्राशयेन्निंबपत्राणिमृतकस्थगुणान्बदेत् स्त्रीजनोपेयहंगच्छेत्पृष्ठतो नरसंचयः ६१ गृहेस्नानं पुनः कृत्वा गोप्रासंच-
प्रदापयेत् पत्रावल्यांचभुंजीयात्गृहान्नंनेत्रप्रसयेत् ६२ मृतकस्थानमालिष्यदक्षिणाभिमुखततः द्वादशाहकप-
यंतं दीपंकुर्यादहर्निशम् ६३ सूर्यस्तमागते तदक्षर्यं श्मशानं वा चतुर्थथे दुग्धंचमृन्मयेपात्रे तोयेदद्याद्दिनत्रयम्
६४ अपक्वमृन्मयेपात्रेक्षीरं नारप्रपूरितम् काष्ठत्रयेगुणैर्बद्धं धृत्वा मंत्रंपठेदिसम् ६५ श्मशानानलद-
ग्धोसिपरित्यक्तोसिबंधवैः इदंतीरमिदंक्षीरमत्रआहिमितंपिब ६६ चतुर्थसंचयः कार्यः साधिकैश्चनिरमिकैः
तृतीयेह्निद्वितीये वा कर्तव्यश्चावरोधतः ६७

स्वपिब ६६ चतुर्थदिनेतदुक्तंविष्णुपुराणे चतुर्थेह्निचकर्तव्यं प्रस्थास्थिचयनेनूप इति अवरोधतः चतुर्थदिनेपंचकशनिवारदियोगात् ६७ ६८

संचयनिधानमेकाह गत्वेत्यायेकादशभिः ६८ परिक्कमावामावर्त्तेनकुर्यात् ६९ संभ्युक्ष्यपूर्वत् किंचिद्दुग्धेनसंप्रोक्ष्यउद्धरेत् चितास्थाना

गत्वात्मशानभूमिंचस्नानंकृत्वाशुचिर्भवेत् ऊर्णासूत्रंवेष्टयित्वापवित्रींपरिधायच ६८ दद्यात्शमशानवासिभ्यस्त-
तोमाषबलिंस्कृतः यमायत्वेतिमंत्रेणतिस्रःकुर्यात्परिक्रमाः ६९ ततोदुग्धेनसंभ्युक्ष्यचितास्थानंरवगेश्वर जलेनस-
मयेपश्चादुद्धरेदस्थितंदकम् ७० कृत्वापलाशपात्रेषुक्षालयेद्दुग्धवारिभिः संस्थाप्यमृन्मयेपात्रेश्चाहंकुर्या-
द्यथाविधि ७१ त्रिकोणंस्थंडिलंकृत्वागोमयेनोपलेपितम् दक्षिणाभिमुखोदिसुदद्यात्सिंहत्रयंत्रिषु ७२
पुंजीकृत्यचिताभस्मतत्रधृत्वात्रिपादुकाम् स्थापयेत्तत्रसजलंमनालाद्यमुखेघटम् ७३ ततस्तंडुलपाकेनदधि
यतसमन्वितम् बलिंप्रेतायसजलंदद्यात्प्रिष्टंयथाविधि ७४ पदानिदशपंचैवचोत्तरस्यादिशिब्रजेत् गत्तंवि
धायतत्रास्थिपात्रंसंस्थापयेत्स्वग ७५

निकाशयेत् ७० उपलेपितस्थलमेवस्थंडिलंभवति तत्रिकोणंकृत्वा तत्रत्रिषुदक्षिणपश्चिमोत्तरासुदिसु ७१ ७२ ७३ ७४ ७५

गर्तपिंडाद्वाहस्यार्तिर्नश्यति मलिनषोडशस्यांगधूतो भवति ७६ ७७ ७८ गंगायां अस्थिपतनस्य महिमानमाह अंतरित्यष्टभिः दशदि-

तस्योपरिततोद्द्यात्पिंडाद्वाहार्तिनाशनम् गर्तादुद्धृत्य तत्पात्रं नीत्वा गच्छेज्जलाशयम् ७६ तत्र प्रक्षालयेद्दुग्धं ज-
लादस्थिपुनः पुनः चर्चयेच्चंदनेनाथ कुंकुमेन विशेषतः ७७ धृत्वा संपुटकेतानि कृत्वा च हृदि मस्तके परिक्रम्य न-
मस्कृत्य गंगामध्ये विनिक्षिपेत् ७८ अंतर्दशाहं यस्यास्थिगंगातोये निमज्जति न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकक-
दाचन ७९ यावदस्थि मनुष्यस्य गंगातोयेषु तिष्ठति तावद्दूर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ८० गंगाजलोर्मिसं-
स्पृश्य मृतकं पवनो यदा स्पृशते पातकं तस्य सद्य एव विनश्यति ८१ अराध्यतपसोऽग्रेण गंगादेवीं भर्गारथः उद्धृता-
र्थं पूर्वजानामानयत् ब्रह्मलोकतः ८२ त्रिषु लोकेषु विख्यातं गंगायाः भवनं यशः यापुत्रान् सगरस्यैतान् भस्माख्यान्-
नयद्विवम् ८३

नमध्ये एव महीयते पूज्यो भवति ७९ तस्यामस्थिपतनप्रभावंतु किं वर्णयते तज्जलकृतसंगपवनस्पर्शादिपि कृतार्थो भवती-
त्याह गंगेति ८० गंगाजलस्य असाधारणतामाह ८१ ८२ यथा एवाह या इति एतान् षष्टिसहस्रान् भस्माख्यान्पि भस्म एवाख्यानामानियेषां तस्यावशेषानि-
त्यर्थः ८३

पतनात्यतनमात्रादेव ८४ अत्र इतिहासं कथयति कश्चिदितिहास्याम् ८५ अयंभावः अजामिलोयथा अदिदितहरिनाममहिमापिकृतगतह
 गिनामोच्चारणान्युक्तः तैर्येवापमपितच्चरणोदकादिति ८६ अतःयंशाएवमुक्तिप्रदाइतिहेतोः ८७ अथशब्दोविधानांतरे अत्रपुनर्दाहिकं सिंहाव
 लोकनेनाह अन्त्यस्मिन्दिनेष्टुणयात् ततार्तास्थेवदिनेपूर्ववत् पूर्वोक्तविधानेनपुत्तलंकेषुलंसे इदहेत्तुकाष्ठैःसमादायसम्यगस्थिसंचय

पूर्वेवयसिपापानियेकृत्वामानवाभृताः गंगायामस्थिपतनात्स्वर्गलोकंप्रयांतिते ८४ कश्चित्त्वाधोमहारण्येसर्व
 प्राणिविहिंसकः सिंहेननिहितोयावत्प्रयातिनरकालये ८५ तावत्काकेनतस्यास्थिगंगायोपातितंतदा दिव्यंवि-
 मानसारुह्यसगतोदेवभंदिरम् ८६ अतःस्वमेवसत्पुत्रोगंगायामस्थिपातयेत् आस्थिसंचयनांदूर्ध्वंदशगात्रंसमा-
 चरंज ८७ अथकश्चिद्विदेशोदावनेचौरभयेमृतः नलब्धस्तस्यदेहश्चैत्पुण्ययाद्यदिनेतदा ८८ नविधाननादयकचित्पिष्टपु

त्तलंकंरुस्वेतिपाठः तत्रायंविधिः यत्रपिष्टस्यसांगंहस्तमात्रं पुत्तलंविधायतन्नाभौ प्रज्वलितं दीपंविधायप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् यथाअमुकगोत्रस्यप्रा-
 णइहप्राणाः हंसःजीवइहस्थितोजीवः सर्वेद्रियाणिवाङ्मनस्त्वक्चक्षुश्चोत्रजिह्वाप्राणपाष्णिपादपायूपस्थानिइहागत्यस्तरवंतिष्ठंतुस्वाहेति लेलि
 हानमुद्रयानद्धृदयेविन्यसेत् ततोयावद्दीपः प्रज्वलतितावत्पूर्ववद्विष्णुस्मरणंकुर्यात् आतुरदानंचदद्यात् ततोदीपनिर्वाणेसतितंकाष्ठैःपूर्ववद्
 हेदिति ८८

८९ . ९० ९१ प्रसंगात्बालादीनां कृत्यमाह गंगेति ९२ अतः परं सर्वविंशतिमासात्परम् ९३ गर्भे एव नष्टे मृते सति क्रियादुग्ध दानादिकं न्यक्ति-
तस्य किंचिदपि न दातव्यमित्यर्थः शिशुरादंतजनसादिति स्मृतं दर्शतो त्यत्तिपर्यंतं शिशुरिति संज्ञा बालस्याद्यावदाशिरवम् आशिरवंचूडाकर्म तृतीयव-

दर्भपुत्तलकंकृत्वा पूर्ववत्केवलं दहेत् तस्य भस्म समादाय गंगांतोयै विनिक्षिपेत् ८९ दशगात्रादिकं कर्म तद्दिना देवका-
रयेत् स एव दिवसो ग्राह्यः श्राद्धे सांवत्सरादिके ९० पूर्णे गर्भे मृतानारी विदार्य जटरे तदा बालं निष्काश्य निक्षिप्य भूमौ-
नामेव दाहयेत् ९१ गंगार्तरे मृतं बालं गंगायामेव पातयेत् अन्यदेशे क्षिपेद्भूमौ सप्तविंशतिमासजम् ९२ अतः प-
रं दहेत्तस्य गंगायामस्थिनिक्षिपेत् जलं कुंभं च दातव्यं बालानामेव भोजनम् ९३ गर्भे नष्टे क्रियानास्ति दुग्धं दयं मृते क्षि-
शौ घटं च पायसं भोज्यं दद्याद्बालविपत्तिषु ९४ कुमारे च मृते बालान् कुमारानेव भोजयेत् सबालान् भोजयेद्द्विप्रञ्ज-
पौगंडे सव्रते मृते ९५ मृतश्च पंचमादूर्ध्वमव्रतः सव्रतोपि वा पायसेन गुडनापि पिंडान् दद्यात्दशक्रमात् ९६

र्षपर्यंतं बाल इति संज्ञा विपत्तिषु भरणेषु घृतादिकं देयं बाले वातरुणे वृद्धे षटो भवति चाक्षय इति वचनान् ९४ आपंचवर्षात् कौमारः पौगंडो दशहाय-
नः अव्रते बालान् सव्रते विप्रान् ९५ पंचमादूर्ध्वं पौगंडावस्थायां अव्रतः उपवीत संस्काररहितः सव्रतः सोपनीतः ९६ ९

गल्पुर्दी.
५३

महादानं शय्यादिकम् ९७ एकस्य तस्यैवोद्देशेन कृतं एकोद्दिष्टम् ९८ व्रतस्थाने व्रतबंधस्थाने उपवीत संस्कारस्य अनधिकारात् देहे चापि स्वस्ये
सति क्रियामपि स्वल्यां कुर्यात् ९९ १०० किशोरतरुणावस्थया तु मृते सति सर्वमेव कृत्यं करणीयमित्याह किशोरमिति किशोरः षोडशसमस्रतो यो

एकादशं द्वादशं च वृषोत्सर्गविधिं विना महादानविहीनं च पौगंडे कृत्यमाचरेत् ९७ जीवमाने च पितरि न पौगंडे सपिंडन-
म् अतस्तस्य द्वादशाहस्यैकोद्दिष्टं समाचरेत् ९८ स्त्रीषु द्राणां विवाहस्तत्र तस्थाने प्रकीर्तितः व्रतात् प्राक् सर्ववर्णानां व-
यस्तल्या क्रिया भवेत् ९९ स्वल्यात् कर्मप्रसंगाच्च स्वल्याद्विषयबांधवात् स्वल्पे वयसि देहे च क्रियां स्वल्यामपीच्छति १००
किशोरे तरुणे कुर्यात् शय्या वृषमस्त्रादिकम् पददानं महादानं गोदानमपि दापयेत् १ यतीनां चैव सर्वेषां न दाहो नोदक-
क्रिया दशगात्रादिकं तेषां न कर्तव्यं कृतादिभिः २ दंडग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत् त्रिदंडग्रहणात्तेषां प्रेतत्वं
नैव जायते ३ वनमादिशेत् १ संन्यासिनां तु दाहादिकं किमपि कृत्यं न करणीयमित्याह यतीनामिति सर्वेषां हंसादिचतुर्विधानां तेषां स्वपितृ-

णामपि गृहस्थैरपि कृतादिभिर्दाहादिकं न कर्तव्यं कुरीचकंतु प्रदहेदिति प्राचीनैर्यदुक्तं तदयुक्तमित्याक्षिपत्याह नदाहमिति यैः प्रेष्यमत्रोच्चारणं
पूर्वकं सत्यस्तं तेषां दाहादिकं सर्वशास्त्रेष्वविहितमेव २ अनुदशगात्रं विना प्रेतत्वं स्यादिति चेन्मेवं मात्रेणेति ज्ञानेनून्येनापि संन्यासिनां प्रेतत्वं नैवेति ३

किंच ज्ञानयुक्तेन संन्यासेन तु जीवन्मुक्तविदेहत्वमेव भवति इत्याह ज्ञानीति ४ अवश्यकर्तव्यतया तु नाचरेत् किंतु पितृभक्त्यैव ५ संन्यासिनां कृत्या
 माह संन्यासस्तस्वमित्रपुत्रकलत्रबंध्यादीन् शिरवायज्ञोपवीतस्वाध्यायगायत्रीजपाद्यशेषकर्माणिसन्यस्य देहमाच्छादनकौपीनंच श्रेष्ठमंत्रोच्चार
 णपूर्वकं परिग्रहेदिति संन्यासोच्यस्यास्तीति संन्यासी अस्यावस्थाभेदेन चातुर्विध्यं दर्शयति हंसमिति हंसस्तथा जातस्तथा रूपधरो निर्देहो
 निष्परिग्रहो ब्रह्ममार्गसम्यक्संपन्नः शुद्धमानसः प्राणसंधारणार्थं परेच्छया भैक्ष्यमाहरन्नुदरमात्रेण लाभालाभसमः शुक्लध्यानपरो ध्यात्मनि-

ज्ञानिनस्तसदा मुक्ताः स्वरूपा नु भवेन हि अतस्तेषु यद्दानां पिंडानां नैव कांक्षिणः ४ तस्मात्पिंडादिकं तेषां न तु नौदनया
 चरेत् तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं पितृभक्त्या समाचरेत् ५ हंसं परमहंसं च कुटीचकबहूदकान् एतान् संन्यासिनस्ताक्षर्यष्ट-
 थिव्यं स्थापयेन्मृतान् ६

सुश्रुतुर्थभूमिकारूढः शभाशुभकर्मनिर्मूलनपरः शून्यागारे देवतागृहे नृणकूटवल्मीकवृक्षमूलकुलालशाला
 मिहोत्रनदीपुलीनगिरिकुहरकंदरकोटरनिर्झरस्थंडिले ध्वनकृतवासप्रयत्नो निर्ममः सन्निवसतीति हंसो नामेति १ परमहंसस्तनदंडं कौ-
 पीनं चच्छादनमाचरति विधिभिषेधातीनो यद्ब्रह्मवेदान्तेषु पूर्णानंदैकबोधः परमात्मेति निरूपितस्तद्ब्रह्माहमस्मीत्येवं चतुर्थादिभूमिकासु-
 सर्वदा भवन्नेबससभूमिकारूढो ध्यातृध्येयविभागरहितो ब्रह्मानंदविलीनवृत्तित्याच्छरीरमपिनानुसंधत्ते एतदेवोक्तं श्रीमद्भागवते दे

हंभिनश्वरभवस्थितसुस्थितंवासिद्धोनपश्यतियतोध्यगमत्स्वरूपम् देवादपेतमयदेववशादुपेतं वासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः इत्ययंयोगीश्री
 लोषासुरवदुःस्वमानापमानषड्भ्यादि भिर्विबर्जितोभवति निरुद्धाशेषचित्तवृत्तेर्योगिनः शीतादिकं नास्ति तत्रत्ययाभावात् यथालीलायामासक्त
 स्य बालकस्याच्छादनादिरहितस्यापि हेमंतशिशिरयोः प्रातः काले शीतं नास्ति तथापरमात्मन्यासक्तस्य योगिनः शीताद्यभावः अतः कृतकृत्यो-
 भवति इति च स्मर्यते ज्ञानाभूतेन त्वमस्य कृतकृत्यस्य योगिनः नैवास्ति किंचित्कर्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित् इति परमहंसः २ अथ कुटीचकब-
 हूदकोविस्क्तिभेदेन यथा अत्र विरक्तिस्त्रिधा तीव्रातीव्रतरामंदाचेति तीव्रायथा अस्मिन् जन्मनि मा भूवत्सुत्रदारादयो मम इति यासुस्त्रि-
 राबुद्धिः सावैराग्यस्य तीव्रता इति अस्मिन् वैराग्ये कुटीचकबहूदकसंन्यासाधिकारः तथा चोक्तम् यात्राद्यशक्तिशक्तिभ्यां तीव्रेन्यास-
 द्वयं भवेत् कुटीचको बहूदकश्चेदुभावेतौ त्रिदंडिनो १ कुटीचकेस्तयात्राद्यशक्तः एकस्मिन्नेव तीर्थे संवसन् प्रत्यहं द्वादशसहस्रप्रणवज-
 पंक्वर्त्तन् यथोक्तकालभैक्ष्यमाहरन् महावाक्यार्थमवलोकयन्नात्मानुसंधाने चित्तवृत्तिमवरोधयन् कुट्यां पर्णशालायां च कास्ति ब्रह्मध्वा-
 नेन प्रकाशते इति कुटीचकः कुट्यां भवचरति यात्राद्यशक्ति तया विचरतीति यद्वाचरगतिभक्षणयोरिति धातोः कुट्यां चरतीति भक्षण्यति
 भिक्षान्नमिति कुटीचरो वा ३ बहूदकश्च तीर्थयात्रासु शक्तो ग्रामे त्वेकरात्रं नगरे त्रिरात्रं तीर्थे सप्त रात्रं निवसन् त्रिकालस्नानपरोमा-
 भुकरां चित्तमभितो निवासस्थानाशक्तिरहितो विजाग्रमधर्मरतोषणवमनुस्वरन् दंडादिकं परिगृह्य पुनस्तीर्थान्तरं व्रजतीति बहूदका

नितीर्थजलानिपत्येतिबहूदकइति ४ तीव्रतरवैराग्येतुहंसपरमहंससंन्यासाधिकारः तीव्रतरंयथापुनरावृत्तिसहितोलोकोमिमास्तककश्चनइति-
तीव्रतरत्वंस्थात् मंदेन्यासोनकोपिहीति १ मंदवैराग्येतुसंन्यासाधिकारएवनास्ति मंदायथापुत्रदाराधनादीनांनशोनात्कालिकीषतिः धिसंसा-
रमितीदृक्स्याद्विरक्तेमंदाहिसेति एतेषांविशेषलक्षणानि विश्वेश्वरीपठनौ परमहंसोपनिषदंजीवन्मुक्तेश्वविशेषतो निरूपितानि अत्रतुविस्तरम-

गेगादीनामभावेहि एथित्यांस्थापनंस्मृतम् यत्रसंतिमहानद्यस्तदातास्वेवनिक्षिपेत् १०७ इतिश्रीगरुडपुराणेसारोद्धा-
रेदाहास्थिसंचयकर्मनिरूपणोनामदशमोऽध्यायः १० गरुडउवाच दशगात्रविधिंब्रूहि कृतेकिं कृतं भवेत् पुत्रा-
भावेतुयः कुर्यादिति मेवदकेशव १ श्रीभगवानुवाच शृणुताक्षर्यं प्रवक्ष्यामि दशगात्रविधिं तव यद्विधाय च सत्यु-
त्रोमुच्यते पैतृकादृणात् २ पुत्रः शोकं परित्यज्य धृतिमास्थाय सात्त्विकीम् पितुः पिंडादिकं कुर्यादश्रुपातं न कारयेत् ३

यान्नलिस्विताभि श्लोकार्थस्तस्यष्टएव ६ १०७ इतिटीकायां दशमोऽध्यायः १० अस्थिसंचयनादूर्ध्वं दशगात्रं समाचरेत् इति श्रुत्वा-
न्नगः पूर्वतदेव परिपृच्छति १ एकादशोऽस्मिन्नोवाच शोकापनयनं वचः अप्रजं पिंडादारं दशगात्रविधिं हरिः २ सात्त्विकी धृतिर्गीतायां प्रोक्ता धृ-
त्यायसाधारयते मनः प्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सापार्थसात्त्विकीति ३ ७ ७ ७

गन्तुः-दी-
५५

क्रियापामश्रुपातस्यनिषेधमाह श्लेष्येति निरर्थकात्त्वर्थान् ४ तदेवाह यदीतिसमभिः निधनंगतःमृत्युंप्राप्तः ५ अपरिहार्येदूरीकर्तुं अ-
शक्ते ६ उपायाभावादपिशोकोनोचितइत्याहनहीति ७ भावानांदुःखवादीनांप्रतीकारः दूरीकरणोपायः ८ संयोगेधिप्रयोगांतोभरणोतंदिजीवि-

५०
११

श्लेष्याश्रुबांधवैमुक्तंप्रेतोभुंक्तेयतोऽवशः अतोन्नरोदितव्यंहितदाशोकात्निरर्थकात् ४ यदिवर्षसहस्राणिशोचतेहर्निशं-
नरः तथापिनैवनिधनंगतोदृश्येतकहिंचित् ५ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच तस्मादपरिहार्येथेनि-
शोकंकारयेद्बुधः ६ नहिकश्चिदुपायोस्तिदेवोवामानुषोपिवा योहिमृत्युवशंप्राप्तोजंतुःपुनरिहाव्रजेत् ७ अव-
श्यंभाविभावांनांप्रतीकारोभवेद्यदि तदादुःखैर्नयुज्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः ८ नायमत्यंतसंवासःकस्यचित्केनचित्स-
ह अपिस्वप्नशरीरेणाकिमुतान्यैःपृथक्जनैः ९ यथाहिपथिकःकश्चिच्छायामाश्रित्यविश्रमेत् विश्रम्यचपुनर्गच्छेत्
दूद्धूतसमागमः १० यत्प्रातःसंस्कृतंभोज्यंसायंतच्चविनश्यति तदन्नरससंपुष्टेकायेकानामनित्यता ११

५१

तस्मिन्क्रियायमाह नायमिति ९ उक्तमेवार्थेदृष्टान्तेनब्रूयति यथेति १० यस्यकारणमेवविनाशितदातत्कार्यस्यकाकथेत्याह यदिति संस्कृतंभोज्यंभिक्षुः
पाचितमपि विनश्यति गतरसंभवति ११

श्रेष्ठ्यं औषधं दुःस्वयं गनिवर्तकमित्यर्थः १२ शोकापनोदनोपायं निरूप्य पुत्राभावे तु कः कुर्यादिति प्रश्नस्योत्तरमाह पुत्रेति पंचमिः वधूः पत्नी पुत्र

श्रेष्ठ्यमेतद्दुःस्वयं विचारं परिचिंत्य च अज्ञानप्रभवं शोकं त्यक्त्वा कुर्यात्क्रियां कृतः १२ पुत्राभावे वधूः कुर्याद्भार्या
भावे च सोदरः शिष्यो वा ब्राह्मणस्यैव सपिंडो वा समाचरेत् १३ ज्येष्ठस्य वा कनिष्ठस्य भ्रातुः पुत्रैश्च पौत्रकैः दशगा-
त्रादिकं कार्यं पुत्रहीने नरे रवग १४ भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुज-
वीत् १५ पत्न्यश्च बह्वेकस्य चैका पुत्रवती भवेत् सर्वास्ताः पुत्रवत्यः स्युस्तेनैकेन कृतेन हि १६ सर्वेषां पुत्रहीनानां
मित्रः पिंडप्रदापयेत् क्रियालोपो न कर्तव्यः सर्वाभावे पुरोहितः १७ स्त्री वाथ पुरुषः कश्चिदिष्टस्य कुरुते क्रिया अनाथ
प्रेतसंस्कारात्कोटियज्ञफलं लभेत् १८ पितुः पुत्रेण कर्तव्यं दशगात्रादिकं रवग मृते ज्येष्ठेऽप्यतिस्नेहान्भकुर्वीत पिता कृते
१९ बहवोऽपि यदा पुत्राविधिमेकः समाचरेत् दशगात्रं सपिंडत्वं श्राद्धान्यन्यानि षोडश २०

वध्वाभावे सोदरः कनिष्ठभ्राता १३ भ्रातुः पुत्रेण सर्वभ्रातृणां पुत्रमत्वं स्यादित्याह ज्येष्ठस्येति १४ एकजातानां एकस्मात्पितुः सकाशात्
उत्पन्नानां मध्ये १५ सापत्नपुत्रेण स्त्रीणां पुत्रिता स्यादित्याह पत्न्यइति १६ १७ इष्टस्य मित्रस्य १८ १९ २०

२१ २२ कृते किं कृतं भवेदिति प्रश्नस्योत्तरमाह समेतिहाभ्याम् २३ २४ दशगात्रविधिं ब्रूहि इति प्रश्नस्योत्तरमाह कूपइत्यादियाव
 एकेनेवतु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपि विभक्तैस्तु पृथक्कार्यं श्राद्धं सांवत्सरादिकं २१ तस्मात्ज्येषुः कृतो भक्त्या दश-
 गात्रं समाचरेत् एकभोजीभूमिशायी भूत्वा ब्रह्मपरः शुचिः २२ सप्तवारं परिक्रम्य धरणीयत्फलं लभेत् क्रियां कृ-
 त्वा पितृमातृस्तत्फलं लभते कृतः २३ आरभ्य दशगात्रं च यावद्देवाधिकं भवेत् तावत्पुत्रः क्रियां कुर्वन् गयाश्राद्ध-
 फलं लभेत् २४ कूपे तडागे वारामंतीर्थे देवालयेपि वा गत्वामध्यमयामे तु रत्नाने कुर्यात्संक्रकं २५ शुचिभूत्वा च-
 क्षमूले दक्षिणाभिमुखः स्थितः कुर्याच्च वेदिकांतत्र गोमयेनोपलिप्यतां २६ तस्यां पर्णेदं भूमये स्थापयेत्कोशिके द्वि-
 जं तं पाद्यादिभिरभ्यर्च्य प्रणमेदतसीति च २७ तदग्रे च ततो दत्त्वा पिंडार्थं कौशमासनं तस्योपरिततः पिंडं नाम गो-
 त्रोपकल्पितम् २८ दद्यात्तंडुलपाकेन यवपिष्टेन वा कृतः उशीरं चंदनं भृंगराज पुष्पं निवेदयेत् धूपं दीपं च नैवे-
 द्यं सुरववासं च दक्षिणाम् २९ दध्याय समाप्ति मध्यमयामे द्वितीयप्रहरे प्रथमयाममध्याह्नयोर्देवपितृसमयत्वात् अमंत्रकं संकल्प्य
 हितम् २५ २६ पर्णे पर्णासने असनी पुष्पसंकाशमिति मंत्रेण प्रणमेत् २७ कौशं दर्भासनम् २८ २९ ५

पयश्चपयश्चपयसीतयोनीरिस्त्रीरयोःपात्रे ३० आनंत्यदायकम् अनंतफलदंभवतीत्यर्थः ३१ आदिदिनात्प्रथमदिनात् ३२ तेनैवानेनच

काकान्नंपयसोःपात्रेवर्द्धमानंजलांजलीन् प्रेतायामुकनाम्नेचमदत्तमुपतिष्ठतु ३० अन्नं वस्त्रंजलंद्रव्यमन्यद्वा-
दीयतेचयत् प्रेतशब्देनयदत्तंमृतस्यानंत्यदायकम् ३१ तस्मादादिदिनादूर्ध्वं प्राक्सपिंडीविधानतः योषितःपुरुष-
स्यापिप्रेतशब्दं समुच्चरेत् ३२ प्रथमेऽहनियत्पिंडोदीयतेविधिपूर्वकम् तेनैवविधिनाऽन्नेन नवपिंडान्प्रदापये-
त् ३३ नवमेदिवसेचैवसपिंडैःसकलैर्जनैः तैलाभ्यंगःप्रकर्तव्योमृतकस्वर्गकाम्यथा ३४ बहिःस्नात्वागृहीत्वाच-
दूर्वालाजसमन्वितः अग्रतःप्रमदां कृत्वासमागच्छेन्मृतालयम् ३५ दूर्वाविकुलवृद्धिस्तेलाजाइवविकाशता ए-
वमुत्क्रान्त्यजेद्वेहेलाजान्दूर्वासमन्वितान् ३६ दशमेऽहनिमांसेनपिंडं दद्यात्स्वगेश्वर माषेनतन्निषेधाद्वाकलो-
नपलपैतृकम् ३७

रूपायसादिनाचनवदिनेषुनवपिंडान् ३३ नवमदिनस्यकृतं कथयति नवमेइतिवि-
भिः ३४ ३५ ३६ दशमदिनेविशेषमाहदशमदिनइतिवा अथवाकल्यैकलियुगेपलेनमांसेनमित्त्राद्यंनभवतीति तस्यमांसपिंडस्यनिषेधा-
साषेनेवदपादित्यर्थः अत्रअतोऽथामिषवर्ज्यंरूधातस्यनशाम्यतीतिप्राचीनैस्त्वाषश्यकत्वेनैवोक्तंतदन्ययुगाभिप्रायेणेति ३७ ३

दशमेदिवसेक्षौरमिति द्वितीयश्लोकः स्मृत्यन्तरदेशान्तरधर्मानुसारेण ३८ ३९ ४० अतसीति कृत्स्नकृत्कोमलश्यामसुन्दरम् ४१

दशमेदिवसेक्षौरं बांधवानां ससुंडनम् क्रियाकर्तुः कृतस्यापि पुनर्मुंडनमाचरेत् ३९ मिष्टान्नैर्भोजयेदेकं दिनेषु-
दशसकृद्विजम् प्रार्थयेत्प्रेतमुक्तिं च हरिं ध्यात्वा कृतांजलिः ४० अतसीपुष्पसंकाशपीतवाससमच्युतम् येनम-
स्यंतिगोविंदं न तेषां विद्यते भयम् ४१ अनादिनिधनो देवः शंखचक्रगदाधरः अक्षयः पुंडरीकाक्षप्रेतमोक्षप्रदो भव
४२ इति संप्रार्थनामंत्रं श्राद्धान्ते प्रत्यहं पठेत् स्नात्वा गत्वा गृहे दत्त्वा गोत्रासंभोजनं चरेत् ४३ इति श्रीगरुडपुरा-
णोत्तरोत्तरे दशगात्रविधिनिरूपणो नामैकादशोऽध्यायः ११ गरुड उवाच एकादशदिनस्यापि विधिं ब्रूहि सर-
श्वर वृषोत्सर्गविधानं च वद मे जगदीश्वर १ श्रीभगवानुवाच एकादशाह्निगंतव्यं प्रातरे वज्रलाशये और्ध्वदे-
हिक्रिया सर्वा करणीया प्रयत्नतः २ निमंत्रयेद्ब्राह्मणांश्च देवशास्त्रपरायणान् प्रार्थयेत्प्रेतमुक्तिं च नमस्कृत्य कृतां-
जलिः ३ ४ हे पुंडरीकाक्ष देवः त्वं अनादिनिधनोऽसि अतो मोक्षप्रदो भवेति ४२ ४३ इति टीकायां एकादशोऽध्यायः

११ कृत्यमेकादशाहस्य लक्षणानि वृषस्य च तदुत्सर्गफलं चैव द्वादशे प्राह माधवः १ १ २ ३ ४ ५

५७

५७

४

५

६

७

८

९

१०

११

१२

१३

उपशुक्ततस्य शरीरलग्नम् तदी-

स्नानसंध्यादिकं कृत्वा स्थाचार्योऽपिशुचिर्भवेत् विधानं विधिबुक्त्या देकादशदिनोचितम् ४ अमंत्रं कारयेच्छ्राद्ध-
शाऽहं नाम गोत्रतः एकादशोऽहिप्रेतस्य दद्यात्पिंडं समंत्रकम् ५ सौवर्णं कारयेद्विष्णुं ब्रह्माणं रीप्यकं तथा रुद्रं ताम्रम-
यं कार्यं यमं लोहमयं रवग ६ पश्चिमे विष्णुकलशं गंगोदकसमन्वितम् तस्योपरि न्यसेद्विष्णुं पीतवस्त्रेण वेष्टित-
म् ७ पूर्वे तु ब्रह्मकलशं क्षीरोदकसमन्वितम् ब्रह्माणं स्थापयेत्तत्र श्वेतवस्त्रेण वेष्टितम् ८ उत्तरस्यां रुद्रकुं-
भं पूरितं मधुसर्पिषा श्रीरुद्रं स्थापयेत्तत्र रक्तवस्त्रेण वेष्टितम् ९ दक्षिणस्यां यमघटमिंद्रोदकसमन्वितम् रुष्ण-
वस्त्रेण संवेष्ट्य तस्योपरि यमं न्यसेत् १० मध्ये तु मंडलं कृत्वा स्थापयेत् कौशिकं सतः दक्षिणाग्निमुखी भूत्वाऽप-
सव्येन च तर्पयेत् ११ विष्णुं विधिं शिवं धर्मं वेदमंत्रैश्च तर्पयेत् होमं कृत्वा चरेत्पश्चाच्छ्राद्धं दशघटादिकम् १२
गोदानं च ततो दद्यात्पितृणां तारणाय वै गौरेषा हि मया दत्ता प्रीतये तैः सुक्तमाधव १३ उपशुक्तं तु तस्यासीद्ब्रह्मभूषण-
वाहनम् घृतपूर्णं कांस्यपात्रं सप्तधान्यं तदीप्सितम् १४ पितंतस्य वाञ्छितं च एतद्ब्रह्मादिसर्वं १४ ५ ५

१५ प्रेतस्यशय्यायादानविधिमाह प्रक्षाल्येतिचतुर्भिः १६ १७ १८ १९ २० २१ ब्राह्मणादिवर्णनामसाधारणवृष-

तिलाद्यष्टमहादानमंतकालेनचेत्कृतम् शय्यासमीपेधृतैतद्दानंतस्याःप्रदापयेत् १५ प्रक्षाल्यविप्रचरणौपूजयेदंबरादिभिः सिद्धान्तस्यदातव्यंमौदकाःपूपकापयः १६ स्थापयेत्युरुषंहेमंशय्योपरितदासूतः पूजयित्वा प्रदातव्यामृतशय्यायथोदिता १७ प्रेतस्यप्रतिमायुक्तासर्वोपकरणैर्वृता प्रेतशय्यामयात्सेषातुभ्यंविप्रनिवेदिता १८ इत्याचार्यायदातव्याब्राह्मणायकुटुंबिने ततःप्रदक्षिणीकृत्यप्रणिपत्यविसर्जयेत् १९ एवंशय्याप्रदानेनश्राद्धेननवकादिना वृषोत्सर्गविधानेनप्रेतोयातिपरांगतिम् २० एकादशेऽद्विविधिनावृषोत्सर्गसमाचरेत् हीनांगरोहिणंबालंत्यत्स्काकुर्यात्सलक्षणम् २१ रक्ताक्षःपिंगलोयस्करक्तःशृंगेगलेखुरे श्वेतोदरःकृष्णापृष्ठो ब्राह्मणस्यविधीयते २२ कृष्णधवणोर्योरक्तः क्षत्रियस्यविधीयते पीतवर्णश्चवैश्यस्यकृष्णःशूद्रस्यशस्यते २३

स्यलक्षणान्याह रक्ताक्षइतिहाभ्याम् २२ शस्यते विहितोभवति २३

सर्ववर्णसाधारणं वृषं कथयति यइत्यादिषड्भिः २४ पंचप्रकारं नीलवृषं दर्शयति किंतूक्तलक्षणस्यैवेत्याह चरणाइति गोपतेः वृषस्य-
२५ २६ २७ २८ २९ उक्तलक्षणो वृषो गृहे न धार्यः तं भारवाहकं न कुर्यादित्यर्थः यथा कपिलागौ ब्राह्मि

यस्तु सर्वांगपिंगः स्यात् श्वेतः पुच्छे पदेषु च सपिंगो वृष इत्याहुः पितृणां प्रीतिवर्धनः २४ चरणास्तु मुरवं पुच्छं य-
स्य श्वेतानि गोपतेः लाक्षारससवर्णो यस्तु नीलमिति कीर्तितम् २५ लोहितो यस्तु वर्णेन मुरवे पुच्छे च पांडुरः
पिंगः खुरविषाणाभ्यां रक्तनीलो निगद्यते २६ सर्वांगेष्वेकवर्णो यः पिंगः पुच्छे खुरेषु यः तं नीलपिंगमित्याहुः पूर्वं
जोद्धारकारकम् २७ पारावतसवर्णस्तु ललाटे तिलकान्वितः तं वक्षुर्नीलमित्याहुः पूर्णं सर्वांगशोभनम् २८
नीलः सर्वशरीरेषु रक्तश्चूनयनद्वये तमप्याहुर्महानीलं नीलः पंचविधः स्मृतः २९ अवश्यमेव मोक्तव्यो न सधा-
यो गृहे भवेत् तदर्थं मेषाच्चरति लोके गाथापुरातनी ३०

णातिरिक्तवर्णैर्गृहे धार्या न भवति किंतु दातव्या एव तथैवायमप्यवश्यं मोक्तव्य एवेति तदर्थं एतस्मिन्नेवार्थे पुरातनी सर्वशास्त्रप्रसिद्धा
गाथास्मृतिश्चरति लोके भ्रिच्वातिं याति ३०

तामेवाह इष्टव्यावाञ्छितव्याः ममबहवःपुत्राःसंख्यतीच्छाकर्तव्येत्यर्थः नत्किमर्थमितिचेत्तत्राह यदीति बहुष्वेकोपिगयांगच्छेत् एकः
गौरीमष्टवर्षांकन्यांच नीलमुक्तलक्षणमोचयेदितिहेतोः एकएवेचेत्तदाष्टहकार्यएवव्ययोभवेत् तस्यगयादिपितृमुक्तिरूपेव सराभावादि-

इष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांग्रजेत् गौरींविवाहयेत्कन्यांनीलंवाष्टषमुत्सृजेत् ३१. सएवपुत्रोमंतव्योवृषोत्स-
र्गंतुयश्चरेत् गयायांश्राद्धदाताचयोऽन्योविष्टासमःकिल ३२ शौरवादिषुयेकेचित्पच्यंतेयस्यपूर्वजाः वृषोत्सर्गे-
णातान्सर्वान्तारयेदेकविंशतिं ३३ वृषोत्सर्गेकिलेच्छंतिपितरःस्वर्गताअपि अस्मद्वंशेःकृतःकोऽपिवृषोत्सर्गेकरिष्यति
३४ तदुत्सर्गाद्यंसर्वेयास्यामःपरमांगतिम् सर्वयज्ञेषुचास्माकंवृषयज्ञोहिमुक्तिदः ३५ तस्मात्पितृविमुक्त्यर्थंवृष-
यज्ञंसमाचरेत् यथोक्तेनविधानेनकुर्यात्सर्वप्रयत्नतः ३६ ग्रहाणांस्थापनंकृत्वातत्तन्मंत्रैश्चपूजनम् होमंकुर्याद्यथा
शास्त्रंपूजयेद्वृषमातरः ३७ वत्सवत्सींसमानाथ्यवन्धीयात्कंकणंतयोः वैवात्येनविधानेनस्तंभमारोपयेत्तदा ३८

तिभावः ३१ अन्यःवृषोत्सर्गाद्यकर्ताइत्यकरणेऽपमानोक्तिः ३२ करणेतुकेवलंपितुरेव मुक्तिर्नाकिंतु सर्वपितृणामेवेत्याह शौरवादिष्विति ३३ स्वर्गताः
स्वर्गे स्थिता अपि इच्छंति परमगतिप्राप्त्यर्थं ३४ ३५ सर्वप्रयत्नतः यदि देशेनास्ति तदा देशोत्तरादप्यानीयकर्तव्य एवेत्यर्थः ३६ विधानमाह ग्रहाणामि-

२१ ४१ यमइतिपुत्रप्याह माहृषरुषाह मवतात उत्सगस्त्यागएवप्रदानमयाद ततवात वामपदानतनतारयस्य ममपत्नानातशषः ४१ ४२

स्नापयेच्चवृषवत्सीरुद्रकुम्भोदकेनच गंधमाल्यैश्चसंपूज्यकारयेच्चप्रदक्षिणाम् ३९ त्रिशूलंदक्षिणेपार्श्वेवामेचक्रंप्रदा-
पयेत् तंविमुच्यांजलिंबध्वापदेन्मंत्रमिमंस्रतः ४० धर्मस्त्ववृषरूपेणब्रह्मणानिर्मितःपुरा तवोत्सर्गप्रदानेनतारयस्य
भवाणवात् ४१ इतिमंत्रान्ममस्कृत्यवत्सवत्सींसमुत्सृजेत् वरदोऽहंसदातस्यप्रेतमोक्षंददामिच ४२ तस्मादेषप्रकर्त्त-
व्यस्तत्फलंजीवतोभवेत् अपुत्रस्तस्वयंकृत्वास्वरव्यातिपरांगतिम् ४३ कार्तिकादोश्रभेमासेचोत्तरायणगेरुवो
श्रुकूपक्षेऽथवाकृष्णोद्वादश्यादितिथौतथा ४४ ग्रहणद्वितयेचैवपुण्यतीर्थेऽयनद्वये विषुवद्वितयेचापिवृषोत्स-
र्गसमाचरेत् ४५ श्रुभलग्रमुहूर्त्तेचशुचौदेशेसमाहितः ब्राह्मणंतुसमाह्वयविधिज्ञंश्रुभलक्षणम् ४६ जपेर्होमैस्त-
थादानैःप्रकुर्याद्देहशोधनम् पूर्ववत्सकलंकृत्यंकुर्याद्धोमादिलक्षणम् ४७ शालिग्रामंचसंस्थाप्यवेष्णवंश्राद्धमाच-
रेत् आत्मश्चाद्धंततःकुर्याद्दिद्यादानंदिजन्मने ४८

मृतस्यपुत्रहस्तेनसत्फलंभवति तदेवजीवस्यस्वहस्तरुतेनाप्य-

स्ति ४३ अतस्त्वदिधानमप्याह कार्तिकादावितिपंचभिःविषुवद्वितयेमेषतुलासंक्रांतिदिने ४४ ४५ ४६ ४७ ४८

सपुत्री-
६०

४९ ५० सर्वपापानां प्रायश्चित्तरूपमप्येतदेवेत्याह बाल्येति द्वाभ्याम् ५१ ५२ ५३ बहुतरङ्गकृतश्च षोडशकृतया सौभाग्यवत्याः
सपुत्रायाः स्त्रियश्चनकुर्यादित्याह पतीति किंच पतिपुत्रवर्तात्यनेनैव विधक्याश्चकुर्यादित्यवगम्यते तथापि वृषयज्ञसमाचरेदित्यादिव

एवंयः कुरुते पक्षिन्नुपुत्रश्चापि पुत्रवान् सर्वकामफलं तस्य वृषोत्सर्गान् प्रजायते ४९ अग्निहोत्रादिभिर्यज्ञैर्दानैश्च
विविधैरपि नतांगतिमवाप्नोति वृषोत्सर्गेणयांलभेत् ५० बाल्यकौमार्यौ गण्डेयो वच्चेवा र्द्धकैकृतम् यत्पापं त-
द्विनश्ये त वृषोत्सर्गान्नसंशयः ५१ मित्रद्रोही कृतप्रश्चक्ररापो गुरुतल्पगः ब्रह्महाहेमहारी च वृषोत्सर्गात्प्र-
मुच्यते ५२ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वृषयज्ञसमाचरेत् वृषोत्सर्गसमं पुण्यं नास्ति ताक्ष्यं जगच्च ये ५३
पतिपुत्रवती नारी द्वयोरये मृतायदि वृषोत्सर्गेनैव कुर्याद्दद्याद्वा च पयस्विनीम् ५४

चनादृषोत्सर्गस्यापि यज्ञमयत्नात्तस्मिन् स्त्रीशूद्राणामधिकार एवेति क्वचित् अतोऽत्र देशकुलपरंपरागतधर्मात्सारेण कर्तव्यम् ५४

अ-
१२

५०

एवं वृषोत्सर्गं निरूप्य मलिनादिषोडशत्रयमाह स्थाने इत्यादियावदध्यायसमाप्ति ५५ ५६ ५७ ५८ ५९

वृषभं वाहयेद्यस्तस्केधेष्टृष्टेचरवेचर सपतेन्नरकेघारेयावदाभूतसंपुवम् ५५ वृषभं तीर्णयेद्यस्तनिर्द्वयोसुष्टि-
यष्टिभिः सनरः कल्पयन्तं भुजतयमयातनाम् ५६ एवं कृत्वा वृषोत्सर्गं कुर्यात्श्चाद्द्वानिषोडश सपिंडीकरणं
दर्वाकृतदहं कथयामिते ५७ स्थाने द्वारेऽर्धमार्गे च चितायां शवहस्तके अस्थिसंचयने षष्टोदशपिंडादशान्धि-
काः ५८ मलिनं षोडशं चैतत्प्रथमं परिकीर्तितम् अन्यच्च षोडशं मध्यद्वितीयं कथयामिते ५९ प्रथमं विष्णावे-
दद्याद्द्वितीयं श्रीशिवाय च याम्याय परिवाराय तृतीयं पिंडमुत्सृजेत् ६० चतुर्थे सोमराजाय हव्यवाहाय पंचम-
म् कव्यवाहाय षष्ठं च दद्यात्कालाय सप्तमम् ६१ रुद्राय चाष्टमं दद्यान्नवमं पुरुषाय च प्रेताय दशमं चैवैकाद-
शं विष्णावे नमः ६२ द्वादशं ब्रह्मणे दद्याद्द्विष्णावे च त्रयोदशम् चतुर्दशं शिवायैव यस्माद्यदशपंचकम् ६३

६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९

६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० संपरेतस्य मृतस्य और्ध्वदैहिकं लोकांतरोपयोगि पिंडदानादिकं क्षयाहं चर्षिकं तथान्य

दद्यात्तत्पुरुषायैव पिंडं षोडशकं रवग मध्यं षोडशकं ग्राहुरेतत्तत्त्वविदो जनाः ६४ द्वादशप्रतिमासेषु पाक्षिकं च
त्रिपाक्षिकम् न्यूनषाष्मासिकं पिंडं दद्यात्स्यूनाब्दिकं तथा ६५ उत्तमं षोडशं चैतन्मया ते परिकीर्तितम् अपयि-
त्वाचरुं तास्य कुर्यादिकादशो हनि ६६ चत्वारिंशत्तथैवाष्टौ श्रेतत्त्वनाशनम् यस्य जातं विधानेन स भवेत् पितृपंक्ति-
भाक् ६७ पितृपंक्तिप्रवेशार्थं कारयेत् षोडशत्रयम् एतत् श्राद्धविहीनश्चेत्प्रेता भवति सुस्थिरम् ६८ याव-
त्नदीयते श्राद्धं षोडशत्रयसंज्ञकम् स्वदत्तं परदत्तं च तावन्नैवोपतिष्ठते ६९ तस्मात्पुत्रेण कर्तव्यं विधिना षो-
डशत्रयम् भर्तुर्वा कुरुते पत्नी तस्य श्रेयो ह्यनंतकम् ७० संपरेतस्य यापत्यः कुरुते चोर्ध्वदैहिकम् क्षयाहं
पाक्षिकं श्राद्धं सासतीत्युच्यते मया ७१ उपकाराय सा भर्तुर्जीवित्येषा पतिव्रता जीवितं सफलं तस्या या मृतं स्ता-
मिनं भजेत् ७२ स्मृतिः मासपक्षतिथिस्पष्टे यो यस्मिन् म्रियते हनि प्रत्यब्दं तु तथा मृतं क्षयाहं तस्य तं विदुः पाक्षिकं तु भाशिनो-

मासिकन्यायांगतं वानगते रवौ कृष्णपक्षं कृतं श्राद्धं पाक्षिकं तद्विधीयते इति यापत्नी कुरुते साऽपि साती एव ७१ ७२ ७३

ननुप्रारब्धवशनवत्यादाभमृतानानाशयणबालायाक्रयामासदाभवात् अतस्तामेवकुर्यात् सर्पान्मृतानांचसर्पपूजनं कर्तव्यमित्याह ७३-
थेत्यादिषड्विः अथशब्दोविधानांतरे प्रमादेन अनवधानेन संस्कारप्रमुखंदाहादिकं सर्वं पूर्वोक्तं कर्म ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ एवमिति आहं

अथ कश्चित् प्रमादेन स्त्रियते वह्निवारिभिः संस्कारप्रमुखं कर्म सर्वं कुर्याद्यथाविधि ७३ प्रमादादिच्छया वापि नागा द्वा-
स्त्रियते यदि पक्षयोरुभयोर्नागपंचमीषु प्रपूजयेत् ७४ कुर्यात्पिष्टमर्यालेखनागभोगाकृतिं भ्रुवि अर्चयेत्तांसि
तैः पुष्यैः सुगंधैश्चंदनेन च ७५ प्रदद्यात्पदापौचतं डुलांश्चतिलानक्षिपेत् आमपिष्टं चने वेद्यं क्षीरं च विनिवेदयेत्
७६ सोवर्णशक्तितो नागंगां च दद्याद्द्विजन्मने कृतांजलिस्ततो ब्रूयात्प्रायतानागरा इति ७७ पुनस्तथा प्रकुर्यात्-
नारायणबलि क्रियाम् तया लभते स्वर्गसंमुख्यं तसर्वपातकैः ७८ एवं सर्वक्रियां कृत्वा घटं सान्मंजलान्विताम् द-
द्यादाब्दं यथा संख्यान्पिंडान् वासजलान् क्रमात् ७९ एवमेकादशैकृत्वा कुर्यात्सापिंडानंततः शय्यापदानां दानं च का-
रयेत्सूतके गते ८० इति ऋगं एकादशविधि निरू० द्वादशोऽध्यायः १२ आअब्दं इति छेदः अब्दपर्यंतमित्यर्थः प्रत्यहंपटंदद्यादिति वा-

अथ वा यथा संख्यान्पिंडान् वासजलान् क्रमात् क्रमात्पाक्षिकस्य पंचदशमासिकस्य त्रिंशत्पुनः सार्द्धं मासिकस्य पंचदश इत्यादि
क्रमेणैवैकादशोऽग्निपिंडानं वदद्यादित्यर्थः ७९ ८० इति टीकायां द्वादशोऽध्यायः १२

गन्धुन्दी-
६२

सपिंडीस्वरशय्यायाः पदानां दानमवच तत्सामग्रीफलं तेषां हरिः प्राह त्रयोदशं १ तेषां शय्यादीनां महिमां दानफलं ब्रूहीति १ यया सपिंडनादिक्रिय-
या २ पिता महाएव शिवादयः वस रुद्रादित्यस्वरूपास्तेषु ३ ४ ५ विप्रस्यैतद्वादशाहं राजन्यस्याप्यशौचकम् इति विष्णुपुराणवचनाद्ब्राह्मणस्य

अ-
१३

गरुड उवाच सपिंडनविधिं ब्रूहि सूतकस्य च निर्णयम् शय्यापदानां सामग्रीं तेषां च महिमां प्रभो १ श्रीभगवानुवाच
श्रुणु ताक्ष्यं प्रवक्ष्यामि सपिंड्याद्यस्विलां क्रियाम् प्रेतनामपरित्यज्य यया पितृगणे विशेत् २ नपिंडो मिलितो येषां पि-
ता महाशिवादिषु नोपतिष्ठति दानानि पुत्रैर्दानान्यनेकधा ३ अशुद्धः स्यात्सदापुत्रो न शक्यति कदाचन सूतकं न नि-
वर्त्तत सपिंडीकरणं विना ४ तस्मात्पुत्रेण कर्त्तव्यं सूतकान्ते सपिंडनम् सूतकान्ते प्रवक्ष्यामि सर्वेषां च यथोचितम् ५
ब्राह्मणस्तदशाहेन क्षत्रियो द्वादशं हनि वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शक्यति ६ दशाहेन सपिंडास्तु शक्यति प्रे-
तसूतके त्रिरात्रेण सकुल्यास्तस्नात्वा शक्यति गोत्रजाः ७ चतुर्थे दशरात्रं स्यात्षण्णिशाः पुंसि पंचमे षष्ठे चतुरहः प्रो-
क्तसप्तमे च दिनत्रयम् ८ पिद्वादशाहं सूतकम् ६ सपिंडाश्चतुः पुरुषावधयः सकुल्याः सप्तपुरुषावधयः गोत्रजाः दशपुरुषावधयः ७

६२

एतदेव विशेषेण निरूपयति चतुर्थे पुंसि वृद्धप्रपितामहकुलोत्पन्ने सपिंडे पुरुषे दशरात्रं सूतकम् पुंसि सूतकं चेति सर्वत्रैवं योज्यम् ८ ७

९ अहर्निशं दशदिनमध्ये एव १० दशाहे अतिक्रान्ते व्यतीते सति संवत्सरात्प्राक्त्रिरात्रं सूतकम् दशाहमिति सपिंडीपर्यंतं ज्ञातव्यं तां विनासं ध्या-
वंदनादीनामनधिकारात् ११ ननु प्रथमसूतके देवाद्द्वितीये आगते सति किं कर्तव्यमित्यत आह आद्येति चतुर्भागस्य त्रिभिर्दिनेरेको विभागः शु-
द्धिश्चाद्यभागद्वयं तत्र प्राङ्मृतस्य षट्दिनमध्ये द्वितीये मृते सति आद्येन सहैव द्वितीयस्यापि दशगात्रादिकं सपिंडनं च कर्तव्यं षट्दिनाद्धर्मम्

अष्टमे दिनमेकं तु नवमे प्रहरद्वयम् दशमे स्नानमात्रं हि मृतकं जन्मसूतकं ९ देशान्तरगतः कश्चित् शृणुयाद्यो ह्यह-
र्निशम् यच्छेषे दशरात्रस्य तावदेवा शतचिर्भवेत् १० अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशतचिर्भवेत् संवत्सरे व्यतीते तु-
स्नानमात्राद्द्विशुद्धयति ११ आद्यभागाद्द्वयं यावन्मृतकस्य च सूतके द्वितीये पतिते चाद्यासूतकाच्छुद्धिरिष्यते १२ आ-
दंतजननात्सद्य आचौलान्तैश्चिकीष्मता त्रिरात्रमात्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम् १३ आजन्मनस्तौ चोलांतयत्र कन्या
विपद्यते सद्यः शौचं भवेत्तत्र सर्ववर्णेषु नित्यशः १४

तेन सद्यस्य सपिंडनादिकमिति तात्पर्यार्थः १२ आदंतजननादंतोद्भवात्प्राक्सद्यः
स्नानमात्राच्छुद्धिः चूडाकरणादाचूडात्प्राक्नेशिकी एकरात्रेण शुद्धिः आव्रतादेशाद्दूतबंधनात्प्राक्त्रिरात्रं सूतकम् अतः परं उपवीतसंस्कारादनं-
तरम् १३ कन्यानां सूतकमाह चोलांतं सप्तविंशतिमासपर्यंतं यत्र यदा विपद्यते स्त्रियते १४ ७ ७ ७

वाग्दानाद्यागेकदिनं सूतकं अतः परं वाक्प्रदानादनंतरं प्रवृद्धानां वयसाधिकानां च त्रिरात्रं चंति वाक्प्रदानं नाम भाषायां सगार्ह्यं च्यते १५. गतदेव-
विरुणोति वागिति उभयतः पितुर्वरस्यापि त्रिदिनं दत्तानां विवाहितानां भर्तुर्गृहे एव न तु पितुः १६. तासां मातृणामेव यावन्मासस्थिता गभास्तावदि

ततो वाग्दानपर्यंतं यावदेकाहमेव हि अतः परं प्रवृद्धानां त्रिरात्रमिति निश्चयः १५. वाक्प्रदाने कृते तत्र जेयं चोभयतरस्य-
हम् पितुर्वरस्य च ततो दत्तानां भर्तुरेव हि १६. षण्मासाभ्यंतरे यावद्गर्भस्त्रावो भवेद्यदि तदा माससमैस्तासां दिवसैः
शुद्धिरिष्यते १७. अत ऊर्ध्वं स्वजात्कृत्वा शौचं तासु विद्यते सद्यः शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सति १८. सर्वेषामे-
व वर्णानां सूतके सूतकेपि वा दशाहाच्छुद्धिरित्येष कलौ शास्त्रस्य निश्चयः १९. आशीर्वादे देवपूजां प्रत्युत्थानाभिवंदन-
म् पर्यंकेशयनं स्पर्शनं कुर्यान्मृतसूतके २०. संध्यादानं जपं होमं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ब्रह्मभोज्यं व्रतं नैव कर्तव्यं मृतसू-
तके २१

नानिसूतकमिति वचनात् १७. तासु मातृष्वेव न तु पित्रादिषु १८. सामान्यमुक्त्वा विशेषशास्त्रमाह सर्वेषामिति सामान्यशा-
स्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेदिति विशेषस्यैव प्रामाण्यात् १९. सूतकप्रयोजनमाह संध्येति त्रिभिः २०. २१. ७. ७. ७.

२२ व्रतिनः ब्रह्मचारिणः तेन गुरुशुश्रूषानत्याज्या इति यद्वा चांद्रायणादिमहाव्रतयुक्तस्य तेनापि व्रतभंगो न कर्तव्यश्चेति भावः मंत्रपूतस्य म-
हामंत्रजपैः सदापि व्रतस्य जपत्यागो नोचित इति साधिकस्य हवनस्यावश्यकत्वात् ब्रह्मनिष्ठस्य गृहस्थस्यापि तस्यातिवर्णाश्रमिताद्वर्णाश्रमो-
चितं सूतकं नास्त्येव जन्ममरणयोरवास्तवत्वाच्चेति यतिनः संन्यासिनस्तस्यापि लोकेषणायाव्युत्थितत्वात् राज्ञामूर्धाभिषिक्तानां दानं याव्य-

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं सूतकेयः समाचरेत् तस्य पूर्वकृतं नित्यादिकं कर्म विनश्यति २२ व्रतिनो मंत्रपूतस्य साधिक-
स्य द्विजस्य च ब्रह्मनिष्ठस्य यतिनो न हिराज्ञानं च सूतकम् २३ विवाहोत्सवयज्ञेषु जाते च मृतसूतके तस्य पूर्वकृतं चान्नं
भोज्यं तन्मनुरब्रवीत् २४ सूतके यस्तु गृह्णाति तदज्ञानान्नदोषभाक् दाता दोषमवाप्नोति याचका यददन्नपि २५
प्रच्छाद्य सूतके यस्तु ददत्यन्नं द्विजाय च ज्ञात्वा गृह्णाति ये विप्रादोषभाजस्त एव हि २६

मेवेति भावः २३ तस्य सूतकस्य प्राक्पूर्वं

कृतसिद्धान्तं पक्वान्तु भोज्यं भोजनार्हमेव पश्चात्कृतं नेति २४ तदज्ञानान्नस्य सूतकस्य अज्ञानाद्गृह्णाति सूतके कथिते पियो याचते
तस्मै ददन् दाता दोषभाक् न भवतीत्यर्थः २५ दाता दोषमवाप्नोत्येव विवृणोति प्रच्छाद्यसंगोप्य २६

७

७

तस्मात्सूतकंसपिंडनं विना नापयाति तदपसरणं विना च दानादानयोरनधिकारादिति हेतोः सपिंडनं कुर्यादिति सपिंडनात्साकृत्प्रेतैः पिता २७
मुनिमतोक्तसपिंडनकालं प्रदर्शयति द्वादशाह इति २८ मुनिमतं निराकृत्य युगान्तरूपं कथयति मयति २९ मुनिमते बहून् दोषान् प्रदर्शयति

तस्मात्सूतकश्चुद्धार्थं पितुः कुर्यात्सपिंडनम् ततः पितृगणैः सार्धं पितृलोकं संगच्छति २७ द्वादशाहे त्रिपक्षे वाष-
णमासे वत्सरे पित्रा सपिंडीकरणं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः २८ मया तु प्रोच्यते तास्य शास्त्रधर्मानुसारतः च-
तुर्णामेव वर्णानां द्वादशाहे सपिंडनम् २९ अनित्यात्कलिधर्माणां पुंसां चैवायुषः क्षयात् अस्थिरत्वाच्छरीरस्य
द्वादशाहे प्रशस्यते ३० व्रतबंधोत्सवादीनि व्रतस्योद्यापनानि च विवाहादिभवे चैव मृते च गृहमेधिनि ३१
भिक्षुभिः क्षान् गृह्णाति हंतकारो न गृह्यते नित्यं नैमित्तिकं लुप्ये घ्रावत्पिंडनमैलितम् ३२ कर्मलोपात्प्रत्यवायी
भवेत्तस्मात्सपिंडनम् निरधिकः सायिको वा द्वादशाहे समाचरेत् ३३ स्वमतं द्रष्टव्यं अनित्यादिति पंचभिः कलिधर्माणा-

मनित्यत्वमेवाह पुंसामित्यादि ३० व्रतबंधः उपवीतसंस्कारः उत्सवः यज्ञादीनां आदिशब्देन हौलिकादीनामपि व्रतस्य कार्तिका दं व्रतमात्रस्य आदीनि
द्विरागमनादीन्यपि गृहमेधिनि रद्धे मृते सति ३१ भिक्षुः संन्यासी हंतकारः वैश्वदेवमकुर्वतां पंचसूना निवर्तकान् विभागः ३२ प्रत्यवायी दोषभागभवेत्

३४ अतः द्वादशाहस्यावश्यकत्वाद्धेतोः मृतस्थानंगोमयेनोपलिप्यसपिंडनंकारयेत् ३५ आपः उपस्पृशेत् हस्तोपक्षाल्यान्वमेत् ३६

यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलम् तत्फलं समवाप्नोति द्वादशाहे सपिंडनात् ३४ अतः स्नात्वा मृतस्थाने गोमयेनोपलिपिते शास्त्रोक्तेन विधानेन सपिंडीकारयेत्कृतः ३५ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैर्विश्वेदेवांश्च पूजयेत् कुपित्रे विकिरंदत्वापुनरापरुपस्पृशेत् ३६ दद्यात्पितामहादीनां त्रीन्पिंडांश्च यथाक्रमम् वसुरुद्राकरूपाणां चतुर्थं मृतकस्य च ३७ चंदनेः कलसीपत्रैर्धूपैर्दीपैः स्रग्भोजनैः सुखवासैः सुवस्त्रैश्च दक्षिणाग्निश्च पूजयेत् ३८ प्रेतपिंडं त्रिधा कृत्वा सुवर्णस्य शलाकया पितामहादिपिंडेषु मेलयेत्तत्पृथक् पृथक् ३९ पितामह्यासमं मातुः पितामहसमं पितुः सपिंडीकरणं कुर्यादिति ताक्ष्यमतं मम् ४० मृतपितरियस्याथ विद्यते च पितामहः तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः तेभ्यश्च पैतृकं पिंडं मेलयेत्तत्रिधा कृतम् ४१

३७ ३८ ३९ पितुः पिंडस्य पितामहादिपिंडैः सह एकीकरणं सपिंडीकरणमिति ४० अथशब्दो विधानांतरं पूर्वसुवर्णशलाकया त्रिधा कृतं तं पैतृकं पितुः पिंडं तेभ्यः प्रपितामहादित्रिभिः पिंडैः सह मेलयेदिति ४१

गणपुत्री
६५

अग्नेपितामहाः पूर्वमातरि प्रशांतायां सत्यां पैतृकवत्प्रपितामहादीनां त्रयः पिंडान्दत्तानैः सह मातुः पिंडं मेलयेदिति ४२ पक्षान्तरमाह य-
दिति तयोः मातापित्रोः पितामह रूपेण पितुः पिंडं लक्ष्यां मातुश्चेति ४३ स्त्रियक्रियाकरणे पत्युरप्यधिकारोस्तीत्याह अपुत्रेति मनांतरं
निराकरोति भर्त्रेति भर्त्रास्वकांतेन सह न तु सपिंडनं योम्यं भवति अर्धंगित्वात् ४४ दायेतावपतिश्च दंपती जायादयितयोर्जदंभावो भवतः

मातर्यग्ने प्रशांतायां विद्यते च पितामही तदा मातृकश्चाद्धेपि कुर्यात्पैतृकवद्विधिः ४२ यद्वा मयि महालक्ष्यां तयोः पिं-
डं च मेलयेत् ४३ अपुत्रायाः स्त्रियः कुर्यात्पतिः सापिंडनादिकम् श्वश्चादिभिः सह वास्याः सपिंडीकरणं भवेत् ४४
भर्त्रादिभिस्त्रिभिः कार्यं सपिंडीकरणं स्त्रियः नैतन्मम तं ताक्ष्यं पत्या सापिंड्यमर्हति ४५ एकां चितां समासूदौ-
दंपतीयदिकाश्चप नृणामंतरतः कृत्वा श्वशरादेस्तदाचरेत् ४६ एक एव सतः कुर्यादादौ पिंडादिकं पितुः तदूर्ध्वं
च प्रकुर्वीत सत्यास्मानं पुनश्चरेत् ४७

श्वशरादेः अंतरतः मध्ये तृणं कृत्वा तत्सत्याः सपिंडनं कुर्यादित्यन्वयः ४५ सत्याः स-
पिंडादिकं मपि एक एव सतः कुर्यान्नतु द्वितीयः ४६ विदेशे दशाह मध्ये जातायाः सत्याः श्वणादिदिनादवशेषदिनेषु दशरात्रं विधाय भ-
र्तुः सपिंडदिने सपिंडनादिकं कार्यं दशाहादनंतरं जातायास्तश्च वणादिना द्वादशे हनीति ४७

अ०
१३

६५

४८ ४९ ५० हंतकारप्रमाणमाह चत्वारिपुष्कलानिषोडशग्रासमात्रम् ५१ ५२ ऋगांसुशीलंगो ५३ ५४ सूत्रंरक्षासूत्रम् ५५ ऋ

हुताशंयासमारूढादशाहाभ्यंतरेसती तस्याभर्तुर्दिनेकार्यंशय्यादानंसपिंडनम् ४८ कृत्वासपिंडनंताक्षर्य-
प्रकुर्यात्पितृतपणाम् उदाहरेत्स्वधाकारंवेदमंत्रैःसमन्वितम् ४९ अतिथिंभोजयेत्पश्चाच्छंतकारंचसर्वदा ते-
नतृप्यंतिपितरोमुनयोदेवदानवाः ५१ ग्रासमात्राभवेद्दिक्षाचतुर्ग्रासंतुपुष्कलम् पुष्कलानिचत्वारिहंतकारो
विधीयते ५१ सपिंड्यांविप्रचरणोपूजयेच्चंद्रनाक्षतैः दानंतस्मैप्रदातव्यमक्षयतृप्तिहेतवे ५२ वर्षघृत्तिंघृ-
तंचान्नंस्वर्णंरजतंऋगाम् अश्वंगजरथंभूमिमाचार्यायप्रदापयेत् ५३ ततश्चपूजयेन्मंत्रैःस्वस्तिवाचनपू-
र्वकम् कुंकुमाक्षतनैवेद्यैर्ग्रहान्देवींविनायकम् ५४ आचार्यंस्ततःकुर्यादभिषेकंसमंत्रकम् बध्वासूत्रंकरे
दद्यान्मंत्रपूतांस्तथाक्षतान् ५५ ततश्चभोजयेद्विप्रान्निष्ठान्त्रैर्विधैःशुभैः दद्यात्सदक्षिणांतेभ्यःसजलान्चान्द्विषट्पटा
न् ५६

भिःसरसैः बहुशर्करायुक्तैरित्यर्थः सजलान्चान्जलपूर्णान् मोदकदक्षिणासहितान्द्विषट्पट् द्वादशघटान्द्वादशविप्रान्भोजयित्वातेभ्योदद्यादिति
५६

गणपती.
६६

द्विजभोजनादनंतरं वर्णैर्विप्रादिभिः वार्याद्याः क्रमात्सृष्टव्याः ततस्ते शुद्धोरभित्यन्वयः ब्राह्मणादिभिश्चतुर्वर्णैश्चत्वारिक्रमात्सृष्टव्यानीत्य-
र्थः ५७ अथसपिंडनानंतरं शय्यादानं निरूपयति एवमित्यादि ५८ ५९ शय्यां आसृतायां विचित्रवस्त्रेणाच्छादितायां भुविन्यसेत् स्थापये-
दिति तृतीयेनान्वयः कथं भूतां सारदारुमयीं भारसंवहनकाष्ठरचितां यद्वा साररूपोदारुर्विद्रुमस्तन्मयीवारम्यामिति विशेषणोक्तम्यतामेवा

अ०
१३

चार्यायुधप्रतोदस्कंदंस्तु द्विजभोजनात् सृष्टव्यानंतरं वर्णैः शुद्धोरंस्ते ततः क्रमात् ५७ एवंसपिंडनं कृत्वा क्रियावस्त्रा-
णिसंत्यजेत् शकृत्वावरधरो भूत्वा शय्यादानं प्रदापयेत् ५८ शय्यादानं प्रशंसति सर्वदेवाः सवासकाः तस्माच्छय्याप्रदा-
तव्यामरणे जीवितेऽपि वा ५९ सारदारुमयीं रम्यां स्रुचित्रैश्चित्रितां दृढाम् पट्टसूत्रैर्वितरितां हेमपत्रैरलंकृताम् ६०
हंसतूलीप्रतिच्छन्नां शकृत्वा शीर्षोपधानिकाम् प्रच्छादनपटीयुक्तां पुष्पगंधैः स्रुवासिताम् ६१

ह स्रुचित्रैर्मिति चितरितांसंयथितां लोहपत्रस्थाने हेमपत्रैरिति ६० हंसवदुज्ज्वलामृदुलाचयातूली अधः प्रस्तरणिकाभाषायां तु लाईचे-
ति तथा प्रतिच्छन्नां आच्छादितां शकृत्वा निस्कंदराणि शीर्षोपधानिकानि यस्यां भाषायां तद्विधा इति प्रच्छादनपटी तदच्छादकमुपरितनवस्त्रम् ६१

६६

दिव्यबंधैःभाषायांकसणाइति ६२ छत्रंचतुश्ररणसंल्लघ्नंरथस्थवत् रौष्यंरूप्यादिधातुमयंदीपालयंदीग्वरइतिभाषायां चामरंक्जनंआसनंकाष्ठमयंचौकीइतिभाषायांभाजनंजलपानपात्रं भृंगारंगडूक गडवीझारीतिभाषायांकरका अल्पघटाःकलशमितिकमंडलु

दिव्यबंधैःसुबद्धांचस्रविशालांस्रवप्रदाम् शय्यामेवंविधांकृत्वात्घास्तृतायांन्यसेद्भुवि ६२ छत्रंदीपालयंरौष्यं चामरासनभाजनम् भृंगारकरकादर्शंपंचवर्णावितानकम् ६३ शयनस्यभवेत्किंचिद्यच्चान्यदुपकारकम् तत्सर्वंपरितस्तस्याःस्वेस्वेस्थानेनियोजयेत् ६४ तस्यांसंस्थापयेद्द्वैमंहरिलक्ष्मीसमन्वितम् सर्वाभरणसंयुक्तमायुधांबरसंयुतम् ६५ स्त्रीणांचशयनेधृत्वाकज्जलालक्तुकुमम् वस्त्रंनूषादिकंयच्चसर्वमेवेप्रदापयेत् ६६ ततोविप्रंसपत्नीकंगंधपुष्पैरलंकृतम् कर्णागुलीयाभरणैःकंठसूत्रैश्चकांचनैः ६७ उष्णीषमुत्तरीयंचचोलंचपरिधायचस्थापयेत्करवशय्यायांलक्ष्मीनारायणाग्रतः ६८

र्वा आदर्शदर्पणं अन्यत्तांबूलपात्रादिउपहारकसामग्रींस्वेस्वेस्थानेइति छत्रम् पादेषुदीपालयंवामेचामरं शय्योपरिआसनंदक्षेभाजनं तदुपरिवितानंछत्रस्योपरिनियोजयेदिति ६३ ६४ ६५ स्त्रीणांसौभाग्यवतीनाम् ६६ कर्णागुलीयादिभिःदंपत्योराभरणानितैश्चालंकृतंविप्रम् स्थापयेदित्युत्तरेणान्वयः ६७ ६८ ७ ७

६९ ७० ममेयमितिजीनकरणे मरणे ममपितुरिति शेषः इयं शय्या प्रशून्या मयाममपित्रावा सहितैव भूयादित्यर्थः ७१ ७२ कोददातीति

कुंकुमैः पुष्पमालाभिर्हरित्कस्मीं समर्चयेत् पूजयेद्भोकपालांश्रग्रहान्देवीं विनायकम् ६९ उत्तराभिमुखो भूत्वा गृहीत्वा कु-
 सुमांजलिम् उच्चारयेदिमं मंत्रं विप्रस्य पुरतः स्थितः ७० यथा कृष्णा त्वदीयास्ति शय्या स्तीरो दसागरे तथा भूयादशु-
 न्येयं मम जन्मनि जन्मनि ७१ एवं पुष्पांजलिं विप्रे प्रतिमायां हरेः क्षिपेत् ततः सोपस्करां शय्यां दानं संकल्प्य पूर्वकम् ७२
 दद्याद्रतोपदेष्टे च गुरुवे ब्रह्मवादिने गृहाण ब्राह्मणेनां त्वं कोददातीति कीर्तयन् ७३ आंदोलयेद्द्विजलं दस्मीं हरिचशयन-
 स्थितम् ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्राणिपत्यविकर्जयेत् ७४ सर्वोपस्करणैर्युक्तां प्रदद्यादतिस्फुटं शय्यायां सरवस्तस्य-
 र्थं गृहं च विभवे सति ७५ जीवमानः स्वहस्तेन यदि शय्यां ददाति यः तज्जीवता वृषोत्सर्गं पर्वणीषु समाचरेत् ७६
 इयमेकस्य दातव्या बहूनां कदाचन सा विभक्त्या च विक्रीता दातारं पातयत्यधः ७७

दानाभिमानं न कुर्यादिति ७३ ७४ सर्वोपस्करणैर्युक्तं होचितं सर्ववस्तुभिः सहितं सरवस्तस्य र्थं सरवेन सति निर्द्रातदर्थं गृहं च दद्यादिति ७५ ७६

७८ ७९ आभूतसंपूर्णमहाप्रलयपर्यन्तं प्रलयेलीनोपिपुनः सृष्टिमयेतत्रैवोत्पद्य आनंकवर्जितःपीडारहितःस्वर्गेतिष्ठतीतिपूर्ववत्तस्मात्

पात्रेप्रदायशयनंवाञ्छितंफलमाप्नुयात् पिताचदातातनयःपरत्रेहचमोदते ७८ पुरंदरगृहेदिव्येसूर्येपुत्रालयेपिच
उपतिष्ठेत्संदहःशय्यादानप्रभावतः ७९ विमानवरमारूढःसेव्यमानोप्सरोगणैः आभूतसंपूर्णयावत्तिष्ठत्यातंक
वर्जितः ८० सर्वतीर्थेषुयत्पुण्यंसर्वपर्वदिनेषुच तेभ्यश्चाभ्यधिकंपुण्यंशय्यादानोद्भवंभवेत् ८१ एवंदत्त्वाकृतः
शय्यापददानंप्रदापयेत् तच्छुणुष्वमयाख्यातंयथावत्कथयामिते ८२ छत्रोपानहवस्त्राणिमुद्रिकाचकमंडलुः
आसनंपंचपात्राणिपदंपंचविधैस्मृतम् ८३ दंडेनताम्रपात्रेणत्यामान्नेभोजनैरपि अर्घयज्ञोपवीतैश्चपदंसंपूर्ण
तांब्रजेत् ८४ त्रयोदशपदानीत्यंयथाशक्त्याविधायच त्रयोदशेभ्योविश्रेभ्यःप्रदद्याद्वादशेहनि ८५ अनेनपद-
दानेनधार्मिकायांतिसद्गतिम् यममार्गगतानांचपददानंकरवप्रदम् ८६ आतपस्तत्रैरोद्रोदत्यतेयेनमानवः छ-
त्रदानेनसुखायाजायतेतस्यसूर्धनि ८७

तव्यम् ८० ८१ ८२ शय्यादानोत्तरंपददानंप्रदद्यादित्याह छत्रेति ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८

८८ पथियममार्गस्रख्वंनिस्तरतेभुंक्ते ८९ ९० ९१ ९२ पाथेयंपरलोकभोग्यं ९३ ९४ ९५ ननुउत्तमंपोडशंत्येतन्मथानेकथितंस्वग
 यपयित्वाचरुंताक्ष्यंकुर्यादेकादशोहनि इतिप्रागुक्तत्वादेकादशाहे कृतायामप्युत्तमपोडश्यांपुनःप्रतिमासंपिंडदानं चकिमर्थमितिचेत्तत्राह क

अतिकंदकसंकीर्णयिमलोकस्यवर्त्मनि अश्वारूढाश्चतेयांतिददंतेयच्छपानहौ ८८ शीतोष्णावातदुःखानितत्रघोराणि
 खेचर वस्त्रदानप्रभावेनस्रख्वंनिस्तरतेपथि ८९ यमदूतामहारौद्राःकरालाःकृष्णापिंगलाः नपीडयंतितंमार्गेषुद्रि-
 कायाःप्रदानतः ९० बहुधर्मसमाकीर्णनिर्वतितोयवर्जिते कमंडलुप्रदानेनतृषितःपिबतेजलम् ९१ मृतोद्देशेनयोद-
 द्यादुदपात्रंचताम्रजम् प्रपादनसहस्रस्ययत्फलंसोश्नुतेध्रुवम् आसनेभोजनेचैवदत्तेसम्यग्द्विजातये स्रख्वंनिभुंक्ते
 पाथेयंपथिगच्छन्नुशनैःशनैः ९३ एवंसपिंडनदिनेदत्त्वादानंविधानतः बहून्संभोजयेद्विप्रान्यश्चपाकादिकानपि ९४
 ततःसपिंडनादूर्ध्वमर्वाकसंवत्सरादपि प्रतिमासंप्रदातव्योजलकुंभःसपिंडकः ९५ कृतस्यकरणंनास्तिप्रेतकायादितेस्वग
 प्रेतार्थंतुपुनःकुर्यादक्षयत्सिहेतवे ९६

तस्येति अत्रकृतस्यकरणंनास्तीतिनिषेधस्तप्रेतकार्यंविनात्रतोद्यापनादिष्वेवप्रेता
 र्थंतुपुनःकरणेनतस्याक्षयत्सिर्भवतीतिहेतोः पुनरपिकुर्यादित्यर्थः ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

अतःमासिकादीनामावश्यकत्वादितिहेतोः विशेषाक्तपौर्णमास्यादितिथिषुपुरुषेऽमृतेऽसतिप्रथमंपाक्षिकविशेषंवक्ष्यामीति ९७ तमेवाह
 पौर्णमास्यामितिद्वाभ्याम् तिथिषुरिक्तास्यात्चतुर्थीतिस्वप्नेतस्यऽनिकापाक्षिकश्चाद्धतिथिः ९८ ९९ मासिकस्यविशेषमाह एकएवेति
 त्रिभिः मलमासेक्षयमासे रविं संक्रमहीनो यो मलमासोऽभिधीयते स एव तु द्विसंक्रातो क्षयमासोऽप्युदीरित इति यदिकार्तिकमार्गशीर्ष

अतो विशेषंवक्ष्यामिमासिकस्याद्धिकस्यच पाक्षिकस्यविशेषंचविशेषंतिथिषुमृते ९७ पौर्णमास्यांमृतोयस्तुचतु-
 र्थीतिस्वऽनिका चतुर्थ्यांमृतोयस्तुनवमीतस्यऽनिका ९८ नवम्यांमृतोयस्तुरिक्तातस्यचतुर्दशी इत्येवंपाक्षि-
 कंश्चाद्धंकुर्याद्विंशतिमेदिने ९९ एकएवयदा मासः संक्रांतिद्वयसंयुतः मासद्वयंगतंश्चाद्धंमलमासेहिशस्यते १००
 एकस्मिन्मासिमासो द्वौ यदि स्यातांतयो द्वयोः तावेवपक्षौताएवतिथयस्त्रिंशदेवहि १

योः क्षयमासांतंयानेसति कार्तिकसंबंधीनि मार्गशीर्षसंबंधीनि शानिश्चाद्धव्रतादीनिचयस्मिन्पक्षेयस्मिन्तिथौ यस्मिन्नपराण्हा-
 दिकालेविहितानितानिक्षयमासेतत्रतत्रैवकर्तव्यानीति १०० एकस्मिन्मासेमासद्वयंनिर्धारयतिताः पंचदशएवतिथयः उभौप-
 क्षौज्ञेयो ताः पंचदशएवत्रिंशत्तिथयोज्ञातव्याः १ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१

गन्तुरी.
६९

असंक्रांते अधिके मासे यदि द्वादशं वसति तदानुतस्मिन्नैव प्रथमाब्दिकं कर्तव्यम् २ ३ वार्षिकी प्रथमाब्दिकी ४ प्रतिसंवत्सरं द्वितीयाब्दि-
कादिकं तु मलमासे श्राद्धदिनस्य वंध्यत्वनिरासार्थं पितुरुद्देशेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा श्राद्धमासे सपिंडकं श्राद्धं कुर्यादिति ५ एवं उक्तप्रकारे-
ण ६ ७ गजच्छायायोगे कृतं श्राद्धं गजच्छायम् गजच्छाया कृष्णापक्षत्रयोदश्यां मघास्विंदुःकरे रविः यदा तदा गजच्छाया श्राद्धं पुण्यं

तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वो द्वितीयेऽर्द्धे तदुत्तरः मासाविति बुधैश्चित्त्यौ मलमासस्य मध्यगौ २ असंक्रांते च कर्तव्यं सपिंडीक-
रणं रवग तथैव मासिकं श्राद्धं वार्षिकं प्रथमं तथा ३ संवत्सरस्य मध्ये तु यदि स्यादधिमासिकः तदा त्रयोदशे मा-
सिक्रियाप्रेतस्य वार्षिकी ४ पिंडवर्ज्यमसंक्रांते संक्रांते पिंडसंयुतम् प्रतिसंवत्सरं श्राद्धमेवं मासद्वयेऽपि च ५
एवं संवत्सरे पूर्णे वार्षिकं श्राद्धमाचरेत् तस्मिन्नपि विशेषेण भोजनीयाद्भिजातयः ६ कुर्यात्संवत्सरादूर्ध्वं श्राद्धे पिंड-
त्रयं सदा एको द्विष्टं न कर्तव्यं तेन स्यात्पितृघातकः ७ तीर्थश्राद्धं गया श्राद्धं गजच्छायं च पैतृकम् अब्दमध्ये-
न कुर्यात्तत्र ग्रहणेन युगादिषु ८

रवाप्यते इति यद्वा पूर्वाभिमुखवस्थितस्य गजस्य छायायां दक्षिणाभिमुखो भूत्वा श्राद्धं कुर्यादि-
त्यपि केचित् युगादिषु युगादि तिथयो यथा माघपंचदशी कृष्णानभस्ये च त्रयोदशी तृतीयामाधवेशु क्लानवम्यूजे युगादय इति क्रमोऽत्र

अ-
१३

६९

नविवक्षितः तद्यथा कार्तिकशुक्लनवमीसत्ययुगस्याद्यातिथिः वैशाखेऽक्षय्यतृतीयात्रेतायुगस्य माघजमाह्वयस्य
शीकलियुगस्येति अत्राब्दमध्येनेतिकेषांचिन्मत्तंकेचिद्दक्षिणात्यादयस्तुवर्षमध्येऽपिकुर्वन्ति किमिति पापिनामेववर्षगम्योयममागोभ्रा
वति अतस्तस्यातिक्रमणानंतरंगयादिश्राद्धंकर्तव्यमिति अब्दमध्येनेतिनिषेधः किंच ऋकृतिनस्तत्क्षणमेवधर्मसम्प्रांविशन्ति अतो-

यदापुत्रेणवैकार्यंगयाश्राद्धंस्वगेश्वर तदासंवत्सरादूर्ध्वंकर्तव्यंपितृभक्तिः ९ गयाश्राद्धात्प्रमुच्यंतेपितरोभवसागरा
त् गदाधरानुग्रहेणतेयांतिपरमांगतिम् १० तुलसीमंजरीभिश्चपूजयेद्विष्णुपादुकाम् तस्यांलवादितीर्थेषुपि-
डान्दद्याद्यथाक्रमम् ११ उदरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्तरंशतम् शमीपत्रप्रमाणेनपिंडंद्वाद्व्याशिरे १२ गया-
मुपेत्ययःश्राद्धं करोतिकुलनंदनः सफलंतस्यतज्जन्मजायतेपितृतृष्टिदम् १३ श्रूयतेचापिपितृभिर्गीतागाथास्व
गेश्वर. इक्ष्वाकौर्मनुपुत्रस्यकलापोपवनेस्तरैः १४

अब्दमध्येपिकुर्यादित्यग्निप्रायः < गयामाहात्म्यमाहगयेति ९ १० ११ शमीपत्रप्रमाणम् अतिसूक्ष्ममपिपिंडम् गयाशिरे गयदैत्यस्यआ-
संमत्तात् शिरोभागेइति गयामाहात्म्योक्तंज्ञातव्यं १२ १३ कलापोहिमवत्याश्ववर्त्तीश्रीमविशेषस्वस्योपवनेइक्ष्वाकुं प्रतिगीता १४ १५

कौशिक एव भरद्वाजस्तस्यात्मजानां च रित्रं विशेषतया हरिवंशे ज्ञातव्यमिति १५

१६ १७ १८ १९ २० २१ २२

अ-
१३

अपिनस्तेभविष्यंतिकुले सन्मार्गशीलिनः गयासुपेत्ययेपिंडान्दास्यंत्यस्माकमादरात् १५ एवमासुष्मिकींताक्षर्य
यः करोति क्रियां कृतः सस्यात्करवीभवेन्मुक्तो कौशिकस्यात्मजायथा १६ भरद्वाजात्मजाः सप्तभुक्त्वा जन्मपरं
पराम् कृत्वापि गोवधं ताक्षर्यमुक्ताः पितृप्रसादतः १७ सप्तव्याधादशाणेषु सृगाः कालं जरे गिरौ चक्रवाकाः श
रद्वीपैहंसाः सरसिमानसे १८ तेषिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः पितृभक्त्या च ते सर्वे गता मुक्तिं द्विजात्मजाः
१९ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पितृभक्तो भवेत्तरः इह लोके परे वापि पितृभक्त्या करवीभवेत् १० एतत्ताक्षर्यमया
स्यात्सर्वमेवोर्ध्वदैहिकम् पुत्रवाञ्छाप्रदातारं पितृमुक्तिप्रदायकम् २१ निर्धनोऽपिनरः कश्चित्तयः शृणोति
कथामिमाम् सोपि पापविनिर्मुक्तो दानस्य फलमाप्नुयात् २२ विधिना कुरुते यस्तथा खं दानं मयोदितम्
शृणुयाद्गुरुदं चापिशृणुतस्यापियत्फलम् २३

२२

२३

२४

२५

२६

२७

२८

२९

३०

३१

३२

३३

३४

३५

७०

२४ २५ २६ २७ इतिटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ धर्मराजपुरंधर्मसभांधर्मसभासदः धर्ममागाश्चधर्माश्चहासः

पिताददातिसत्पुत्रान्गोधनानिपितामहः धनदाताभवेत्सोपियस्तस्यप्रपितामहः २४ दद्याद्विपुलमन्नाद्यं वृद्ध-
स्तप्रपितामहः तृसाःश्राद्धेनतेसर्वेदत्त्वापुत्रस्यवाञ्छितम् २५ गच्छंतिधर्ममागेश्चधर्मराजस्यमंदिरम् तत्रध-
र्मसभायांतेतिष्ठंतिपरमादरात् २६ सूतउवाच एवंश्रीविष्णुनाप्रोक्तमोर्ध्वदानसमुद्भवम् श्रुत्वामाहात्म्यम-
तुलंगरुडोहर्षमागतः २७ इतिश्रीगरुडपुराणेसारोद्धारेसपिंडनादिसर्वकर्मनिरूपणोनामत्रयोदशोऽध्या-
यः १३ गरुडउवाच यमलोकःकियन्मान्नःकीदृशःकेननिर्मितः सभाचकीदृशीतस्यांधर्मआस्तेचकैः
सह १ येधर्ममागेर्गच्छंतिधार्मिकाधर्ममंदिरम् तान्धर्मानिपिमागेश्चममाख्याहिदयानिधे २ श्रीभगवानु-
वाच शृणुताक्ष्यप्रवक्ष्यामियद्गम्यंनारदादिभिः तद्धर्मनगरंदिव्यंमहापुण्यैरवाप्यते ३ याम्यनेकैः
योर्मध्येपुरंवैवस्वतस्ययत् सर्ववज्रमयंदिव्यमभेद्यंतत्करासरैः ४

प्राहचतुर्दशे १ चतुर्दशाध्यायार्थस्तस्मिन् एवज्ञातव्यः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९

चतुरस्रंचतु द्वारमुच्चप्राकारवेष्टितम् योजनानांसहस्रं हि प्रमाणेन तदुच्यते ५ तस्मिन्पुरेऽस्ति सभगंचित्रगुप्तस्य मंदिरम् पंच-
चविंशतिसंख्याके यजिने विस्तृताय तम् ६ दशोच्छ्रितं महादिव्यं लोहप्राकारवेष्टितम् प्रतोलीशतसंचारंपताकाध्वजशृषि-
तम् ७ विमानगणसंबीर्णगीतवादित्रनादितम् चित्रितंचित्रकुशलैर्निर्मितं देवशिल्पिभिः ८ उद्यानोपवने रस्यं नानावि-
हगकूजितम् गंधर्वैरसरोभिश्च समंतात्परिवारितम् ९ तत्सभायांचित्रगुप्तः स्यात्सने परमाद्भुते संस्थितो गणयेदायुर्मानु-
षाणां यथा तथम् १० नमुह्यतिकथंचित्संस्कृते दुष्कृतेऽपि वा यद्येनोपार्जितं कर्मशुभं वायदिवाऽशुभम् ११ तत्सर्वं भुंजते
यत्र चित्रगुप्तस्य शासनात् चित्रगुप्तालयात्प्राच्यां ज्वरस्यास्ति महागृहम् १२ दक्षिणस्यां च मूलस्य स्रुताविस्फोटयोस्तथा प-
श्चिमे कालपाशः स्यादजीर्णस्थारुचस्तथा १३ उदीच्यां राजरोगोऽस्ति पांडुरोगस्तथैव च ऐशान्यां तु शिरोत्तिः स्यादाग्नेय्यां मस्ति
मूर्च्छना १४ अतिसारो नैर्ऋते तु वायव्यां शीतद्राहको एवमादिभिरन्यैश्च व्याधिभिः परिवारितः १५ लिरवते चित्रगुप्त-
स्ते मानुषाणां शतशतशतम् चित्रगुप्तालयादग्रे योजनानांचविंशतिः १६ पुरमध्ये महादिव्यं धर्मराजस्य मंदिरम् अस्ति र-
त्नमयं दिव्यं विद्युज्ज्वालार्कवर्चसम् १७ द्विशतं योजनानांचविस्तारायामतः स्फुटम् पंचाशच्च प्रमाणेन योजनानांसमुच्छ्रितम्
१८ धृतं स्तंभसहस्रैश्च वैदूर्यमणिमंडितम् कांचनालंकृतं नानाहर्म्यप्रासादसंकुलम् १९ शारदाफ्रनिर्भरुक्मकलशैः

अ-
१४

स्रमनोहरम् चित्रस्फारिकसोपानं वज्रकुट्टिमशोभितम् २० मुक्ताजालगवाक्षंचपताकाध्वजभूषितम् घंटानेकनिनादाद्यं-
 हेमतीरणमंडितम् २१ नानाश्वर्यमयं स्वर्णकपाटशतसंकुलम् नानाद्रुमलतागुल्मैर्निकटैः स्रविराजितम् २२ एवमादि-
 भिरन्यैश्चभूषणैर्भूषितंसदा आत्मयोगप्रभावेऽनिर्मितं विश्वकर्मणा २३ तस्मिन् नस्ति सभादिव्याशतयोजनमायता अ-
 र्कप्रकाशाभ्राजिष्णुः सर्वतः कामरूपिणी २४ नातिशीतानचात्युष्णामनसोऽत्यंतहर्षिणी नशोकोज्जरा तस्यां क्षतिपासेन
 चाप्रियम् २५ सर्वकामास्थिताय स्यां ये दिव्याये च मानुषाः रसवच्चप्रभूतंचभक्ष्यं भोज्यंच सर्वशः २६ रसवंचितो यानि-
 शीतान्युष्णानि चैव हि पुण्याः शब्दादयस्तस्यां नित्यं कामफलाद्गुमाः २७ असंबाधा च सा ता क्षरंभ्यां कामगमासभा दीर्घ-
 कालंतपस्तत्त्वानिर्मिता विश्वकर्मणा २८ तामुग्रतपसोऽयांति स्रवताः सत्यवादिनः शांता रसंन्यासिनः सिद्धाः पूताः
 पूतेन कर्मणा २९ सर्वभास्वरदेहास्तेऽलंकृता विरजो बराः स्वरुतैः कर्मभिः पुण्यैस्तत्र तिष्ठन्ति भूषिताः ३० त-
 स्यांसधमेभिर्गवानासनेऽनुपमेशुभे दशयोजनविस्तीर्णैः सर्वरत्नैः समंडिते ३१ उपविष्टः सतांश्चैषुश्च त्रशोभि-
 तमस्तकः कुंडलालंकृतः श्रीमान् महामुकुटमंडितः ३२ सर्वालंकारसंयुक्तो नीलमेघसमप्रभः वालव्यजन-
 हस्ताभिरप्सरोग्भिश्च वीजितः ३३ गंधवाणांसमूहाश्च संघशश्चाप्सरोगणाः गीतवादित्रनृत्याद्यैः परितः सेवयं

तितम् ३४ मृत्युनापाशहस्तेन कालेन च बलीयसा चित्रगुप्तेन चित्रेण कृतांतेन निषेविता ३५ पाशदंडधरैरुग्रैर्निदेशवशवर्ति
भिः आत्मतुल्यबलैर्नानास्रभटैः परिवारितः ३६ अग्निष्वात्ताश्च पितरः सोमपाश्चोष्मपाश्चये स्वधावंतो बर्हिषदो मूर्त्ता
मूर्त्ताश्चयेरवग ३७ अर्यमाद्याः पितृगणामूर्तिमंतस्तथापरे सर्वते सुनिभिः सार्द्धं धर्मराजमुपासते ३८ अत्रिर्वसिष्ठः
पुलहो दक्षः क्रतुरथांगिराः जामदग्न्यो भृगुश्चैव पुलस्त्यागस्त्यनारदाः ३९ एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः नशक्याः प
रिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ४० व्याख्याभिर्धर्मशास्त्राणां निर्णेतारो यथा तथम् सेवते धर्मराजानं शासनात्परमेष्ठिनः
४१ राजानः सूर्यवंशीयाः सोमवंश्यास्तथापरे सभायां धर्मराजानं धर्मज्ञाः पृथुपासते ४२ मनुर्दिलीपो मां धाता सगश्च
भगीरथः अंबरीषोऽनुरण्यश्च सुचुकुदो निमिः पृथुः ४३ यथातिर्नहुषः पूरुदुष्यंतश्च शिविर्नलः भरतः शंतनुः पांडुः सह
स्राजुर्नएवच ४४ एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमंतो बहुश्रुताः इष्टाः स्वमेधे बहुभिर्जाता धर्मसभासदः ४५ सभायां धर्मरा
जस्य धर्म एव प्रवर्तते नतत्र पक्षपातोऽस्ति नानृतं न च मत्सरः ४६ सभ्याः सर्वे शास्त्रविदः सर्वे धर्मपरायणाः तस्यां सभायां स
ततं वैवस्वतमुपासते ४७ ईदृशी सा सभा तादृश्यं धर्मराज्ञो महात्मनः नतो पश्यंति ये पापादक्षिणेन पथागताः ४८ धर्म
राजपुरे गंतुं चतुर्भागाभवंति च पापिनां गमने पूर्वं सतृते परिकीर्तितः ४९ पूर्वादिभिस्त्रिभिर्भौगैर्यं गता धर्ममंदिरे ते हि

सुकृतिनःपुण्यैस्तस्यांगच्छन्ति तान्शृणु ५० पूर्वमार्गस्तत्रैकैःसर्वभोगसमन्वितः पारिजाततरुच्छायाच्छादितारत्नम-
दितः ५१ विमानगणसंकीर्णोहंसावलि विराजितः विद्रुमारामसंकीर्णःपीयूषद्रवसंयुतः ५२ तेनब्रह्मर्षयोयांतिपुण्या-
राजर्षयोऽमलाः अप्सरोगणगंधर्वविद्याधरमहोरगाः ५३ दक्षताऽराधकोश्चान्येशिवभक्तिपरायणाः ग्रीष्मप्रपादान-
रतामाघेकाष्ठप्रदायिनः ५४ विश्रामयन्तिवर्षायांविरक्तान्दानमानतः दुःखितस्यामृतं ब्रूतेददंतेस्थाश्रमंतुये ५५ स-
त्यधर्मरतायेचक्रोधलोभविवर्जिताः पितृमातृषुयेभक्तागुरुशुश्रूषणेरताः ५६ भूमिदाग्ृहेदागोदाविधादानप्रदायकाः
पुराणवक्तृश्रोतारःपारायणपरायणाः ५७ एतसुकृतिनश्चान्येपूर्वद्वारेविशन्तिच योतिधर्मसभायांतेसुशीलाःशुद्ध-
बुद्धयः ५८ द्वितीयस्तृत्तरोमार्गोमहारथशतेवृतः नखानसमायुक्तोहरिचंदनमंडितः ५९ हंससारससंकीर्णश्चक्र-
वाकोपशोभितः अमृतद्रवसंपूर्णस्तत्रभातिसरोवरः ६० अनेनवैदिकायांति तथाऽभ्यागतपूजकाः दुर्गाभान्वोश्रवये
भक्तास्तीर्थस्नाताश्चपर्वसु ६१ येमृताधर्मसंग्रामेनशनेनमृताश्रवये वाराणस्यांगोग्रहेचतीर्थतोयेमृताविधेः ६२
ब्राह्मणार्थेस्यामिकार्येतीर्थसंत्रेषुयमृताः येमृतादेवविध्वंसयोगाभ्यासेनयेमृताः ६३ सत्पात्रपूजकानित्यंमहादानरताश्रवये
प्रविशंत्युत्तरेद्वारेयांतिधर्मसभाचते ६४ तृतीयःपश्चिमेमार्गोरत्नमंदिरमंडितः सुधारससदापूर्णदीर्घिकाभिर्विराजितः

६५ ऐशवतकुलोद्भूतमत्तमातगसंकुलः उच्चैःश्रवःसमुत्पन्नहयरत्नसमन्वितः ६६ एतेनात्मपरायांति सच्छास्त्रपरिचिं-
 तकाः अनन्यविष्णुभक्तश्च गायत्रीमंत्रजापकाः ६७ परहिंसापरद्रव्यपरवादपराङ्मुखाः स्वदारनिरताः संतः सायिकावेदपा-
 ठकाः ६८ ब्रह्मचर्यत्रतधरावानप्रस्थास्तपस्विनः श्रीपादसंन्यासपराः समलोष्टाश्मकांचनाः ६९ ज्ञानवैराग्यसंपन्नाः सर्वभू-
 तहितैरताः शिवविष्णुव्रतकराः कर्मब्रह्मसमर्पकाः ७० ऋणोस्त्रिभिर्विनिमुक्ताः पंचयज्ञरताः सदा पितृणांश्चाहूदातारः
 कालसंध्यामुपासकाः ७१ नीचसंगविनिमुक्ताः सत्संगतिपरायणाः एतेऽप्यसौगणैर्युक्ताविमानवरसंस्थिताः ७२ कृ-
 धापानंप्रकुर्वंतोयांतिते धर्ममंदिरम् विशांतिपश्चिमद्वारेयांति धर्मसभांतरे ७३ यमस्तानागतान्दृष्ट्वास्वागतं वदते मुहुः
 समुत्थानंच कुरुते तेषां गच्छति समुखम् ७४ तदाचतुर्भुजो भूत्वा शंखचक्रगदाऽसिभृत् पुण्यकर्मरतानांच रमे ह्यस्मिन्नेव-
 दाचरेत् ७५ सिंहासनंच ददते नमस्कारं करोति च पादार्घ्यं कुरुते पश्चात् पूजते चंदनादिभिः ७६ नमस्कृत्वा भोसभ्या-
 ज्ञानिनं परमादरात् एषमेमंडलं भित्त्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ७७ भोभो बुद्धिमंतोश्चैष्टानरककुशभीरवः भवद्भिः
 साधितं पुण्यं देवत्वं सुरवदायकम् ७८ मानुषं दुर्लभं प्राप्य नित्यं यस्तनसाधयेत् स याति नरकघोरं कोऽन्यस्तस्मादचे-
 तनः ७९ अस्थिरेण शरीरेण योऽस्थिरैश्च धनादिभिः संचिनोति स्थिरं धर्मस एको बुद्धिमान् नरः ८०

८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ इतिटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः अत्रसकृतिनांजन्मदेहेवेराजधारणम् षट्चक्र
चिंतनंचैषहरिःपंचदशोऽब्रवीत् १ पूर्वाध्यायांते उषित्वातत्रकल्यांतेभुक्त्वाभोगानमानुषान् प्राप्नोतिपुण्यशेषेणामानुष्यंपुण्यद

तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकर्तव्यो धर्मसंचयः गच्छध्वंपुण्यमत्थानंसर्वभोगसमन्वितम् ८१ इतिधर्मक्वःश्रुत्वातंप्रण-
म्यसभांचताम् अमरेःपूज्यमानास्तेस्तूयमानामुनीश्वरेः ८२ विमानगणसंकीर्णाःप्रयांतिपरमंपदम् केचिद्ध
र्मसभायांहितिष्ठंतिपरमावरात् ८३ उषित्वातत्रकल्यांतेभुक्त्वाभोगानमानुषान् प्राप्नोतिपुण्यशेषेणामानुष्यंपु-
ण्यदर्शनम् ८४ महाधनीचसर्वज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः पुनःस्वात्मविचारेणततोयातिपरांगतिम् ८५ एतत्ते
कथितंसर्वत्वयाएष्टंममालयम् इदंशृण्वन्नरोभक्त्याधर्मराजसभांचजेत् ८६ इतिश्रीगरुडपुराणेसारोद्धरे
धर्मराजनगरभिरूपणोनामचतुर्दशोऽध्यायः १४ गरुडउवाच धर्मात्मास्वर्गतिंभुक्त्वाजायतेविमलकु-
ले अतस्तस्यसमुत्पत्तिंजननीजठरेवद १

र्शनम् पुनःस्वात्मविचारेणततोयातिपरांगतिमित्युक्तम् इदानींगरुडस्तदनुवाद्पूर्वकंसकृतिनःसमुत्पत्तिंएच्छतिधर्मात्माइतिद्वाभ्याम् १

- २ अत्रोत्तरं श्रीभगवानुवाच यावदध्यायसमाप्ति ३ ४ ध्यानं यथा कुर्वन्ति न च्छृणुइति ५ यथायेन विधानेन तत्पित्रोः तस्य मातापित्रोः
यथाविचारं कुरुते देहे स्मिन् सकृत्कीजनः तथाऽहं श्रोतुमिच्छामि वद मे करुणानिधे २ श्रीभगवानुवाच
साधुष्ट्वया ताक्ष्यं परं गोप्यं वदामि ते यस्य विज्ञानमात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रजायते ३ वक्ष्यामि च शरीरस्य स्वरूपं पार-
मार्थिकम् ब्रह्माडगुणसंपन्नं योगिनो धारणास्पदम् ४ षट्चक्रचिंतनं यस्मिन् यथा कुर्वन्ति योगिनः ब्रह्मरंध्रे
चिदानंदरूपध्यानं तथा शृणु ५ शुचीनां श्रीमतां गेहे जायते सकृत्कीयथा तथा विधानं नियमं तत्पित्रोः कथयामि
ते ६ ऋतुकाले तु नारीणां त्यजेद्दिनचतुष्टयम् तावन्नालोकयेद्दृक्पापं च पुषिसंभवेत् ७ स्नात्वा सचै-
लं सानारी चतुर्थे हनिषुद्धयति सप्ताहात्पितृदेवानां भवेद्योग्याव्रतार्चने ८ सप्ताहमध्ये योगर्भः संभवेन्मलिनाश-
यः प्रायशः संभवत्यत्र पुत्रास्त्वष्टाहमध्यतः ९ युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियौ युग्मासुरात्रिषु पूर्वसप्तकमुत्सृज्य-
तस्माद्युग्मासु संविशेत् १० षोडशर्तुनिशाः स्त्रीणां सामान्याः समुदाहृताः यावंचतुर्दशीरात्रिगर्भस्तिष्ठति तत्र वै ११
- ६ षापयावदिंद्रस्य ब्रह्महत्यां संभवति ७ ८ ९ १० सामान्या गर्भधारणे साधारणा एव ११ ६९

गुणाविचारादयः भाग्येश्वर्यनषानाधानवासस्थानप्राकृतानभाग्यः १२ पंचमेहनात्स नक्षत्राणां च भाग्यं च १३
तत्क्षेत्रमौषधीपात्रमिति औषधीनांयवादिधान्यानां पात्रमुत्पत्तिस्थापितम् तत्प्रसिद्धं क्षेत्रं यथा कंटकशुल्भादिनिरसनेन तद्दुपयोगिद्रव्यांतर
मेलनेन जलसेचनेन कृषियोग्यं विधाय तस्मिन्नुत्था बीजं वापयित्वा स्वामी कर्षकः स्थूलान्नरूपं फलं प्राप्नोति तथाःत्रापि औषधीपात्रंपुत्रो

गुणभाग्यनिधिः पुत्रस्तदा जायेत धार्मिकः सानिशा प्राकृते जीवने लभ्येत कदाचन १२ पंचमेहनिनारीणां कार्यं म-
धुरभोजनम् कटुभारं च तीक्ष्णं च त्याज्यमुष्णं च दूरतः १३ तत्क्षेत्रमौषधीपात्रं बीजं चाप्यमृतायितम् तस्मि
न्नुत्थानरः स्वामी सम्यक् फलमवाप्नुयात् १४ तांबूलपुष्पश्रीखंडैः संयुक्तः शरच्चिवस्त्रभृत् . धर्ममादाय मनसि
सूतल्पं संविशेत् पुमान् १५ निषेकसमये यादृक् नरचित्तविकल्पना तादृक् स्वभावसंभूतिर्जंतुर्विशतिकुक्षि
गः १६ त्यक्तिस्थानं तद्गर्भरूपं क्षेत्रं कटुक्षारादिभोजनं परित्याज्यमाधुर्यभोजनं कारयित्वा वीर्यसेचनं च कृत्वा तस्मिन्नुत्था स्वामी पिता सम्य

क् धार्मिकपुत्ररूपं फलं प्राप्नुयादित्यर्थः १४ माधुर्यभोजनादिभिः स्त्रीणां विधाननियममुक्त्वा पुरुषाणामाह तांबूलइतिसूतल्पं सारदारुमयीमि
त्याद्यक्तप्रकारांशय्यां संविशेत् स्थितो भूयात् १५ निषेकसमये रतिकाले यादृशी विकल्पना शुभाः शभावासना भवति तादृश्येव स्वभावस्योत्पत्ति
र्यस्य संजंतुर्विशतिर्गर्भे प्रविष्टो भवति चैतन्यं जीवः १६

मनु-टी-
७५

कामोऽभिलाषपूर्तिः १७ तारापतिश्चंद्रः १८ कृतीपुण्यात्मा १९ २० २१ पूर्वकृतइति पूर्वजन्मनिकृतानां तपआदीनां फलस्योदयात्
भोक्ताऽपि भवेत् तथा च स्मृतिः भोज्यं भोजनशक्तिश्चरति शक्तिर्वरस्त्रियः विभवेदानशक्तिश्च नाल्पस्यतपसःफलमिति २२ यतते यत्नवा-
न्भवति असर्पभूतायां रज्जौ सर्पा रोपवद्वस्तुन्यवस्तु आरोपोऽध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदाद्वयं ब्रह्मक्षित्याद्यज्ञानांतसकलजडसमूहोवस्तु

चैतन्यं बीजभूतं हि नित्यं शक्रेव्यवस्थितम् कामश्चित्तंच शक्रे च यदा ह्येकत्वमाप्नुयात् १७ तदा द्रावमवाप्नोति यो
षिद्धर्माशयेनरः शक्रे शोणितसंयोगात्पिंडोत्पत्तिः प्रजायते १८ परमानंददः पुत्रो भवेद्भगवतः कृती भवन्ति-
तस्य निरिवलाः क्रियाः पुंसवनादिकाः १९ जन्मप्राप्नोति पुण्यात्मा ग्रहेषु च गतेषु च तज्जन्मसमये विप्राः प्राप्नुवन्ति
धनं बहु २० विद्याविनयसंपन्नो वर्द्धते पितृवेश्मनि सतासंगेन स भवेत् सर्वांगमविशारदः २१ दिव्यांगनादिभो-
क्ता स्यात्तारुण्येदानवान् धनी पूर्वकृततपस्तीर्थमहापुण्यफलोदयात् २२ ततश्च यतते नित्यमात्मानात्मवि-
चारणे अध्यारोपापवादाभ्यां कुरुते ब्रह्मचिंतनम् २३ अपवादां नाम रज्जुविवर्त्तस्य रज्जुमात्रवद्वस्तुविवर्त्तस्यावस्तुनोऽज्ञाना-

देः प्रपंचस्य वस्तुमात्रत्वम् आभ्यां अध्यारोपापवादाभ्यां तत्त्वंपदार्थसंशोध्य सर्वैरवत्त्वं ब्रह्म न हनानास्ति किं न इत्यादिश्रुत्युक्तं ब्रह्मचिंतनं
कुरुते २३

अस्येति क्षित्यादिष्वन्वयं करोतीत्यन्वयकारिणोऽप्यस्य ब्रह्मणः असंगावबोधाय असंगोऽह्ययंपुरुष इति श्रुत्युक्तः ज्ञानार्थं कथयामीत्य-
न्वयः २४ आनात्मविचारणमाह क्षितिरित्यादिभिः स्थूलभूता अमर्षेचीकृताः पांचभौतिकः पंचीकृतपंचभूतोत्पन्नः २५ क्षित्यादिपंचभूता

अस्यासंगावबोधाय ब्रह्मणोऽन्वयकारिणः क्षित्याद्यनात्मवर्गस्य गुणांस्ते कथयाम्यहम् २४ क्षितिर्वारिहविर्भोक्ता
वायुराकाशाएव च स्थूलभूता इमे प्रोक्ताः पिंडोऽयं पांचभौतिकः २५ त्वचाः स्थिनाडयोरोममांसं चैव रवगेश्वर
एते पंचगुणाभूमेर्मयातेपरिकीर्तिताः २६ लालापुत्रं तथा शक्रं मज्जारत्नं च पंचमम् अपांपंचगुणाः प्रो-
क्तास्तेजसोऽपि निशामय २७ क्षुधातृषा तथाऽलस्यं निद्राकांतिस्तथैव च तेजः पंचगुणं तादृश्यं प्रोक्तं सर्वत्र योगिभिः
२८ आकुंचनं धावनं च लंघनं च प्रसारणम् चैष्टितं चेति पंचैव गुणावायोः प्रकीर्तिताः २९ घोषश्चिंता च शून्य-
न्यत्यं मोहश्चिंता च संशयः आकाशास्य गुणाः पंच ज्ञातव्यास्ते प्रयत्नतः ३० मनो बुद्धिरहंकारश्चित्तं चेति चतुष्टयम्
अंतःकरणमुद्दिष्टं पूर्वकर्माधिवासितम्

नां गणनाह त्वचेति पंचभिः २६, २७ २८ २९ ३० पूर्वकर्माधिवासितं पूर्वजन्मकृतेः
शुभाः शुभकर्मभिरधिवासितं शुभाः शुभवासनायुक्तं भवति बुद्धिः कर्मानुसारिणीति वचनात् बुद्धिरित्यपलक्षणम् अंतःकरणचतुष्टयमे-
वेत्यर्थः ३१

उभयेंद्रियाण्याहश्रोत्रमिति ३२ दिगादयः पंचश्रोत्रादीनां यथाक्रमं देवताः चन्द्रादयश्च वागादीनामिति ३३ ३४ ३५ अथ दशप्राणान्स्थानक

श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं ज्ञानं चन्द्रियाणि च वाक्पाणि पादपायूपस्थानिकर्मेंद्रियाणि च ३२ दिग्वातार्कप्रचे-
तोश्चि वर्णाद्रोपेद्रमित्रकाः ज्ञानकर्मेंद्रियाणां च देवताः परिकीर्त्तितोः ३३ इडाचपिंगलाचैव स्रष्टुस्नारव्यातृतीयका
गांधारीगजजिह्वा च पूषाचैव यशस्विनी ३४ अलंबुषा कुहूश्वापिशंखिनी दृशार्मा तथा पिंडमध्ये स्थिता ह्येताः प्र-
धाना दशनाडिकाः ३५ प्राणोपानः समानारव्य उदानोऽप्या न एव च नागः कूर्मश्च कृकला देवदत्तो धनंजयः ३६ तृदि-
प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिमंडले उदानः कंठदेशस्याद्यानः सर्वशरीरगः ३७ उद्वारे नाग आरव्यातः कूर्म उन्मी-
लने स्मृतः कृकलः क्षत्करो ज्ञेयो देवदत्तो विजृम्भणे ३८ नजहति मृतं वापि सर्वव्यापी धनंजयः केवले भुक्तमन्नं हि पुष्टि-
दं सर्वदेहिनाम् ३९ नयने व्यानको वायुः सारांशं सर्वनाडिषु आहारो भुक्तमात्रो हि वायुना क्रियते ह्यथा ४० संप्रवि-
श्य गुदे सम्यक् पृथग् न्नं पृथक् जलम् उर्ध्वमग्नेर्जलं कृत्वा कृत्वाऽन्नं च जलापरि ४१ अग्नेश्चाधः स्वयंप्राणः स्थित्वाऽग्निं धमते श-
नैः वायुनाऽध्मायमानोऽग्निः पृथक्किं पृथक् सम् ४२

कर्म ३६ ३७ ३८ ३९ व्यानको वायुः सर्वशरीरव्यापकत्वात् सारांशं संनयने प्रापयति रसप्रापणप्रकारमेवाह आहार इति त्रिभिः ४० ४१ ४२

भिन्नं रसात्पृथक्भूतं किट्टं मलम् ४३ मलस्य निर्गमस्थानान्याह कर्ण इति ४४ सर्वे प्राणा दिवायवः आत्मशक्त्यैव चेष्टन्तीत्याह एवमिति सूर्य
स्थालोकं प्रकाशमुपलभ्य प्राप्य जनायथा स्वस्वकर्मणि प्रवर्तते तथैवात्मसत्तां प्राप्य वायवोऽर्थात् अयं भावः सूर्यो यथा कर्मणि जनायवत्येव स्वयं सा-

कुरुते व्यानको वायुर्विष्वक्संप्रापयेद्रसम् द्वारेर्द्वादशाभिर्भिन्नां किट्टं देहाद्दहिः स्ववेत् ४३ कर्णाक्षिणासिकाजिह्वादंतानाभिर्न
स्वागुदम् गुह्यं शिरोवपुर्लोममलस्थानानि चक्षते ४४ एवं सर्वे प्रवर्तन्ते स्वस्वकर्मणि वायवः उपलभ्यात्मनः सत्तां सूर्यालो
कयथा जनाः ४५ इदानीं नरदेहस्य शृणुरूपद्वयं रवग व्यावहारिकमेकं च द्वितीयं पारमार्थिकम् ४६ तिस्रः कोट्योर्द्दको
टीचरो माणिव्यावहारिके सप्तलक्षाणिकेशाः स्युर्नरवाः प्रोक्तास्तविंशतिः ४७ द्वात्रिंशद्दशानाः प्रोक्ताः सामान्या द्वि
तासुत मांसं पलसहस्रं तुरक्तं पलशतं स्मृतम् ४८ पलानि दशमेदस्तत्त्वकूपलानि च सप्ततिः पलद्वादशकं मज्जा म
हारक्तं पलत्रयम् ४९ शुक्रं द्विकुडवं ज्ञेयं कुडवं शोणितं स्मृतम् षष्ठ्युत्तरं च त्रिशतमस्यां देहे प्रकीर्तितम् ५० क्षितया संगत्वेन

स्थितो भवति तद्ददात्मापीति अनेनात्मविचारणमप्युक्तं भवति ४५ व्यावहारिकं अगम्यं परमार्थिकं योगिजनज्ञेयम् ४६ तत्राद्यं वावदाद्द तिस्र इति
षड्विः तिस्रः कोट्यः सप्तलक्षाणीत्यगणितानि ४७ ४८ स्थूलमानेन धातुप्रमाणमाह महारक्तप्राणाधारभूतम् ४९ कुडवं दशमांशकं शोणि
तं कृतं द्रव्यं गर्भाधानभूतम् ५०

५.१ ५.२ एवं व्यावहारिकं निरूप्येदानीं पारमार्थिकस्वरूपनिरूपणेन सूक्ष्मस्वरूपेभ्यः प्रवेशाय स्वदेहे तावद्विराडुपरशूलधारणामाह पार
मार्थिके देहे हीत्यारभ्य यावदध्यायसमाप्ति गुणाभुवनादयः तानेवाह भुवनानीत्यादि पारमार्थिके पारमार्थिकस्वरूपप्रकाशिके ५.३ वैराजरूप

नाह्यः स्थूलाश्च सूक्ष्माश्च कोटिशः परिकीर्तिताः पित्तं पलानि पंचाशन्नदर्थं श्लेष्मणस्तथा ५.१ सततं जायमानं तु विष्णु
चंचाप्रमाणतः एतद्गुणसमायुक्तं शरीरं व्यावहारिकम् ५.२ भुवनानि च सर्वाणि पर्वतद्वीपसागराः आदित्याद्याग्रहाः
सन्ति शरीरे पारमार्थिके ५.३ पारमार्थिकदेहे हि षट्चक्राणि भवन्ति च ब्रह्मांडे ये गुणाः प्रोक्तास्तेष्वस्मिन्नेदं संस्थिताः
५.४ तानहंते प्रवक्ष्यामि योगिनां धारणास्पदान् येषां भावनया जंतुर्भवेद्वैराजरूपभाक् ५.५ पदाधस्तात्तलं ज्ञेयं पा
दोर्ध्वं विनलं तथा जानुनोः सतलं विद्धि सस्थिदेशो महातलम् ५.६ तलात्तलं सस्थिमूले गुत्ये देशे रसात्तलम् पातालं
कटिसंस्थं च सप्तलोकाः प्रकीर्तिताः ५.७ भूर्लोकं नाभिमध्ये तु भुवर्लोकं तदूर्ध्वके स्वर्लोकं नृदये विद्यात्कंठदेशो मह-
स्तथा ५.८ जनलोकं चक्रदेशे तपोलोकं ललाटके सत्यलोकं ब्रह्मस्थे भुवनानि चतुर्दश ५.९

नृधारणाश्च इति भागवतोक्तः स्वयं स्यादित्यर्थः ५.५ पूर्वश्लोकोक्तं क्रमेणैव सर्वेषां धारणामाह पादेति तदूर्ध्वके उदरे ५.६ ५.७ ५.८ ५.९

त्रिकोणेऽहस्ताथ कमलांतर्गते तदुक्तं ब्रह्मपुराणे - दृष्टिस्त्वमवेष्टीमस्मिंहासनगतांबुजे त्रिकोणांतः समासीनं शिवं ध्यायेदुमांधरमिति ६० तस्य मध्ये
त्रिकोणो धूर्ध्वे दक्षिणो वामरेखासु न मेर्वादयः समकुलपर्वतात्तवंतीति ६१ शिरासु नाडिषु ६२ गोमेदः पुस्तः ६३ ६४ रसोन्नस्यलंबिका कंठांतर्गता ६५

त्रिकोणो संस्थितो मेरुः रथः कोणो च मंदरः दक्षकोणे च कैलासो वामकोणो हिमाचलः ६० निषधश्चोर्ध्वरेखायां दक्षायां गंध
मादनः रमणो वामरेखायां सप्तैते कुलपर्वताः ६१ अस्थिस्थाने भवेज्जंबूः शाको मज्जासु संस्थितः कुशाद्वीपस्थितो मांसे
कौंचद्वीपः शिरासु च ६२ त्वचायां शास्त्रमूर्त्तौ गोमेदो रामसंचयः नखस्थं पुष्करं विद्यात्सागरास्तदनंतरम् ६३ क्षारो
दो द्विभवेन्मूत्रे क्षारो क्षारो दसागरः सरोदधिः श्लेष्मसंस्थामज्जायां घृतसागरः ६४ रसोदधिं रसो विंद्याच्छोणितं दधि
सागरः स्वादूदो लंबिकास्थाने जानीयाद्द्विनतासुत ६५ नादचक्रं स्थितः सूर्यो बिंदुचक्रे च चंद्रमाः लोचनस्थः कुजो ज्ञेयो
हृदये ज्ञः प्रकीर्तितः ६६ विष्णुस्थाने गुरुं विद्याच्छुक्रेशक्रो व्यवस्थितः नाभिस्थाने स्थितो मंदो मुरवेराहुः प्रकीर्तितः ६७

नादविंदुचक्रे ब्रह्मरंध्रादेकैकांगुल्यधोपःस्तः तदुक्तं योगशास्त्रे एकैकांगुल्यधोपोस्ति रंध्रान्नादं च बिंदुकम् विद्रुमस्फटिकाकारं सूर्यचंद्रसमप्र
भम् इति ज्ञो बुधः ६६ विष्णुस्थाने नाभ्यंतर्गतमणिपूरं चक्रैः नाभिस्थाने नाभिगोलके मंदः शनिः ६७

ग.पु.टी
७८

वायुस्थाने हृदयादाकं वायुस्थानं तस्मिन् एव मुक्तप्रकारेण सर्वस्वरूपेण सर्वात्मकविश्वस्वरूपेण स्वदेहे चिंतयेत् इति मूलधारणा ६८ प्रथमषट्चक्रचिंतनात्मकसूक्ष्मधारणासाह सदेत्यादि ६९ जपानुष्ठानं विना सहजश्वासरूपेण जपामवतीत्यजपामुनीनां मननशीलानां सकल्यंगायत्रीचक्रगुरु

अ०
१५

वायुस्थाने स्थितः केतुः शरीरे ग्रहसंडलम् एवं सर्वस्वरूपेण चिंतयेदात्मनस्तुम् ६८ सदान्भातसमये बद्धपदासनस्थितः षट्चक्रचिंतनं कुर्याद्यथोक्तमजपाक्रमम् ६९ अजपानामगायत्रीमुनीनां सादायिनी अस्याः संकल्पमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ७० शृणुताक्ष्यं प्रवक्ष्ये ह मजपाक्रममुत्तमम् यं कृत्वा सर्वदा जीवो जीवन्मावं विमुञ्चति ७१ मूलधारः स्वाधिष्ठानमणिपूरकमेव च अनाहतं विशद्व्यारव्यमाज्ञा षट्चक्रमुच्यते ७२ मूलधारे लिंगदेशेनाभ्यान्द्दिचक्रं उभे त्रयोर्मध्ये ब्रह्मरंध्रे कर्माच्चक्राणि चिंतयेत् ७३ आधारंतु चतुर्दलानलसमंवासांतवणीत्रयं स्वाधिष्ठानमपि प्रभाकरसंभालांतषट्पत्रकम् रक्ताभमणिपूरकं दशदलं डाद्यं फकारांतं कंपत्रैर्द्वादशाभिरनाहतपुरं हेमं कटातारतम् ७४ पत्रैः सस्वरघोडशैः शशधरज्योतिर्विशद्व्यांबुजं हंसैत्यक्षरयुग्मकंद्वयदलं रक्ताभमात्रंबुजम् तस्माद्ूर्ध्वगतं प्रभासितमिदं पद्यं सहस्रच्छदं सत्त्वांनंदमयं सदाशिवमयं ज्योतिर्मयं शाश्वतम् ७५

सुरवाज्ज्ञानव्य

म् ७० सर्वदारुत्वा एतदाचरणानित्यकैर्मेव भवति न तु नैमित्तिकमिति जीवन्भातं विमुञ्चति ब्रह्मस्वरूपो भवतीत्यर्थः ७१ ७२ ७३ ७४ ७५

७८

७६ ७७ ७८ ७९ ८० अत्रसदाचारप्रमाणयति एतानिति ब्रह्ममधूरवान् सर्ववेदमयस्यब्रह्मणः किरणरूपान् तदभिन्नानित्य
र्थः चक्रगतानमरान् षट्चक्रस्थितान् श्रीगणेशादिदेवान् ऋषीणांसंप्रदायमार्गेषुये आरुणादयोभुनयस्तेपिचिंतयति उपासते तदु

गणेशं च विधिं विष्णुं शिवं जीवंगुरुंततः व्यापकं च परब्रह्म चक्रमात्रं चेषु चिंतयेत् ७६ एकविंशत्सहस्राणि षट्शतान्यधि
कानि च अहोरात्रेण श्वासस्य गतिः सूक्ष्मा स्मृता बुधैः ७७ हकारेण बहिर्याति सकारेण विशोत्पुनः हंसो हंसे जिमंत्रेण जीवो
जपति तत्त्वतः ७८ षट्शतंगणनाथाय षट्सहस्रं तु वेधसे षट्सहस्रं च हरये षट्सहस्रं हराय च ७९ जीवात्मने सहस्रं च
सहस्रं गुरवे तथा चिदात्मने सहस्रं च जप संख्या निवेदयेत् ८० एतान् चक्रगतान् ब्रह्ममधूरवान् भुनयो मरान् सत्संप्रदा
यवेत्तारंश्चिंतयंत्यारुणादयः ८१ शुकादयोपि भुनयः शिष्यान्पदिशांति च अतः प्रवृत्तिमहतां ध्यात्वा ध्यायेत्सदा
बुधः ८२ कृत्वा च मानसीं पूजां सर्वत्रैघनन्यथाः ततो गुरुरूपदेशेन गायत्रीमजपां जपेत् ८३

उदरमुपासते यः ऋषिबर्त्मकः कूर्पहृशः परिसरपद्मतिं हृदयमारुणायोदहरमिति ८१ शिष्यान्परीक्षितादीन् तदुक्तं द्वितीये सद्यो मु
क्तिस्थले स्वपार्थिनापीड्यगुदंतो निलंस्थानेषु षट्सून्ममयेज्जितकुमः नाभ्यां स्थितं हृदयरोष्यतस्मादुदानगत्योरसितं नयन्मुनिः ततो

नृसंधायधियामनस्वास्वतालुमूलंशानकैर्नयेत तस्याद्भुवोरंतरसुन्धयेतनिर्भियमूर्धनविसृजेत्परंगत इति एतं द्वारव्यानंश्रीश्राधरस्वामिभिः
कृतंज्ञातव्यम् ८२ अनन्यपीः एकाग्रचित्तः सन् ८३ रंध्रे ब्रह्मरंध्रांतर्गते अधोमुखपंकजे श्रीगुरुंध्यायेत् तदुक्तं रुद्रयामले सहस्रदलपंकजे सकलज्ञांतर
शिमप्रभे वराभयकरांबुजं विमलगंधपुष्पांबरम् प्रसन्नवदनेक्षणं सकलदेवतारूपिणं स्मरेच्छिरसि हंसगंजननव्याधिवेद्यंगुरुमिति ८४ पंचोप
चारैः मनसा कल्पितैः पंचभूतात्मकगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः तद्यथा लंष्ट्रियव्यात्मकगंधसमं हं आकां पुष्पं यं वाय्वां धूपं रंतेजां दीपं वं

अधोमुखे ततो रंध्रे सहस्रदलपंकजे हंसगं श्रीगुरुंध्यायेद्दूराभयकरांबुजम् ८४ क्षालितं चिंतयेद्देहं तत्पादाभृतधारया पं
चोपचारैः संपूज्य प्रणम्य तस्त्वेन च ८५ ततः कुंडलिनीं ध्यायेदारोहादवरोहतः षट्चक्रकृतसंचारोसाधत्रिवलयोस्थितां
म् ८६ अम् नैवेद्यं इति तत्स्तवेन गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः गुरुः साक्षात्परंब्रह्मतस्मै श्रीगुरवे नम इति गुरुस्तो

त्रेण ८५ परात्परब्रह्मकलां कुंडलिनीं आरोहेतु प्रकाशमानां अवरोहे च अमृतं स्ववतीं ध्यायेत् तदुक्तं योगशास्त्रे प्रकाशमानां प्रथमेषु याणेषु ति
प्रयाणेषु मृतायमानां अतः पदं व्योमसु संचरन्तीं ध्यायेत्सदा कुंडलिनीं परारख्यामिति आरोहावरोहश्च शंकरस्वामिचरणैरप्युक्तोस्ति सौंदर्यल
हरीं तद्यथा महीं मूलाधारे कर्मापि मणिपूरे हुतवहमिति आरोहः अवरोहस्तु स्रग्धाधारासारैश्चरणयुगलांतविर्गलितैरिति एतदेवाह षडिति

मूलाधारादिषट्चक्रेषुकृतः संचारः आरोहावरोहक्रमेण गमनं यथा सार्धं त्रिवलयप्रसुप्तभुजंगाकारं मूलधारे स्थिताम् ८६ धाममत्यामिस्थानं रधा
द्विर्गतं ब्रह्मरंध्राद्ब्रह्मलोकं तं प्राप्तं तेन यथा सुषुप्त्या मार्गेण गता योगिनः विष्णोः परमं मस्वरूपमेव यांति पुनर्मृत्युपुरवे संसारे न पतंतीत्यर्थः तदुक्तं वेदस्तुतौ
तत उद्गादनं तत वधामशिरः परमं पुनरिह यत्समेत्यनपतांति कृतांतमुरवे इति ८७ मच्चिंतितं यथा श्रीगृष्णरूपेण ध्यातं तदुक्तं दशमैः समतितमैः ध्याये ब्राह्मे मुहू

ततो ध्यायेत्कृष्णारव्यं धाम रंध्राद्द्विर्गतम् यथा तेन गता यांति तद्विष्णोः परमं पदम् ८७ ततो मच्चिंतितं रूपं स्वयं ज्यो
तिः सनातनम् सदानंदं सदा ध्यायेन्मुहूर्त्तं ब्राह्मसंज्ञके ८८ एवं गुरुरूपदेशे न मनोनिश्चलतां नृपेन् नतु स्वैनप्रयत्नेन त
द्विनापतनं भवेत् ८९ अंतर्यागं विधायैवं बहिर्यागं समाचरेत् स्नानसंध्यादिकं कृत्वा कुर्याद्हरिहरार्चनम् ९०

तैचीत्याय वार्युपस्पृश्यमाधवः दध्यो प्रसन्नकरण आत्मानं तमसः परम् एकं स्वयं ज्योतिरं नन्यमव्ययं स्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्पष
मृ ब्रह्मारव्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनिरवृत्तमिति ८८ तद्विना तद्गुरुरूपदेशे विनापतनं संसारे जन्ममरणमेव भवेन्नतु मोक्षः
तदुक्तं श्रीशुकैः विजितदृषीकवायुभिरदांतमनस्तुरंगय इह यतांति यंतु प्रति लोलमुपाय रिवदः व्यसनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिज इवा
जसत्यकृतकर्णधरा जलधौ ८९ अंतर्यागं मानसोपचारैः पूर्वोक्तचक्रेषु श्रीगणेशादिपूजनं बहिर्यागं यथा लब्धोपचारैः श्रीहरिहरपूजनम् ९० ६

ग.पु.टी.
८०

देहाभिमानिनांतु नित्यं प्रवणत्वस्य दुष्यत्वाद्दुर्लभो भोक्षः मद्भक्ताना तु मत्प्रसादादनायासत एव मुक्तिर्भवतीत्याह देहेति चतुर्भिः ९१ समीचीनः श्रेष्ठतः
९२ ब्रह्मादिभिर्निश्चितत्वात् तदुक्तं द्वितीये नित्यतो न्यः शिवः पंथा द्दशतः संसृता विह वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् भगवान्ब्रह्मकार्त्स्न्येन
त्रिरन्वीक्ष्य मनीषया तदध्यवस्यत्कूटस्योरतिरात्मन्यतो भवेत् ९३ नावसीदति पुर्नजन्मादिदुःखं न प्राप्नोति किंतु मुक्तो भवतीत्यर्थः ९४ यथा

देहाभिमानिनामंतर्भुरवीर्यं नर्न जायते अतस्तेषां तु मद्भक्तिः सकृदा मोक्षदायिनी ९१ तपोयोगाद्यो मोक्षमार्गाः संति त
थापि च समीचीनस्तु मद्भक्तिमार्गः संसरतामिह ९२ ब्रह्मादिभिश्च सर्वज्ञैरयमेव विनिश्चितः विचारं वेदशास्त्राणां वि
चार्य च पुनः पुनः ९३ यज्ञादयोऽपि सद्भर्माश्चित्तशोभनकारणाः फलरूपा च मद्भक्तिस्तालब्धानावसीदति ९४ एवमाचार-
णां ताक्ष्यं करोति सकृत्तीनरः स योगेन च मद्भक्त्या मोक्षयाति सनातनम् ९५ इति गरुडः सा० सकृत्तिजनजन्मा चरणानि
रू० पंचदशोऽध्यायः १५ गरुड उवाच श्रुता मया दयासिंधोः स्य ज्ञानाज्जीवसंस्थितिः अधुना श्रोतुमिच्छामि मोक्षो
पायं सनातनम् १

विचारं कुरुते देहेऽस्मिन् सकृत्तीनर इति मन्त्रस्योत्तरं समाधायोपसंहरति एवमिति सनातनं विदेहकेवल्यम् ९५
इति टी० पंचदशोऽध्यायः १५ प्रोक्ता पंचदशाध्यायैः पापपुण्यात्मिका गतिः षोडशोऽस्मिन् हरिः प्राह मोक्षोपायं सतां मतम् १ पूर्वाध्यायं ते मोक्षं याति

अ०
१५

८०

सनातनमित्कन्तदिदानीमोक्षोपायमेवष्टच्छति श्रुतेतिचतुर्भिः हेमंगवन्निह असारेसंसारे जन्ममरणानामनंतत्वात् सदादुःखातुरा
णांमोक्षोपायमजानंतांजीवानांकेनोपायेनमोक्षःस्थादितिमेवदेतिसमुच्चयार्थः १ २ ३ ४ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच हेगरुडप

भगवन्देवदेवेशशरणागतवत्सल असारेघोरसंसारेसर्वदुःखमलीमसे २ नानाविधशरीरस्थाअनंताजीव
राशयः जायंतेचभ्रियंतेचतेषामंतोनविद्यते ३ सदादुःखातुराएव नकरवीविद्यतेकचित् केनोपायेनमो
क्षेशमुच्यंतेवदमेप्रभो ४ श्रीभगवानुवाच शृणुताक्ष्यंभवक्ष्यामियन्मांत्वंपरिष्टच्छसि यस्यश्च
क्षणमात्रेणसंसारान्मुच्यतेनरः ५ अस्तिदेवपरब्रह्मस्वरूपीनिष्कलःशिवः सर्वज्ञःसर्वकर्ताचसर्व-
शोनिर्मलोद्दयः ६ स्वयंज्योतिरनाद्यंतोनिर्विकारःपरात्परः निर्गुणःसच्चिदानंदस्तदंशाज्जीवसंज्ञकः ७

ब्रह्मस्वरूपीकश्चिदेवोस्ति ५ ६ तस्यअनाद्यविद्योपहतात् अविद्यायांप्रतिबिंबात् अंशइवांशस्तस्माज्जीवइतिसंज्ञोभवति अमे
देरुष्टांतः ७

यथाग्नेर्विस्फुलिङ्गका इति यदि असौ जीवो निजानन्दस्वरूपं विस्मृत्य देहधर्मान् व्यन्यारोपयति तदा अस्यानेकयोनिषु मोक्षगंधोपि नास्ति यदा-
मानवो भूत्वा ज्ञानी भवेत् ज्ञानं नाम ब्रह्मैवाहं समः शान्तः सच्चिदानन्दलक्षणः नाहं देहो हंसरूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः इत्यलक्षणः स्या
च्चेन्न दामोक्षं प्राप्नोतीति सममेतसंबन्धः अत्रायं वेदान्तसिद्धांतः यथांधकारादौ विकाररहिते रज्वादौ सर्पाद्यारोपणं कृत्वा सयकंपादिकं वहे-
त् एवमात्मापि स्वस्मिन् जीवत्वमारोप्य साद्वितीयं परिच्छिन्नं ज्ञात्वा दुःखसागरे मग्नो भवति यदा शास्त्राचार्यप्रसादेन वा स्वार्थज्ञान

अनाद्यविद्योपहितायथाग्नेौ विस्फुलिङ्गकाः देहाद्युपाधिसंभिन्नास्ते कर्मभिरनादिभिः ८ स्वरवदुःखप्रदेः पु
ण्यपापरूपैर्नियंत्रिताः तन्न ज्ञाति युत देहमायुर्भोगंच कर्मजम् ९ सुत्यन् भवति तदा विवेकचक्षुषा स्वात्मानम

खंडानंदज्ञानैकरूपं संपश्यन् ततो नाहं जीवः परमात्मा ह्यमिति ज्ञात्वा सयदुःखादिर्निहतः सन् मुखात् भवेत् यथा च जलस्य सूर्यो शो जलस्य नि-
मित्तस्या पाये सूर्येव गत्वानेव रूपेण पुनर्नाशच्छति यथा च बाह्यघटाद्युपाधिपरिच्छिन्नो घटाकाशो मुख्याकाशांशः सन् घटादेर्निमित्तस्या
पाये मुख्याकाशाप्यपुनर्न निवर्तते एवं लिंगशरीरावच्छिन्नः परमात्मानोऽंशः मायिकलिंगशरीरापाये परमात्मानं प्राप्य न निवर्तते किंतु त
त्त्वज्ञानान्मोक्षो भवतीति तथा चोक्तं श्रीशक्रेण द्वादशास्कंधे घटे भिन्ने यथाकाश आकाशस्या यथापुरा एवं देहे मृते जीवो ब्रह्म संपद्यते पुनरित्य-

ध्यायार्थः ८ ९

१० ११ १२ अस्मिन् अध्याये प्रथमं ज्ञानहेतुं नरत्वं स्तुत्वा ततो ज्ञानजनकं वैराग्यं निरूपयति ततो ज्ञानवैराग्यरहितान् दांभिकान् विगततत्त्वज्ञानान्-
न्योक्षो भवतीति प्रतिपाद्य अन्ते ज्ञानिनामादुरकृत्यां निरूपयति अनेनैकक्रमेणाह शरीरिणां जीवानां अन्यत्र पञ्चादि शरीरेषु ज्ञानलाभो न भ-

यति जन्मप्रपद्यंते तेषामपि परंपुनः ससूक्ष्मलिङ्गशरीरमा मोक्षादक्षरं रवग १० स्यावराः कृमयश्वाजाः पक्षिणः
पशवो नराः धार्मिकाश्चिदशास्तद्व्योक्षिणश्च यथाक्रमम् ११ चतुर्विधशरीराणि धृत्वा मुक्त्वा सहस्रशः स-
कृतात्मानवो भूत्वा ज्ञानी चैव्योक्षमानुयात् १२ चतुराशीतिलक्षेषु शरीरेषु शरीरिणाम् नमानुषं विनान्यत्र
तत्त्वज्ञानं तुल्यते १३ अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि कौटिभिः कदाचिच्छभतजंतुमानुष्यपुण्यसंचयात् १४
सोपानभृतं मोक्षस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् यस्तारयति नात्मानं तस्मात्प्रापतरोत्रकः १५ नरः प्राप्योत्तरं जन्म ल-
ब्धाच्चैन्द्रियसौष्टवम् न वेत्यात्माहितं यस्तु स भवेद्ब्रह्मपातकः १६ वेदित्यर्थः १३ ज्ञानहेतोर्मानुषशरीरस्य दुर्लभ-
तामाह अत्रेति १४ दुर्लभं प्राप्यापि यो मोक्षोपायं न करोति स तु महापातक्येवेत्याह सोपानभृतमोक्षस्य साधनरूपम् १५ उत्तरं सर्वोत्तमं-
ब्राह्मणादिजन्मसौष्टवं इंद्रियाणामप्रतिहतशक्तित्वं लब्धापि य आत्माहितं मोक्षोपायं न जानाति सत्त्वात्मपातकः स्वस्यैव नाशकर्तृत्वार्थः १६

ग-पु-टी-
८२

विनादेहेन नरशरीरं संयोगं विना कस्यापि देवादिजीवस्यापि पुरुषार्थो मोक्षो नास्ति इति व्यवहारमार्गोपि धनं विना सबलशरीरं विना च तीर्थाटनादिपुरुषार्थो नास्ति तस्माद्देहोर्दयं रक्षेत् असत्कर्मसन्नियोजयोदित्यर्थः किंतु पुण्यकर्माणि साधयेदिति १७ आत्मानरदेहः सर्वस्य मोक्षादेः पात्रं भवति अतस्तस्य रक्षणो यत्नं योगाप्यासमाचरेत् भद्राणिसत्संगात्मध्यानादिबहुकल्याणानि १८ गता

विनादेहेन कस्यापि पुरुषार्थो न विद्यते तस्माद्देहं धनं रक्षेत् पुण्यकर्माणि साधयेत् १७ रक्षयेत्सर्वदात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् रक्षणो यत्नमातिष्ठेज्जीवनं भद्राणि पश्यति १८ पुनर्ग्रामः पुनः क्षेत्रं पुनर्वित्तं पुनर्ग्रहम् पुनः शूभाशुभं कर्म न शरीरं पुनः पुनः १९ शरीररक्षणोपायाः क्रियन्ते सर्वदा बुधैः नेच्छन्ति च पुनस्त्यागमपिकुष्ठादि रोगिणः २० तद्दोषितं स्याद्दुर्मार्थं धर्मो ज्ञानार्थमेव च ज्ञानं तु ध्यानयोगार्थमचिरात्प्रापि मुच्यते २१

अपि गामादयस्तु पुनरप्यायांति नरशरीरं तु पुनः पुनर्नायाति अतो रक्षेदिति पूर्वजीवसंबन्धः १९ उपायाः मृत्योर्वचनाय समाध्यादयः रोगिणोऽपि त्यागं तु नेच्छन्ति ज्ञानं हतो नरशरीरस्य पुनः प्राप्तं दुर्लभत्वादिति भावः २० ननु अनित्यस्य रक्षणां किमर्थमिति चेत्तत्राह तदिति २१

अ०
१६

८२

आत्मैवत्यात्मनोबंधुरिति विंश्याम्मुहुर्मुहु रिति वचनात् स्वयमेवात्मानंतरं येदित्याह आत्मैवेति अहितेभ्यः असत्कर्मदुःसंगादिभ्यः २२ इहेवनरश-
रिणवचिकित्सांदूरीकरणोपायनिरोधपञ्चद्विदहं २३ अतोस्मिन्नेवसबलनरशरीरेतत्वाभ्यासंकुर्यादित्याह व्याघ्रीवेति त्रिभिः यावज्जरादयोनायांति याव
दयंदेहश्चिच्छति स्वस्थोभवति तावत्तन्वसमप्येति चयाणां संबन्धः २४ यदि तारुण्येभिपयान्फक्त्वावार्थकेतत्वाभ्यासंकरिष्यामीति विचारस्तु व्यर्थ एवेत्याह
संदीप्तेरित्यथासंदीप्तमवनस्पशमननवस्त्वानितकूपोदकेननसंभवति यथाजरादिषु तत्वाभ्यासंहारिस्मरणं च न स्यात्ततः स्वस्थावस्थायामेव -

आत्मैव यदि नात्मानमहितेभ्यो निवारयेत् को न्योहितकरस्तस्मादात्मानंतरं विष्यति २२ इहेवनरकव्यापेष्विकित्सांन करोति
यः गत्वानिरोधपदेशं व्याधिस्थः किं करिष्यति २३ व्याघ्रीवास्तेजराचायुर्यातिभिन्मघटांबुवत् निघ्नंतिरिपुवद्रोगास्त
स्माच्छ्रेयः समप्यसेत् २४ यावन्नाश्रयते दुःखं यावन्नायांति चापदः यावन्नेन्द्रियैकल्पं तावत्श्रेयः समप्यसेत् २५

श्रेयः समप्यसेदित्यर्थः तदुक्तं भर्तृहरिणा यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतो यावच्चेंद्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्सयोनायु
षः आस्मिन्नेवसितावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान् संदीप्तेभवनंतुकूपरवनने प्रत्युद्यमः काष्ठशक्ति उक्तं च गौतमेनापि कृष्णत्व
दीयपदपंकजपंजरांतेत्येवमभिप्रेत्युत्तमानराजहंसः प्राणप्रयाणसमयेकफवातपित्तैः कंठावरोधनावधौस्मरणंकुतस्ते इति २५२६

म. पु. टी.
८३

२६. वैश्वस्योत्पादकवचनान्याह कालइत्यादीनि हितंमोक्षोपायंवेत्यपीतिनहंतइतिस्वेदे प्रत्यक्त अहितमेवाचरतीति २७ तदुक्तंभर्तृह
रिणाव्याधीवेतिपंचश्लोकाशयः व्याधीवतिष्ठतिजरापरितर्जयंतीरोगाश्वशत्रवइवप्रहरंतिदेहम् आयुश्चसंस्ववतिभिन्पटादिवांभौलोकस्त
थाप्यहितमाचरतीतिचित्रम् आदित्यस्यगतागतैरहरहः संक्षीयतेजीवनंव्यापारैर्बहुभारकार्यगुरुभिः कालोनविज्ञायते दृष्ट्वाजन्मजरावि

यावन्तिष्ठतिदेहोयंतावत्तत्त्वंसमभ्यसेत् संदीप्तकोणभवनेकूपंरवनतिदुर्मतिः २६ कालोनज्ञायतेनानाकार्यैः संसार
संभवैः स्रखंदुःखंजनोहंतनोवेत्तिहितमात्मनः २७ जातानान्तीचमृतानापत्प्रस्तान्दृष्ट्वाचदुःखितान् लोको-
मोहस्ररांपीत्वानभिभोतिकदाचन २८ संपदः स्वप्नसंकाशायोवनंकुसुमोपमम् तडिच्चपलमायुष्यंकस्यस्या-
ज्जानतोधृतिः २९ शतंजीवितमत्यल्पंनिद्रालस्यैस्तदर्धकम् बाल्यरोगजरदुःखैरल्यंतदपिनिष्फलं ३०

षन्तिमरणंवासश्चनोत्पद्यतेपीत्वामोहमयींमपादमादिरामुच्चत्तभृतंजगत् २८ संपदादयः स्वप्नादिवज्जानतः कस्यविवेकिनः धृतिः स्या
चकस्यापीत्यर्थः २९ शतमितितदुक्तंभागवते बालान्प्रतिभल्हादेन पुंसोवर्षशतंत्यायुस्तदर्धंवाजितात्मनः निष्फलंयदसौरात्र्यांशितेपंप्रापित
स्तमः युग्धस्यबाल्येकौमारेकीडतोयातिविंशतिः जरयाग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्यविंशतिः दुरापूरेणकामेनमोहेनचबलीयसा शेषंगृहेषुसक्तस्य
प्रमत्तस्यापयानिटीति ३०

अ०
१६

८३

प्रारब्धव्ये प्रारब्धुं योग्ये मोक्षोपाये जागर्तव्ये परब्रह्मचिंतने भयस्थाने संसारे विश्वस्तव्यः विश्वासाहो नरः कः न हन्यते यमेन अपितु सर्व एवे-
त्यर्थः हा इति करुणया अनुतापः ३१ आक्रम्य जीवं वशीकृत्या स्थिते देहे जीवेन सहैव जलबुद्बुदसमे सति निर्भयः कथं तिष्ठति ३२ अहिते परिणा-
ये विषोपमे विषये हितं मषेष्टलाभमिदमिति संज्ञाय स्यति अक्रवे देहादौ अनर्थे दंभानृतादिपदज्ञानर्थमूलेपने अर्थः मम प्रयोजनं सिद्धं-

प्रारब्धव्ये निरुद्योगो जागर्तव्ये प्रसक्तकः विश्वस्तव्यो भयस्थाने हानरः को न हन्यते ३१ तोयफेनसमे देहे जीवे
नाक्रम्य संस्थिते अनित्यप्रियसंवासे कथं तिष्ठति निर्भयः ३२ अहिते हितसंज्ञः स्यादध्वंशसंज्ञकः अनर्थे चार्थं
विज्ञानः स्वमर्थे यो न वेत्ति सः ३३ पश्यन् अपि प्रस्वलति शृण्वन् अपि न बुध्यति पठन् अपि न जानाति देवमा-
या विमोहितः ३४ तन्निमज्जज्जगादेदं गंभीरे कालसागरे मृत्फरोगजराशाहैर्न कश्चिदपि बुध्यते ३५

इति संज्ञानं यस्य ईदृशो यो नरः स्यात् सखं अर्थं मुक्तिप्रदं आत्मज्ञानस्वरूपं स्वप्रयोजनं नैव वेत्ति ३३ अहो देवमाया बलमित्याह
पश्यन् अपि आत्मज्ञानाच्चोक्षो भवतीति जानन् अपि प्रस्वलति मोक्षमार्गाद्दृष्टो भवति तदा चरणां विनेत्यर्थः ३४ इदं जगत्प्रणयादिग्रा-
हैः कारणभूतैः कालसागरे निमज्जतूनि भग्नो भवति तदपि न बुध्येत्यहो ३५

विशीर्णो गलितो यथा मन्त्रायते तथा कालोपि सूक्ष्मगतित्वात् ३६ आयुरपि कालवत् क्षीयमाणं न लक्ष्यते त्याह वेष्टनं रोधनं युज्यंते कु
ब्धादिभिः कर्तुं शक्यते एवमघटघटना तु भवेदपि परंतु आयुषि आयुर्गमने आस्या स्थिरतान युज्यते इत्यर्थः ३७ येन कालेन अ-

प्रतिक्षणमयं कालः क्षीयमाणो न लक्ष्यते आमकुंभ इवांभस्थो विशीर्णो न विभाव्यते ३६ युज्यते वेष्टनं वायो
राकाशस्य चरवंडनम् ग्रथनं चतरंगाणामास्थानायुषियुज्यते ३७ पृथिवी दक्ष्यते येन मेरुश्चापि विशीर्यते
शुष्यते सागरजलं शरीरस्य च काकथा ३८ अपत्यं मे कलत्रं मे धनं मे बांधवाश्च मे जल्पं नमिति मत्प्राजं हंतिका
लघुको बलात् ३९ इदं कृतमिदं कार्यमिदं मन्यत् कृता कृतम् एवमीहा समायुक्तं कृतांतः कुरुते वशम् ४० श्वः का
र्यमद्य कुर्वीत पूर्वाण्हे चापराणि हकम् नहि मृत्युः प्रतीक्षेत कृतं वाप्यथ वा कृतम् ४१

परिमिता पृथिव्याद

योऽपि नश्यंति तदा समावितस्तिकस्य कावार्त्तेत्याह पृथिवीति ३८ स्वभक्ष हनने कालस्य द्यालेषोऽपि नास्तीत्याह अपत्यमिति मे
वे इत्यजवचनानुकरणं मर्त्यो नरः सा एवाजस्तम् ३९ कालः कृतामपि न प्रतीक्षते इत्याह इदमिति ४० अतो मोक्षकार्यं बलंबोन कार्य इत्या
ह इति ४१

क्षामंतश्वागतं मृत्युशत्रुं मृत्युपिष्टो गसि स्थितो गसि अतस्त्रातारं परमेस्वरम् ४२ परिपृक्कमांसपिंडवन्मृत्युर्मनवमश्नातीत्याह तृष्णोति ४३ मृ
त्योः सर्वत्र तुल्यतामाह बालानिति आविशते अवश्यमाप्नोति तदुक्तं श्रीभागवते मृत्युर्जन्मवतां वीरदेहेन सह जायते अद्यवाद्दशतांतेवामृ
त्युर्विप्राणिनां भ्रवमिति ४४ सहचरः स्वदेहोऽपि जीवेन सह नोपयाति तर्हि पृथक् स्थितानां स्त्रीपुत्रादीनां किं प्रयो जनमित्याह स्वदेहमिति

जरादर्शितपंचानं प्रचंडव्यापिसैनिकम् मृत्युशत्रुमधिष्ठोसि त्रातारं किं न पश्यसि ४२ लृष्णासूत्राविनिर्भिन्वांसिक्तं विषयस
र्पिषां रागद्वेषानलेपकं मृत्युर्श्नातिमानवम् ४३ बालांश्च यौवनस्थांश्च वृद्धान्गर्भगतानपि सर्वानाविशते मृ
त्युर्वैभूतमिदं जगत् ४४ स्वदेहमपि जीवो यमुत्क्रायाति यमालयम् स्त्रीमातृपितृपुत्रादिसंबन्धः केन हेतुना
४५ दुःखमूलं हि संसारः स यस्यास्ति सदुःखितः तस्य त्यागः कृतो येन संसारवीनापरः क्वचित् ४६ प्रभवसंबुदुः
खानामालयं सकलापदाम् आश्रयं सर्वपापानां संसारं वर्जयेत्क्षणात् ४७ स्त्रीपुत्रादिसमुदायरूपसंसारस्यैव दुःखापत्स

र्वपापानां मूलत्वात् स्वरवेष्कस्तदासक्तमनसा गपपरित्यजेत् संसक्तस्तु कदापि न मुच्यत इत्याह दुःखमूलमिति त्रिभिः त्यागोऽत्र मनसै
व च मनसैव कृतं तदेव कृतं भवति वशीरिणोति श्रुतेः तथा च नूडामलयापिशरिक्थ्व यस्य मनस्त्याग एवांगीकृत इति ४६ प्रभव उत्पत्तिस्थानम्
आश्रयं वृद्धिस्थानम् ४७

गु-पु-टी
८५

लोहादिपाशैस्तुशरीरेणबद्धः सतु दृश्यमानत्वात् परेणापिमुच्यतेपुत्रादिपाशैर्मनसाबद्धः केनापिनमुच्यते अदृश्यत्वात् ४८ अतःपुत्रादिषु
स्नेहसंबंधात्तद्गतदुःखशोकादिभिर्व्यथितो भवति अतस्तंनकुर्यादित्याह यावंतश्चितशोकरूपाः शकवः कीलकानिखन्यंतेनिपात्यंते ते

लोहदारुमयेःपाशैःपुमान्बद्धोविमुच्यते पुत्रदारुमयेःपाशैर्मुच्यतेनकरात्मन ४८ यावंतःकुरुतेजंतुःसंबंधान्मन
सःप्रियान् तावंतोऽस्यनिखन्यंतेहृदयशोकपांशकवः ४९ वंचिताशेषविनेतैस्तैर्नित्यंलोकोविनाशितः हाहंतवि
षयाहारैर्देहस्थैर्द्वियतस्करैः ५० मांसलुब्धोयथा मत्स्यो लोहशंकुं न पश्यति सरवलुब्धस्तथा देहीय
मबांधानपश्यति ५१

षामपगमेतन्नाशादिशोकानुपगमादित्यर्थः ४९ वंचितान्यशेषधनानि यैःविषयानाहर्तुंशीलंयेषांतेपक्षेविषयेभ्यो धनमा
हरंति तेविषयाहरास्तैस्तस्करैर्लोकोनित्यंविनाशितः हाहंतश्चितखेदे ५० किंच परिणामेविषोपमंविषयस्करवासक्तःपुमा
न्मत्स्यो बडिशदुःखमिवयमयातनां प्राप्नोतीत्याह मांसलुब्धइति ५१

अ०
१६

८५

हिताहितं प्रवृत्तिं न वृत्तिं हितम् अमानित्वमदं भित्त्वमहिंसाक्षांतिर्गर्जवम् आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनियमः इत्यादिपंचश्लोकै
र्गतायाभुक्तं तत्त्वज्ञानसाधनं तस्मिन्प्रवृत्तिं च अहितम् प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जनानां विदुरासाराः न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते इत्या
दिदशश्लोकैर्भगवतोक्तमासुरभावं तस्मिन्निवृत्तिं च न जानंतः अतएव नित्यं जन्मनि जन्मनि उन्मार्गमासुरमार्गं तं प्रति गच्छंति ये ते उद

हिताहितं न जानंतौ नित्यमुन्मार्गगामिनः कुक्षिपूरणानिष्ठायेते नरानारकाः खग ५२ निद्रादिभैशुनाहाराः सर्वेषां
प्राणिनां समाः ज्ञानवानुमानवः प्रोक्तो ज्ञानहीनः पशुः स्मृतः ५३ प्रभाते मलमूत्राभ्यां क्षत्तृड्भ्यां मध्यगैरवौ रात्रौ
मदननिद्राभ्यां बाध्यंते मूढमानवाः ५४ स्वदेहधनदारादिनिरताः सर्वजंतवः जायंते च म्रियंते च द्वाहंता ज्ञान
मोहिताः ५५ तस्मात्संगः सदात्याज्यः सर्वस्त्यक्तुं न शक्यते महद्भिः सहकर्तव्यः संतः संगस्य भेषजम् ५६ रंभसन

नरके निपतंतीत्यर्थः उक्तं च आसुरं भावमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि मम प्राप्येव कौंतेय ततो यां त्यथमांगतिम् ५३ अतश्च हिताहित
ज्ञानहीनः सकलप्राणिसाधारणधर्ममूढः पशुरेवेत्याह निद्रादीति ५३ किंच देहधर्मैरभिभूतानां मूढानां हिताहितज्ञानानुसंधानावसरोपि नास्ती
त्याह प्रभात इति ५४ अतो देहाद्यासक्तानां ज्ञानसाधनमोक्षरहितानां वर्षा कर्माणां भवन्तेषां मृत्युं वैवजन्ममरण इत्याह स्व इति ५५ अतः संगो देहा
द्यासक्तिरूपः यदि सर्वः परमहंसवत्त्यक्तुं न शक्यते तदा महतां कर्तव्यः ते हि पूर्वकृतसंगस्य भेषजास्तन्निवर्तका भवन्तीत्यर्थः ५६

किंच सत्संगादेवसन्मार्गदर्शनंभवति नान्यथेत्याह सत्संगइति सतांतत्वज्ञानिनांसंगस्तुसत्संगप्रदायदर्शकत्वादेकंनयनंविवेकश्च आ
त्स्वरूपस्यनित्यत्वंदेहादेरनित्यत्वदर्शकत्वाद्द्विषनयनंचयस्यनास्तीसोऽधःअमार्गगःवेददूषितफ्रष्टमार्गगतकथंनस्यादपितुस्यादेवेत्यर्थः५७
एववैराग्योत्पादकवचनान्युक्त्वातद्रहितान्दांभिकाभिंदति स्वस्ववर्णाश्रमादिधर्माणांदांभिकत्वेनाचरणान्मुक्तिर्नास्ति किंतुतत्वज्ञानादेवेत्याह

सत्संगश्चविवेकश्चनिर्मलंनयनद्वयम् यस्यनास्तिनरःसोऽधःकथंनस्यादमार्गगः५७ स्वस्ववर्णाश्रमाचारनिरताःसर्वमा
नवाः नजानंतिपरंधर्मवृथानश्यंतिदांभिकाः ५८ क्रियायासपराःकेचिद्रुतचर्यादिसंयुताः अज्ञानसंवृतात्मानःसंचरंतिप्र
चारकाः५९ नाममात्रेणसंतुष्टाःकर्मकांडरतानराः मंत्रोच्चारणहोमाद्यैर्धर्माभिताःऋतुविस्तरैः ६० एकभुक्तौपवासाद्यैर्नि
यमैःकायशोषणैः मूढाःपरोक्षमिच्छंतिमममायाविमोहिताः ६१ स्वस्वेतित्रयोदशभिःपरंपरमार्थनिष्ठंमोक्षधर्मअतोदांभि

कामिथ्याचारास्तेनपश्यंति मोक्षस्यालाभाहृयाजन्ममरणाभवंतीत्यर्थः ५८ क्रियासुकर्मसुआयासपराः शीतादिसहनप्रयासपरायणाःव
संचर्यासुकृत्कृत्युताःअज्ञानेति अविवेकावृत्तचित्तान्धतेमतारकावंचकाएवविचरंति नतुपरंधर्मज्ञानंतीतिपूर्वेषोवसंबंधः५९
नाममात्रेणस्वर्गादिसुखेनहोमाद्यैर्धर्माभिताःमूढाःपरोक्षंस्वर्गसुखं यद्बुद्ध्यात्यमतींद्रियम् मोक्षसखंज्ञानंविनाइच्छंतीत्यर्थः६०अ
त्रहेतुर्मममायेति ६१

एतदेवस्पृश्यति देहदंडनेनकायशोषणेनेवमुक्तिर्नास्ति अंतर्गतांविवेकस्याविद्यमानत्वात् यथावल्मीकस्यसर्पाच्छयस्थताडनादेवतन्म
ध्यगतभुजंगोनाश्रियते तथादेहदंडनेनाविवेकोननश्यतीत्यर्थः ६२ अतोविवेकिनस्तेस्वयंप्रनष्टाः परानपिनाशयंतीत्याह जटेति कीदृशाः
दांभिकानांविषंस्तद्व्यत्वंधारयंति इतिज्ञानपनानपिजनभ्रामयंतीत्यर्थः ६३ अतस्तेषांसंगोनकर्त्तव्यइत्याह संसारजेति ब्रह्मज्ञोस्मीत्यव

देहदंडनमात्रेणकामुक्तिरविवेकिनाम् वल्मीकताडनादेवमृतः कुत्रमहोरगः ६२ जटाभारजिनेर्युक्ता दांभिकावेषधा
रिणः स्वमांतिज्ञानिवल्लोकेष्वामयंतिजनानपि ६३ संसारजकरवासक्तंब्रह्मज्ञोस्मातिवादिनाम् कर्मब्रह्मोभयप्रभं
तंत्यजेदंत्यजंयथा ६४ गृहारण्यसमालोकेगतघ्रीडादिगंधराः चरंतिगर्दभाद्याश्चविरक्तास्तेभवंतिकिम् ६४ मृ
द्भस्मोद्भूलादेवमुक्ताः स्युर्यदिमानवाः मृद्भस्मवासीनित्यंश्वासकिंमुक्तोभविष्यति ६५ ब्रह्मनिष्ठावयं अतोस्माकं

विषयकरवासक्तेर्दोषोनास्ति शःसाशक्तकर्मणांलेपाभावादितिवादिनाम् सर्वकर्मब्रह्मध्यानपराङ्मुखं चतंचोपचंचुमंत्यजवन्त्यजेत्
श्वपाकवन्धस्पृशेदपीत्यर्थः ६४ किंच येनिर्लज्जाःस्त्रीणांसमूहेपिनग्नाविचरंति तेगर्दभादिसमाएवनतुविरक्ताइत्याह गृहार-
ण्यसमारति ६५ सदाभस्मवासिनोपिश्वगर्दभादयोयथामुक्तानभवंति तथासर्वेगमृद्भस्मधारणादपिमुक्तिर्नास्तीत्याह ६५

ग.पु.टी.
८७

किञ्च अदिवेककृतदुःखहेणगृहान्परित्यागादेवतापसान्भवन्ति किन्तु तामसाएवेत्याह तृणोति तामसतापसागीतायामुक्ताः मूढ
ग्राहेणात्मनोयत्पीडयन्ति यत्तपः परस्थोत्सादनार्थेवात्तामसमुदाहृतमिति ६७ किञ्च मलिनभावनागंगादितीरेस्थिता अपियोगि
नोनभवन्तीत्याह आजन्मेति उक्तं च प्रातःप्रातःप्रपश्यन्ति नर्मदा मत्स्यबन्धकाः नतेशिवपुरंयांति भावो ह भवकारणमिति भावः शुद्ध

अ०
१६

तृणपर्णोदकाहाराः सततं वनवासिनः जंबुकारवुमृगाद्याश्च तापसास्ते भवन्ति किम् ६७ आजन्ममरणांतं च
गंगादितटिनीस्थिताः मंडूकमत्स्यमसुरवायो गिनस्ते भवन्ति किम् ६८ पारावताः शिलाहाराः कदाचिदपि
चातकाः नपि बन्ति महीतोयत्रतिनस्ते भवन्ति किम् ६९

मलिनभावना हि शिवपुरस्थभवस्य जन्ममरणात्मकसंसारस्य कारणं भवतीत्ययमस्यार्थः ६८ ये चातिकूरा विवेकिनः अशास्त्र
विहितोपदासादिभिर्जलान्परिहारादृथैवात्मानं पीडयन्ति ते ब्रतिनो न किंत्वास्तरनिश्चयाएवेत्याह पारावता इति तदुक्तं गीता-
सूक्तं कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचैतसः सांचैवांतः शरीरस्थं तान्विस्थ्यास्तरनिश्चयानिति ६९

८७

तस्यादितिहेतोः इत्यादिकं वर्णाश्रमादिधर्माचरणादिकं यत्कर्म तल्लोकानां मूटजनानां रंजनकारकं मोहकारणमेव ननु तत्त्वज्ञानं विना मोक्ष
कारणमिति तदुक्तं ज्ञानप्रशंसायां मानः स्नानपरः फणीपवनशुग्मेषश्च वर्णाश्रमो नाराशीरबलुचातकः किमपरं शोते गुहां मूषकः भस्मो
दूलनतत्परः खलुरवरो ध्यानानुरक्तो बकः सर्वेषां मिहकारणं शृणु सरके ज्ञानं परं किंतप इति ७० एवं यथासदं भावर्णाश्रमधर्मादिक्रियामु
क्ते हेतुभूतानास्ति तथादं स रं हिता पिशाच्यजनाज्ञानं विना मोक्षभदानभवतीत्याह षडिति चतुर्दशाभिः खगहे गरुड षट्दर्शनमहाकूपेषट्-

तस्यादित्यादिकं कर्मलोक रंजनकारकम् मोक्षस्य कारणं साक्षात्तत्त्वज्ञानं खगोश्चर ७० षट्दर्शनमहाकूपेष
तिताः पशवः खग परमार्थं न जानंति पशुपाशानियंत्रिताः ७१ वेदशास्त्रार्णवेपोरे उद्यमाना इतस्ततः षड्-
भिर्नियग्रह्यस्तास्तिष्ठंति हि कुतार्किकाः ७२

शास्त्ररूपांधकूपेषतिताये अनात्मज्ञादिपदपशवस्ते परमार्थं ब्रह्मरूपं न जानंति य
तिपादयंतोऽपि स्वयं नानुभवन्ति अतः पशुवत्पाशेन अतिकठिनार्थविचारणरूपेण नियंत्रिताः कदाएव हि तिष्ठंतीति संबन्धः ७१ पोरे अनंतत्वाद्
यं करे इतस्ततः ग्रंथाद्व्यांतराध्ययने उद्यमाना व्याकुलाः शोकादिषड्भिर्निग्रह्येन रोधे ग्रस्ता व्यथाः ईदृशाः कुतार्किकाः कुतर्कबलाद्देत ज्ञानपर
एव तिष्ठंति ननु तज्ज्ञानंतीत्यर्थः ७२

अतोवेदादिज्ञानापिः परमार्थतत्त्वज्ञानं न वेत्ति तदा विडम्बकस्य उपहासकस्यैव तस्य अतत्त्वज्ञस्यापि तत्सर्वज्ञात्वं वक्तृत्वं च काकवद्भाषितं व्य-
र्थमित्यर्थः ७३ किंच परतन्त्रविभुरवानां शास्त्रपठनं ज्ञानमपि व्यर्थमेवेत्याह इदमिति ज्ञानं नाम ज्ञेयभाषिसाधनरूपम् अमानित्वमदंभित्वमि-
त्यादिगीतोक्तं ज्ञेयं वै तज्ज्ञानगम्यम् अनादिमत्परब्रह्मेत्यादितत्रैवोक्तं ब्रह्मस्वरूपं तदिदं ज्ञानं ज्ञेयं चास्ति नास्ति वेति संशयचिंतया पठन्तीति
७४ किंच वाक्यादिभिरज्जहृष्ट्याशोभिताः अपिमूढस्तत्त्वपराङ्मुखाः शिवता एव तिष्ठन्तीति अतएव व्याकुलेन्द्रियास्ते श्रद्धावानूलभते ज्ञानं

वेदागमपुराणज्ञः परमार्थं न वेत्ति यः विडम्बकस्य तस्यैव तत्सर्वं काकभाषितम् ७३ इदं ज्ञानमिदं ज्ञेयमिति चिंता समाकुलाः
पठन्त्यहर्निशं शास्त्रं परतत्त्वपराङ्मुखाः ७४ वाक्यछंदोनिबन्धेन काव्यालंकारशोभिताः चिंतयादुःशिवतामूढास्तिष्ठन्ति-
व्याकुलेन्द्रियाः ७५ अन्यथा परमं तत्त्वं जनाः क्लिश्यन्ति चान्यथा अन्यथा शास्त्रसद्भावो व्याख्यां कुर्वन्ति चान्यथा ७६

त्त्परः संयतेन्द्रियः ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति इति गीतोक्तं संयतेन्द्रियादिगुणैर्लभ्यज्ञानलाभाभावात् कदाचिदपि परमसुखिवनो-
न्मवन्तीति भावः ७५ किंच शास्त्रज्ञानात्कृतकबलेन विपरीतार्थप्रतिपादनात् तत्त्वज्ञानं न भवतीत्याह अन्यथेति तत्त्वं तु तत्त्वमसीति गुरूपदेशग-
म्यं जनाश्च शास्त्रपठनेनैव तज्ज्ञानं कुश्र्यन्ति किंच शास्त्रस्य तत्त्वमस्यादिमहावाक्यरूपं वेदांतस्य सद्भावः भागत्यागलक्षणाया अमेदप्रतिपादकश्रे-
ष्ठाशयः व्याख्यां च तस्य तत्त्वमसीति काकावेत्यन्यथैव कुर्वन्ति ७६

केचिदूर्तास्तु उपदेशादि आदिशब्देन प्रणिपातादयस्तेर्वर्जितांश्च स्वानुभवान्ति नैव उच्यन्ती भावं उपशममुद्रया ब्रह्म परत्वं कथयन्ति तर्हि गुरुरूपदेशं कि
मर्थनगृह्णन्तीत्यत आह अहंकाररता इति पांडितावयं किं नुवः एच्छामः सर्वथा मद्रूप्यभिमानपराः अतस्त्वादिदिप्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया उपदे-
क्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः इति भगवदुक्तात्मज्ञानसाधनरहिताश्च ते नानुभवन्तीत्यर्थः ७७ किंच गुरुरूपदेशं विना पठनपाठान्न त्वज्ञानं

कथयन्त्यस्मिन् भावं स्वयं नानुभवन्ति च अहंकाररताः केचिदुपदेशादिवर्जिताः ७७ पठन्ति वेदशास्त्राणि बोधयन्ति परस्व
रम् न जानन्ति परंतत्वं दर्शयन्ति पाकरसंयथा ७८ शिरो वहति पुष्पाणि गंधं जानाति नासिका पठन्ति वेदशास्त्राणि दुर्लभो
भावबोधकः ७९ तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु मुस्यति गोपः कुक्षिगतेच्छागे रूपे पश्यति दुर्मतिः ८० संसारमो
हनाशायशब्दबोधो न हि क्षमः न निवर्त्तन्तीति मिरं कदाचिद्दीपवान्तिया ८१

न भवतीत्याह पठन्तीति ७८ किंच भारवाहकवच्छास्त्राशयबोद्धानास्ति अतस्तत्त्वं न जानातीत्याह शिर इति ७९ किंचात्मस्थतत्त्वज्ञा-
नं विना शास्त्रेषु ज्ञानमोहमात्र एवेत्याह तत्त्वमिति ८० किंच स्वानुभवां विना शब्दबोधेनैवात्मतत्त्वानिरूपणादज्ञानं न निवर्त्तन्तीति किंतु न
ज्ञानप्रकाशनेत्याह संसार इति ८१

ग. पु. टी.
८९

अतोविशारदाबुद्धिमतामिवशास्त्रान्तत्त्वज्ञानंभवति तथाहीनस्यनेत्याह प्रज्ञेति ८२ ८३ अणुभ्यश्च महद्भ्यश्चशास्त्रेभ्यः कुशलो नरः सर्वतः सा
रमादनेषुषेभ्यः श्वपट्टपदइति दनमत्तभवलंब्याह इदमितिदाभ्याम् सारंत्तत्त्वज्ञानम् ८४ किंच शास्त्राण्यभ्यस्यपूर्वेदुरवगमात्सतत्त्वप्र
हणाय अपीत्थपश्चात् क्षीनोत्तरं संत्यजेत् भरतस्कनाधीयते तदुक्तं पंचमे ब्रह्मास्यध्यापयिष्यन्सहव्याहृतिभिः सप्रणवशिरश्चिपदीये

प्रज्ञाहीनस्यपठनं यथापस्यचदर्पणम् अतप्रज्ञावतांशास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यलक्षणम् ८२ इदंज्ञानमिदंज्ञेयं सर्वतच्छ्रो
तुमिच्छति दिव्यवर्षसहस्रायुः शास्त्रांतनेवगच्छति ८३ अनेकानिचशास्त्राणि स्वल्पायुर्विद्यकोटयः तस्मा-
त्सारंविजानीयात्क्षीरं हंसइवांसि ८४ अभ्यस्यवेदशास्त्राणितत्त्वज्ञात्वाथबुद्धिमान् पंडितमिवधान्यार्थी
सर्वशास्त्राणिसत्यजेत् ८५

प्यवासांतिकान्मासान्धीयानमप्यसमवेतरूपं ग्राहयामासइति विष्णुपुराणेच नपपाठगुरुप्रोक्तं कृतोपनयनं श्रुतम् नददर्शचकर्मा
णिशास्त्राणिजगृहेनचइति नाधीयतेतवहून्शब्दान्वाचोविग्लापनंहितदितिभगवद्भवनंचेति ८५

५०

५५

८९

शास्त्रेण अहरहः संध्यामुपासीत इति विधियति पादकप्रवृत्तिरूपेण प्रयोजनम् दत्तवदावश्यकत्वं नास्ति अत्रौपनिषदीयमारव्यायिकाजनकः
कदाचित्संध्यासमये स्वेच्छया पर्यटंतं दत्तमिदमष्टच्छत् भो भगवन् भवान् ब्राह्मणोऽसि अतः संध्यावंदनं किमर्थं न करोषीति तदा सहोवाच तूदा
काशो चिदादित्यो वर्तते च निरंतरम् नास्तमेति न चोदेति कथं संध्यामुपास्महे मृतापितामहीमायाजातो विज्ञानबालकः सूतके पातके प्राप्ते क

यथासृतेन तृप्तस्य नाहारेण प्रयोजनम् तत्त्वज्ञस्य तथा तार्क्ष्यं न शास्त्रेण प्रयोजनम् ८६ न वेदाध्ययनान्मुक्ति
र्न शास्त्रपठनादपि ज्ञानादेवा हि कैवल्यं नान्यथा विनतात्प्रज ८७ नाश्रमः कारणं मुक्तेर्दर्शनानि न कारणम्
तथैव सर्वकर्माणि ज्ञानमेव हि कारणम् ८८

थं संध्यामुपास्महे इति ८६ अप्रयोजनमेवाह अध्ययनादीनां-
ज्ञानं विना मोक्षे अनुपयोगात् ऋते ज्ञानान्मुक्तिः तमेव विदित्वाति मृत्युमेति नान्यः पंथा विद्यते यनायेत्यादि श्रुतेः प्रमाणं दर्श
यति नेति ह्यभ्याम् उक्तं च श्रीमदाचार्यचरणैरप्यात्पबोधे बोधोन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् पाकस्य वहि वज्ज्ञानं वि
नमोक्षो न सिद्ध्यतीति ८७ किंच ज्ञानशून्यसंन्यासाश्रमादयोपि मुक्तेः कारणेनेत्याह नाश्रम इति ८८

ग.पु.टी-
९०

एतज्ज्ञानं गुरुरूपदिष्टमेव मोक्षकारणं भवति न तु शास्त्राध्ययनजन्यं अतस्तद्विज्ञानार्थं सहुरूपमेवाभिगच्छेत् समित्याणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठ
भित्तिप्रतिमणीतगुरुदेशेनैव गृह्णायादित्याह मुक्तिदेतिहास्याम् एका अद्वैतात्प्रज्ञानोपदेशिका गुरुवागनुकरणकारिकैव न त्वनुभवद्वयि-
केत्यर्थः यथासंजीवनं नाम काष्ठं जीवनप्रदत्वादेकमाप्येष्टम् ८९ शिवमद्वैतं तुरीयं मन्यन्ते इति श्रुत्युक्तं ब्रह्मगुरुवक्त्रेण गुरुरूपदेशेन तु कि-

अ०
१६

मुक्तिदा गुरुवागेका विद्या सर्वा विडम्बका काष्ठभारसहस्रेषु त्येकं संजीवनं परम् ८९ अद्वैतं हि शिवं प्रोक्तं क्रिया
यासविवर्जितम् गुरुवक्त्रेण लभ्येत नाधीना गमकोटिभिः ९० आगमोक्तं विवेकोत्थं हि धाज्ञानं यच्च क्षते
शब्दब्रह्मागममयं परब्रह्मविवेकजम् ९१

यायासविवर्जितम् अध्ययनादिकर्मप्रयासरहितं यथास्यात्तथैव ल
भ्येत प्राप्नोति अन्यथा न तं शास्त्राध्ययनेनापि नानुभवतीत्यर्थ ९० अत्र परोक्षत्वापरोक्षत्वेन ज्ञानस्य द्वैविध्यमाह आगमोक्तं शा
स्त्राध्ययनाज्जातमात्रं यथास्मदादीनां तत्परोक्षज्ञानं शब्दब्रह्मसंज्ञकं भवति किंच विवेकोत्थं वस्तुविवेकात्स्वयमेवोत्पन्नं यथा सिद्धगी
ताश्रवणेनैव जातं जनकादीनां तदपरोक्षज्ञानं परब्रह्मसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ९१

९०

७९

७९

केचित्शंकरानुयायिनः शैवाः स्वाभिमतनाद्वैतमेषप्रतिपादयन्ति अपरेमध्यायनुगावैष्णवाभिमानिनोद्वैतंचेति किंतुद्वैताद्वैतमतदुराग्रहवर्जिततत्वंस्वानु-
भवगम्यंशिवमद्वैतंसमंसर्वमतानुस्यूतंनजानन्ति तदुक्तंकुसुमदशनेन त्रयासांख्ययोगः पशुपतिमतंवैष्णावमितिप्रभिन्नेप्रस्थानेपरमिदमद-
पथ्यमितिच रुचीनांवेचिञ्च्यद्दुग्दुलनानापथस्तुषांनृणामेकोगम्यस्त्वमसिपयसामर्णवइयेति ९२ अतोमतममत्वेनबंधकत्वादृथापां

अद्वैतंकेचिदिच्छन्तिद्वैतमिच्छन्तिचापरे समंतत्वंनजानन्तिद्वैताद्वैतविवर्जितम् ९२ द्वैपदेबंधमोक्षायन्नममेतिममे-
तिच ममेतिबध्यतेजंतुर्नममेतिप्रमुच्यते ९३ तत्कर्मयन्त्रबंधायसाविद्यायाविमुक्तिदा आयासायापरंकर्मवि-
द्यान्याशिल्पनैपुणम् ९४ यावत्कर्माणिदीयन्तेयावत्संसारवासना यावदिंद्रियचापल्यंतावत्तत्त्वकथाकृतः ९५

द्वैत्यमेवेत्याह द्वैति कलत्रादिममत्वेनवा ९३ किंच कर्मनुतदेवयदंधायनभवति विद्यापिसैवयामुक्तिप्रदाभवतीति अपरबंधकंकर्मतु-
आयासायतुषावघातवत् स्वेदायैव अन्याध्यात्मविद्यातिरिक्ताशिल्पनैपुणंहर्म्यादिनिर्माणचातुर्यवद्भवतीति ९४ तत्त्वज्ञानैतुरायाना-
ह यावदितित्रिभिः दीयन्तेफलोन्मुखानिभवन्ति ज्ञानाग्निनानदग्धानीत्यर्थः ९५

म.मु.दा.
११

यावत्प्रयत्नवेगः रजसोद्योगोस्ति कल्पना अघटघटनात्त्वकथात्त्वज्ञानरथवार्त्तापिकृतः तत्त्वज्ञानंकदाचिदापि न भवतीत्यर्थः १६ १७ तत्त्वं
आत्मज्ञानं यावन्निर्विंदति तावदेव तत्पारदीनि कर्त्तव्यानि तत्त्वज्ञानेन तत्पारदिसर्वकर्म तस्मिन्नेवांतर्भवतीति भावः तदुक्तं भगवता सर्वकर्म
स्विलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते इति श्रुतिश्च सर्वतदाभिसमंति यत्किंचित्प्रजाः साधु कुर्वतीति ज्ञानार्णवेभ्युक्तं च स्नातं तेन समस्तार्थनिचये

यावदेहाभिमानश्च भमता एतदेवाहि यावत्प्रयत्नवेगोस्ति यावत्संकल्पकल्पना १६ यावन्नो मनसः स्थैर्यं न यावच्छास्त्रार्थिन न
म् यावन्नगुरुकारुण्यं तावत्तत्त्वकथाकृतः १७ तावत्तपोव्रतं तीर्थं जपहोमार्चनादिकम् वेदशास्त्रागमकथायावत्तत्त्वं निर्विंद
ति १८ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सर्वावस्थासु सर्वदा तत्त्वनिष्ठो भवेत्तादृश्यदीच्छेच्छासमात्मनः १९ धर्मज्ञानप्रसूनस्य स्वर्ग
मोक्षफलस्य च तापत्रयादिसंतप्तः छायां मोक्षतरोः श्रयेत् १००

समुद्भूताः स्वपितरः सर्वस्य पूज्यो ह्यसौ यस्य ब्रह्मविचारणे क्षणमपि प्राप्नोति धेयं मन इति १८ तस्मान् त्वनिष्ठो भवेदिति संबंधः १९ उपासनाधर्मो
ज्ञानं च प्रसूने यस्य बीजास्पदत्वात् स्वर्गादिभोगफलं यस्योति यत्र अनात्मसेनेव सकलस्फुरवावाप्तिर्भवतीत्यर्थः अध्यात्मादितापत्रयोपसंतप्तः
आध्यात्मिकं च ज्वरादि आधिदैविकं उष्णादि आधिभौतिकं दुर्जनादिच्छायां श्रयेत् मोक्षसुखं सदैव वांछेदित्यर्थः १००

अ.
१६

११

आत्मज्ञानादेवमुक्तिर्भवतीत्यपसंहरति तस्मादिति १०१ एवंतत्त्वज्ञान्योक्षं प्रतिपाद्य अपुनातत्त्वज्ञस्यातुरकृत्यनिरूपयति अंतकालइतिष
द्विः १०२ गतसाध्वसः मृत्युमयश्चून्यः असंगोनाम अनासक्तिस्तेनास्त्रेणस्पृहांकरवेच्छामंतेदेहं अनुयेपुत्रकलत्रादयस्तेषापिस्पृहांच्छिंघ्यात् दे

तस्माज्ज्ञानेनात्मतत्त्वं विज्ञेयं श्रीगुरोर्भुक्त्वात् स्वरवेनमुच्यते जंतुर्घोरसंसारबंधनात् १०१ तत्त्वज्ञस्यांतिमंकृत्यंशृणुव
क्ष्यामितेधुना येन मोक्षमवाप्नोति ब्रह्मनिर्वाणसंज्ञकम् २ अंतकाले तु पुरुष भागते गतसाध्वसः छिंघ्यादसंगशा-
स्त्रेणस्पृहांदेहेनुयेचतम् ३ गृहात्प्रव्रजितो धीरः पुण्यतीर्थजलापुतः शुचौ विविक्तआसीनो विधिवत्कल्पितासने ४
अभ्यसेन्यनसाशुद्धं चिरं द्रव्याक्षरं परम मनोयच्छेज्जितस्वासो ब्रह्मबीजमविस्मरन् ५

हादिषु वीतरागोपमवेदित्यर्थः ३ किंच गृहात्प्रव्रजितो निर्गतः गृहे स्थितस्य पुनरप्यासक्ति संभवात् तत्र कृत्यमाह शुचाविति विविक्ते ए
कांते विधिवत् कुशाजिनचैलेः क्रमेण निर्मिते ४ चिरं अकार उकार भकारात्प्रकम् ५ ७ ७ ७ ७

ग-पु-टी
१२

बुद्धिर्वैशारदीसासारथिः साहायभूतायस्यसः शक्तार्थेभगवद्रूपे ६ एवंचक्षुरादिभिर्मनसाचवाह्याविषयग्रहणंस्मरणंचविहायब्रह्माह
मस्मीत्यनुभववाक्यार्थविभावयेदित्याह अहमितियोहंसब्रह्मेवयद्ब्रह्मतदहमेवेतिसमीक्ष्यतत्राहंब्रह्मेतिभावनयाजीवस्यशोकादिनिवृत्ति
ब्रह्माहमितिभावनयाब्रह्मणःपारोक्ष्यानवृत्तिर्भवतीतिव्यवहारोदर्शितः ततश्चानिष्कलेनिरुपाधोआत्मनिब्रह्मणिआत्मानंमनआधायस्थिरी

नियच्छोद्विषयेभ्योक्षान्मनसाबुद्धिसारथिः मनःकर्माभिराक्षिप्तंशक्तार्थेधारयेद्बुद्ध्या ६ अहंब्रह्मपरंपरामब्रह्माहंपरमंप
दम् एवंसमीक्ष्यचात्मानमात्मन्याध्यायनिष्कले ७ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन् यःप्रयातित्यजन्देहंसपा
तिपरमांगतिम् ८ नयत्रदांभिकायांतिज्ञानवैराग्यवर्जिताः स्रुधियस्तांगतियांतितानहंरुथयामिते ९

कृत्य ७ ततश्चोमित्येकंयदरक्षंतदेवब्रह्मतदुच्चारयन्नेवदेहत्यजन् यःप्रकर्षेणयाति अर्चिरादिमार्गेणसःपरमांश्रेष्ठांसहतिमेवयाति पुनर्दुःस्वालम्ब
शाश्वतंजन्मनप्राप्नोतीतिद्वयोरर्थः ८ किंच एवंअंतकालेधारणयामस्मृतिर्नित्याभ्यासवतांज्ञानिनामेवभवतिनान्येषामित्याहनयत्रेतिषड्विः ९

अ०
१६

१२

निर्मानेतिनिर्गतोमानमोहीअहंकारमिथ्याभिनिवेशीयेभ्यस्तेजितःपुत्रकलवायासक्तिरूपोदोषीयैःअध्यात्मआत्मज्ञानेनित्याःपरिनिष्ठिताः
विशेषेणानिवृत्तःकामोभिलाषोयेभ्यस्तेःसरवदुःखहेतुत्वात्सरवदुःखसंज्ञानिशीतोष्णादीनिद्वंद्वानितैर्मुक्ताःअतएवअमूदानिवृत्त-

निर्मानमोहाजितसंगदोषाअध्यात्मनित्याविनिवृत्तकामाःद्वंद्वैर्विमुक्ताःसरवदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाःपदमव्य
यंतत् १० ज्ञानहृदेसत्यजलेरागद्वेषमलापहं यःस्नातिमानसेतीर्थेसवैमोक्षमवाप्नुयात् ११

विद्याःविवेकिनस्तदव्ययंपदंगच्छति तद्विष्णोःपरमंपदंसदापश्यंतिसुरयःइतिश्रुत्यक्तम्किंचनतद्भासयतेसूर्ध्वानराशांकोनपावकःय
हत्वाननिवर्ततेतद्दामपरमंममेति भगवदुक्तस्वरूपेलाभाभवतीत्यर्थः१० ज्ञानमेवहृदोनिरवातोयस्यसत्यंब्रह्मतदेवजलंयश्मिन् मानसेहृदयांत
र्गतंस्वतीर्थेनतुवात्ये ११

ग. पु. टी.
१३

किंच मद्रक्तिस्तु स्वतंत्रापि मुक्तिहेतुः किंपुनर्ज्ञानवैराग्ययुक्तेत्याह प्रौढमिति ब्रह्मादिस्थ्यावरान्तेषु वैराग्यविषयेषु अनुयर्थवकाशविषयां वैराग्यमे
दम्यते एतदास्थायधृत्वा अनन्यभाक् वासुदेवः सर्वमिति बुद्ध्या अन्यमज्ञानन्वित्यर्थः पूर्णदृष्टिः पूर्णव्यापके ब्रह्मणि दृष्टिर्यस्य अतएव प्रस-
न्नात्मा मनो यस्येति १२ मरणोत्सुकः कृतकृत्याः प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिमित्यत्कंठितो यस्तो र्थे निवसन्नेव म्रियते १३ अयोध्यादिस

प्रौढवैराग्यगाम्भीर्यमनन्तरेण मनन्यभाक् पूर्णदृष्टिः प्रसन्नात्मा सर्वमोक्षमवाप्नुयात् १२ त्यन्त्कागृहं च यस्तीर्थे निव-
सेन्मरणोत्सुकः म्रियते मुक्तिक्षेत्रेषु सर्वमोक्षमवाप्नुयात् १३ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअवंतिका पु-
रीद्वारावतीज्ञेयासमेतामोक्षदायकाः इतिते कथितं ताक्ष्यमोक्षधर्मसनातनम् ज्ञानवैराग्यसहितं श्रुत्वामोक्ष-
मवाप्नुयात् १५ मोक्षंगच्छन्ति तत्त्वज्ञाधार्मिकाः स्वर्गान्तराः पापिनो दुर्गतिं यांति संसरन्ति स्वगादयः १६

समुक्तिक्षेत्राण्येवाह १४ मोक्षोणायमुपसंहरति १५ सकलग्रन्थप्रतिपादितार्थमाह मोक्षमिति अत्रैवंप्रक्रियातन्त्रज्ञानेन तु पुनरावृत्ति-
रहिता विदेहमुक्तिर्भवतीति श्रद्धादिधर्मैश्च स्वर्गभोगानंतरमावृत्तिः निषिद्धकर्मभिस्तन्नरकभोगानंतरमावृत्तिः स्वगादयः पक्षिपशु-
कीटादयः क्षुद्रजीवास्तु संसरन्ति अत्रैव पुनः पुनर्जन्ममरणोलम्बन्ते इति ग्रन्थार्थसंग्रहः १६

अ-
१६

१३

५

७

९

पुनरपि महदनुकंपयाश्रवणेच्छामाविकरोति किमिति १७ सूतः शौनकं प्रतिगरुडस्य कृतार्थतामाह एवमिति विभिः ध्यानपरः

इत्येवं सर्वशास्त्राणां सारोद्धारो निरूपितः मया तेषां दशाऽध्यायेः किंभूयः श्रोतुमिच्छसि १७ सूत उवाच
एवं श्रुत्वा वचो राजन् गरुडो भगवन्मुखात् कृतांजलिरुवाच वैदं प्रणम्य मुहुर्मुहुः १८ भगवन् देव देवेश
श्रावयित्वा वचो मृतम् तारितो हत्व यान्ति भवसागरतः प्रभो १९ स्थितोऽस्मि गतसं देहः कृतार्थोऽस्मि न संशयः
इत्युक्त्वा गरुडस्तूष्णीं स्थित्वा ध्यानपरो भवत् २०

अंतर्मुखवृत्त्यात्मतत्त्वानुभवपरायण एवाभून्नुश्रवणेच्छाजातेत्यर्थः १८ १९ २०

७.

७.

ग-पु-टी-
९४

इदानीं ग्रंथारंभे च ग्रंथांते ग्रंथकर्त्ता स्तवेद्धरिम् इति सत्संगदायानुरोधेन ग्रंथार्थमुद्घाटयन् हरिं स्तोति यः स्वनामस्मरणादेव प्रथमा
दिषडाध्यायोक्तदुर्गतिमन्वादि कोक्तप्रायश्चित्तं विनैव हरतीति हर्त्ता स्वपूजनमेव यज्ञस्तेनैव द्रव्ययज्ञातुरदानादिकं विनैव सप्तमादि नवा

अ०
१६

स्मरणाद्दुर्गतिहर्त्ता पूजन्त यज्ञेन सहतेर्दाता यः परयानि जप्तत्त्याददाति मुक्तिं समां हरिः पातु २१ इति श्रीगुरु
उपुराणे सारोद्दारे भगवद्गुरुडसंवादे मोक्षधर्मनिरूपणो नाम षोडशोऽध्यायः १६

ध्यायोक्तसहतेर्दाता भवतीति किंच परयानिर्गुणसर्वधर्मोत्तमयानि जप्तत्त्यैव एतदध्यायोक्तत्त्वं ज्ञानं विनैव मुक्तिं ददाति सहरिमां पातु ज
न्मरणाद्दक्षतु १२१ इत्यंनौ निधिरामेण मया टीकाकृता दरात् अनयारमया सार्धं प्रायतां मधुसूदनः १ इति श्रीगुरुडपुराणे टीकायां षोडशोऽ
ध्यायः १६

१५

श्रीगणेशायनमः श्रीभगवानुवाच इत्यारव्यान्मयातादृश्यसर्वभेवोर्ध्वदौहिकं दशाहाभ्यन्तरेऽश्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते १
इदं चासुष्मिकं कर्म पितृमुक्तिप्रदायकम् पुत्रवाञ्छितदं चैव परत्रेह सुखप्रदम् २ इदं कर्म न कुर्वन्ति येनास्तिकनराधमाः तेषां ज
लमपेयं स्यात्सुखा तुल्यं न संशयः ३ देवताः पितरश्चैव नैव पश्यन्ति तद्गृहम् भवन्ति तेषां कोपेन पुत्राः पौत्राश्च दुर्गताः ४ ब्राह्मणाः क्ष
त्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव तरेपि च तेषां डालसमाज्ञेयाः सर्वप्रेतक्रियां विना ५ प्रेतकल्पमिदं पुण्यं शृणोतिश्चावधेच्चयः उभौ तौ पापनि
र्मुक्तौ दुर्गतिं नैव गच्छतः ६ मातापित्रोश्च मरणे सौपणं शृणुते तु यः पितरौ मुक्तिमापन्नोऽस्मत्तः संततिमान् भवेत् ७ नश्च तं गारु
डे येन गयाश्चान्दं च नो कृतम् वृषोत्सर्गः कृतो नैव न च मासिकवार्षिके ८ सकथं कथ्यते पुत्रः कथं मुच्ये हणत्रयान् मातरं पितरं चै
व कथं तारयितुं क्षमः ९ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रोतव्यं गारुडं किल धर्मार्थकाममोक्षाणां दायकं दुःखनाशनम् १० पुराणं गारुडं
पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् शृण्वतां कामना पूरं श्रोतव्यं सर्वदेवैर्ह ११ ब्राह्मणो लभते विद्यां क्षत्रियः पृथिवीं लभेत् वै
श्या धनिकतामेति शूद्रः शरद्वृत्तिपातकात् १२ श्रुत्वा दानानि देयानि वाचकायारिबलानि च पूर्वोक्तशयजादीनि नान्यथा सफ
लं भवेत् १३ पुराणं पूजयेत्पूर्वं वाचकं तदनंतरम् वस्त्रालंकारगोदानैर्दक्षिणाभिश्च सादरम् १४ अन्नेश्च हेमदानैश्च भूमिदा
नैश्च भूरिभिः पूजयेद्वाचकं भक्त्या बहुपुण्यफलाप्तये १५ वाचकस्यार्चने नैव पूजितोऽहं न संशयः संतुष्टे तु हिताया मिवाचके

नात्रसंशयः १६ इति श्रीगुरुडपुराणश्रवणफलम् आसीदक्तापुराणस्य श्रीशार्दूलमहापतेः संस्कृतनगरस्याविमिश्रः
श्रीसरवलालजी १ तस्म्यश्रीहरिनारायणात्मजस्तत्कृतेन तु मथानौनिधिरामेण कृतो ये सारसंग्रहः २ प्राचीनैर्यत्कृतः पूर्वगारु-
डः सारसंग्रहः सतु नो बुद्धिदोर्बल्याज्जातस्तस्मादयं कृतः ३ पुनरुक्तिपरित्यज्यक्रमेणायमयाकृतः बालानां सरवबोधायनतु-
पांडित्यगर्भितः ४ अत्राप्रमाणं यत्किंचित्प्रमादाद्विरिवतमया विहृद्भिः स्रविचार्यै विशोधनायो नसूयुभिः ५ सारोद्धारो मया मूल-
बहुग्रंथैर्यथाकृतः तथैवानेकटीकाभिरुद्धतः सारसंग्रहः ६ महारवेदान्तया त्वत्रयथास्थानं नियोजितः प्राज्ञविना प्रयासमेको-
जास्यति विमूढधीः ७ विद्वानेव हि ज्ञानातिविहृज्जनपरिश्रमम् नाहवंध्या विजानाति गुर्वपि सववेदनाम् ८ ये पूर्वसंग्रहे मूढानेव जा-
नंतियोग्यताम् ते कथां हि भविष्यंति हर्षिताः पठनेस्य च ९ सारोद्धारमिमं मिश्राः पठंतु न पठंतु वा मया तु स्वीयबोधाय कृतमेतन्नम-
र्वशः १० मंगलं भगवान् विष्णुमंगलं गुरुडध्वजः मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलायतनो हरिः ११ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां प-
राजयः येषां मिदीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः १२ राजानः परिपालयंतु वसुधाधर्मस्थिताः सर्वदा पृथ्वीकामदुघाभव-
त्स्वविरलं वर्षतु काले घनः ईर्ष्यासु इक्षुतु दुर्जनः परगुणेषां सज्जतां सज्जनः सत्काव्यामृतवर्षिणी कबिसुरवे वाणीचिरं नंद-
तु १३ इति श्रीगुरुडपुराणस्वकृतश्लोकाः प्रथमाध्याये ऐहिकामुष्मिकदुःखनिरूपणश्लोकाश्च ६० द्वितीये

यममार्गनिरूपणम् ८६ तृतीयेषमथाननानिरूपणम् ७१ चतुर्थेनरकप्रदपापनिरूपणम् १०४ पंचमेपापत्रिन्दनिरूप
 णम् ५८ षष्ठेपापिनांजन्मादिदुःखनिरूपणम् ४३ एवंषडध्यायेः पापगतिः सप्तमेबभ्रुवाहनमेतसंवादः ६८ अष्टमे
 आतुरदानम् ११८ नवमेभ्रियमाणकृत्यम् ४८ दशमेदाहास्थिसंचयकर्मनिरूपणम् १०४ एकादशेदशागात्रविधिः
 ४२ द्वादशेएकादशाहविधिः ८० त्रयोदशेसपिंडोशय्यापददाननिरूपणम् १२३ चतुर्दशेधर्मराजनगरनिरूपणम् ६५
 चतुर्दशेसकृतिजनजन्माचरणनिरूपणम् ९५ षोडशेध्यायेचमोक्षधर्मनिरूपणमिति १२१ मूलसंख्या १२८७ सर्वाकसं-
 ३१०० फल ३२ इतिगरुडपुराणंसमाप्तम् श्रीगरुडध्वजोविष्णुर्विजयते शकभभूयात् ५

हेनं पुस्तकं मुंबईतबापु सदाशिव शेट हेगिष्टे शेट्ये श्रीचर्चनकर यांणीं आपल्याभापरवान्यांत छापिलें. शके १७८८ क्षयनामसंब
 त्तरे मिति वैशाख वद्य तृतीयायां सोम्यवासरे समाप्तमिथ्यात् ५

॥ इति मटीकगुरुडपुगणंसमाप्तं ॥

